

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Christov, D.

Д. Христовъ.

Русия

и

Источния въпросъ

Khristor, D.
Д. Христовъ.

Русия и Источния въпросъ

Часть I.

«Отъ паданieto на Цариградъ до втората Екатерининска
Русско-Турска война : 1787—1791 г.).

СОФИЯ
Печатница Ст. Атанасовъ
1905.

JK

D376
R9K48
V.1

СЪДЪРЖАНИЕ.

ГЛАВА I.

Стр.

Отоманската империя отъ създаването ѝ до Карловицкия миръ 1

Начало на Оттоманската Империя. — Първитѣ султани. — Завоюванията въ Мала-Азия. — Борбага на Турция съ България и Сърби. — Покорението на България. — Боя на Косово поле. — Въстанието на Тимура. — Кратическото положение на империята. — Вътрѣшнитѣ смутове. — Завладяването на Цариградъ. — Покорението на Сърбия. — Присъединението на Влашко къмъ империята. — Албания и Скендербегъ. — „Свещения съюзъ“ противъ Портата. — Завоюването на Кримъ. — Похода въ Трансильвания и обсадата на о. Родосъ. — Превземанieto на Бѣлградъ и о. Родосъ. — Нахлуването въ Унгария. — Първитѣ сношения между Франция и Турция. — Войната съ Венецианската република. — Покорението на Унгария. — Франко-турския съюзъ. — Завладяването на Арабия и о. Кипръ. — Боятъ при Лепанто. — Похода къмъ Астраханъ. — Войната съ Полша и Унгария. — Обсадата на Виена. — Карловицкия миренъ договоръ. — Историческото му значение. — Начало на упадъка на турската империя. — Значението на Русия въ источния въпросъ и нейнитѣ задачи по него.

ГЛАВА II.

Происхождението и сѣщността на источния въпросъ за Русия 27

Южнитѣ географически граници на Русия. — Търговско-икономическото значение за нея на Черното море и голѣмитѣ плавателни рѣки: Днѣстръ, Днѣпръ, Донъ и Волга, владѣни отъ турци и татари. — Национално-религиозния въпросъ. — Ролята на православieto въ руско-турскитѣ отношения. — Византийското наследство. — Плъменнитѣ и религиозни връзки на Русия съ балканскитѣ християни. — Кримското ханство. — Опустошителнитѣ нашествия на кримскитѣ татари и опасността отъ тѣхъ за националното развитие на Русия. — Тритѣ задачи на послѣдната

въ разрѣшеніето на источния въпросъ. — Русия и Европа въ освободителното дѣло на балканскитѣ християни.

ГЛАВА III.

Русия и Турция до Петра Великий 38

Начало на руско-турскитѣ отношения. — Источната политика на Русия при великия князь Иванъ III. — миролюбивиятъ ѝ характеръ. — Мисията на Плещеева въ Цариградъ. — Продължителна сжщата политика при наследника му Василий III (1505—1533). — „Свещенната лига“ и стрѣмленията на западно-европейскитѣ държави да увлекатъ Русия въ борбата съ Турция. — Опустошенията на кримскитѣ татари. — Полша и Литва: най-опасни врагове на Русия. — Иванъ Грозный: първия руски царь (1533—1584). — Запорожскитѣ казаки. — Продължителнитѣ опустошения на Русия отъ кримскитѣ татари. — Първия кримски походъ. — Трудноститѣ за обуздаване кримскитѣ татари. — Държавната мъдростъ на Ивана Грозный. — Борбитѣ му съ Полша и Литва. — Сформируването на донското казачество. — Значението му въ борбитѣ съ Турция. — Источната политика на Феодора Ивановичъ (1584—1598). — Запорожскитѣ казаки. — Продължителнитѣ опустошения на кримскитѣ татари. — Стрѣмлението на Москва да живѣе въ миръ съ Турция. — Симпатитѣ на Москва къмъ балканскитѣ християни. — Изгасване династията на Рюриковци. — Борисъ Годуновъ (1598—1605). — Смутното врѣме. — Националното сжществуване на Русия заплашено отъ Полша. — Миролюбивия характеръ на руско-турскитѣ отношения. — Основание династията на Романовци. — Михаилъ Феодоровичъ (1613—1645) продължава мирнитѣ сношения между Русия и Турция. — Западно-католическата политика и непрѣстаннитѣ ѝ усилия да увлече Русия въ борбата съ Отоманската империя. — Нашествието на донскитѣ казаки въ Кримъ и окупираніето на Азовъ. — Источната политика на Алексѣя Михайловичъ (1645—1676). — Възстаніето на украинскитѣ казаки противъ полската аристокрация. — Богданъ Хмѣлницкий, присъединението на Малорусия къмъ Москва и значението на той актъ въ освободителното дѣло на балканскитѣ християни. — Укрѣпване на освободителната идея въ Москва. — Феодоръ Алексѣевичъ (1676—1682). — Първата руско-турска война. — Бахчисарайския миренъ договоръ.

ГЛАВА IV.

Источната политика на Русия при Петра Великий. 61

„Свещенната лига“ противъ Турция. — Опасността за вътрѣшното развитие на Русия отъ кримскитѣ татари. — Присъединението на Русия къмъ западнитѣ държави въ борбата съ Турция. — Азовскитѣ походи. — Превземаніето на Азовъ. — Първитѣ сношения на балканскитѣ християни съ Русия. — Надѣждитѣ имъ за освобождение чрезъ нея. — Влияніето на Русия за тѣжното възбужданіе. — Първостепенната важность на въпроса

за свободното плаване по Черното море за нея. — Войната съ шведския кралъ Карлъ XII. — Втората руско-турска война. — Привличанieto на балканскитѣ християни отъ Петра Великий въ нея. — Прутския миренъ договоръ. — Възраждане националното съзнание и идеята за свободенъ животъ между балканскитѣ християни. — Минното завѣщание на Петра Великий.

ГЛАВА V.

**Руско-турскитѣ отношения при Екатерина I,
Петръ II, Анна Иоанновна и Елисавета Петровна.
(1725—1762) 122**

Царуването на императрица Екатерина I Алексѣевна (1725—1727). — Миролюбивия характеръ на политиката ѝ. — Австро-руския съюзъ. — Императоръ Петръ II (1727—1730). — Конфликта за полското прѣстоластѣние. — Нарушение рускитѣ граници отъ кримскитѣ татари. — Похода на Миниха въ Кримъ и покорението на Азовъ. — Застѣпничеството на Франция въ полза на Турция. — Немировския конгресъ (1737 г.). — Войната на Турция съ Австрия. — Третата руско-турска война (1737—1739). — Икономическитѣ интереси на Франция въ турската империя и Левантинската ѝ трговия. — Австрийскитѣ поражения. — Бѣлградския миренъ договоръ (1739 г.). — Неговитѣ резултати. — Императрица Елисавета Петровна (1741—1761). — Стрѣмлението и причинитѣ за Русия да поддържа мирни отношения съ Турция. — Шестгодишната война. — Въпроса за свободното плаване по Черното море. — Усилване влиянието на Русия между балканскитѣ християни. — Ржста на освободителнитѣ идеи.

ГЛАВА VI.

**Руско-турскитѣ отношения при Екатерина
Велика 164**

Връската между икономическото развитие на Русия и въпроса за свободното плаване по Черно-море. — Турция обявява на Русия война (1768 г.). — Причинитѣ на четвъртата руско-турска или на първата Екатерининска война (1770 — 1772 г.). — Планътъ на Русия за водение войната. — Подигане балканскитѣ християни къмъ въстание. — Възвнанието на Екатерина Велика къмъ тѣхъ. — Експедицията въ Моревъ. — Опитъ за подигане къмъ въстание кримскитѣ татари. — Въпроса за независимостта на кримското ханство. — Военнитѣ успѣхи на Румянцевъ. — Кагулския и Чешменския бойове. — Австрия се опасява отъ успѣхитѣ на Русия. — Намѣсата на Пруссия и Австрия за сключаване мирътъ. — Протеста на Екатерина. — Руско-турския съюзъ (1711 г.). — Фокшанския (юлий 1772 г.) и Букурешкия конгреси. — Тѣхнитѣ неуспѣхи. — Войната продължава. — Побѣдитѣ на Румянцевъ и Суворова подъ Силистра и Шуменъ. — Кючукъ-Кайнарджийския договоръ. (10 юний 1774 г.). — Значението му въ историята на источния въпросъ.

ГЛАВА VII.

Руско-турекитѣ отношения при Екатерина Велика. — (Продължение) 315

Владичеството на кримскитѣ татари. — Несъстоятелността на тѣхната независимостъ. — Старанията на султана да възстанови нагубенитѣ си права надъ Кримъ. — Обяснителния договоръ (10 мартъ 1779 г.) къмъ кючукукъ кайнарджикския. — Руско-австрийския отбранителенъ съюзъ (1781 г.). — Гръцкия проектъ на Екатерина за раздѣла на турската империя. — Идеята за възстановяване древната византийска империя и царство Дакия. — Австрия и гръцкия проектъ. — Присъединението на Кримъ къмъ Русия (8 априлий 1783 г.). — Политическото положение въ Европа. — Стремлението на Франция да подигне западно-европейскитѣ държави въ полза на Турция. — Тѣхната безуспѣшность. — Договора между Русия и Турция (28 декемврай 1783 г.) за окончателното присъединение на Кримъ. — Търговския договоръ между тия двѣ държави.

Прѣдговоръ.

Съ *Источния въпросъ* сж приплетени тѣсно сѣдбинитѣ на отечеството ни и затова изучаванieto му прѣдставлява важенъ интересъ за насъ българитѣ. Въпрѣки туй, въ нашата политическа литература нѣма почти никакви пособия, освѣнъ вѣсникарскитѣ статии, проникнати съ крайна тенденциозность и често пѣти основани или върху едностранчивото изложение на събитията, или даже върху извращението на историческитѣ факти — твърдѣ понятно при страстнитѣ полемики, прѣдизвиквани въ нашето бурно минало. Между тѣмъ, съ по обективното запознаване историята на источния въпросъ, ний може да опрѣдѣлимъ и по-точно направлението на външната ни политика, ако дѣйствително тя трѣба да служи за факторъ въ разрѣшението на труднитѣ въпроси, около които се въртятъ балканскитѣ работи и съ които сж свързани нашитѣ най жизненни интереси.

Благодарение бурнитѣ събития въ 25-годишния ни политически животъ и нервното му поривисто развитие, у насъ още не сж се сложили въ всички политически срѣди ония непоколебими начала, които трѣбва да съставляватъ за основа на международнитѣ ни сношения. Освѣнъ политическия водовъртежъ, приживѣнъ отъ България слѣдъ освободителната война, на това, бесспорно, не малко способствува и невѣрното схващанне на миналото, недостатъчното и непълно изучаване на Источния въпросъ въ неговото историческо развитие. Било подъ влиянието

на тежките политически испитни прѣзъ този периодъ, било подъ влиянието на пълнѣйшето игнориране на историята, въ насъ се създаде даже особна политическа школа, която, въ оправдание на прѣдставявания отъ нея режимъ, сведе политическата роль на Русия въ юго-источна Европа изключително къмъ чисто завоевателни цѣли. Отъ тукъ и лозунгътъ: колкото по-далечъ отъ Русия — толкова по-добре за интереситъ на българския народъ. Наистина, тая политическа догма намѣри краснорѣчиво опровержение въ послѣднитѣ събития, но тя внесе и анархия въ умоветъ на голѣма часть отъ поинтелигентнитѣ слоеве на обществото ни по най-сждбоносния въпросъ за бждщето на нашето отечество.

Съ настоящия трудъ ний си поставихме за цѣль да истъкнемъ по ясно задачитѣ на Русия по Источния въпросъ, а наедно съ това и руско-българскитѣ отношения, отъ които, въ грамадна степенъ, зависи бждщето ни върху попрището на международния животъ. Въ изучаванieto на Источния въпросъ лесно могатъ да се схванатъ тия задачи, преслѣждани отъ вѣковната политика на Русия. Безъ да носятъ оня завоевателенъ характеръ на Балканския полуостровъ, посочванъ тенденциозно отъ нѣкои елементи, тѣ се свеждатъ главно къмъ свободното плаване по Черното море и проливитѣ — Босфора и Дарданелитѣ — не само на търговскитѣ, но и на военнитѣ ѣ флотъ. Огромната важность на тия интереси намира, между прочемъ, жива иллюстрация и въ днешнитѣ събития, когато Русия, заставена да воюва въ Крайния истокъ, е лишена отъ възможността да обедини всичкитѣ си сили, нуждни за отбраната ѣ, тъй като е лишена отъ правото да извади черноморския си флотъ, участието на който, може би, щѣше да даде другъ обратъ на источно-азиатскитѣ събития. Въ една ота своитѣ знаменити рѣчи Гладстонъ, великия английски държавникъ, бѣше казалъ, че, на мѣстото на Русия, Англия отдавна би разрѣшила въпроса за проливитѣ.

Освѣтъ материалнитѣ интереси по Источния въпросъ, Русия е преслѣдвала и разрѣшението на своитѣ национално-религиозни задачи, които се състояха въ освобождението на подвластнитѣ на Турция християнски народи. Естествено, извикванието на животъ тия народи е свързано съ нейнитѣ политически цѣли — да ѝ послужатъ за оплотъ въ постиганието на неразрѣшенитѣ още задачи, но при пълната солидарностъ на тѣхнитѣ интереси, това не само е възможно, но и необходимо. Споредъ насъ поне, бждщето на България се намира въ тѣсна зависимостъ отъ единението ѝ съ Русия. Колкото и тежки да сж испытанията, които днесъ преживява, тѣ не могатъ да я отклонятъ отъ голѣмата ѝ роль въ работитѣ на Ближния истокъ. На такива испитни Русия не веднажъ е била излагана, но, като мощенъ организъмъ, тѣ сж били невредимо преживявани отъ нея. Задачитѣ на нашата външна политика се състоятъ въ придобиванieto на нейното пълно довѣрие; безъ това, ролята на България въ балканскитѣ работи ще бжде почти заличена. Направенитѣ опити въ послѣднитѣ години сж знаменателна иллюстрация за ония, които искатъ да схванатъ истинското положение на Балканския Полуостровъ. България е толкова малка за голѣмитѣ и сждбоносни задачи въ него, че, безъ мощна и сигурна поддръжка, нейнитѣ надѣжди биха се указали илюзорни. Лжкхтушенията сж още по-опасни. Въ „дванайсетия часть“, тя би се намѣрила изоставена отъредъ. Надѣваме се, че читателя ще намѣри достатъчно аргументи за това най-основно положение въ оная часть на нашия трудъ, която ще бжде посветена на събитията въ България слѣдъ Берлинския договоръ.

София
20 май 1905 г.

Д. Христовъ.

100

ГЛАВА I.

Отоманската империя отъ създаването ѝ до Карловицкия миръ.

Начало на Оттоманската Империя. — Първите султани. — Завоюванията въ Мала-Азия. — Борбата на Турция съ България и Сърбия. — Покорението на България. — Боя на Косово поле. — Въстанието на Тимура. — Критическото положение на империята. — Вътрѣшните смутове. — Завладяването на Цариградъ. — Покорението на Сърбия — Присъединението на Влашко къмъ империята. — Албания и Скендербегъ. — „Свещенния съюзъ“ противъ Портата. — Завоюването на Кримъ. — Похода въ Трансилвания и обсадата на о. Родосъ. — Превземанieto на Бѣлградъ и о. Родосъ. — Нахлуването въ Унгария. — Първите сношения между Франция и Турция. — Войната съ Венецианската република. — Покорението на Унгария. — Франко-турския съюзъ. — Завладяването на Арабия и о. Кипръ. — Боятъ при Лепанто. — Похода къмъ Астраханъ. — Войната съ Полша и Унгария. — Обсадата на Виена. — Карловицкия миренъ договоръ. — Историческото му значение. — Начало на упадъка на турската империя. — Значението на Русия въ источния въпросъ и нейните задачи по него.

Въ туй врѣме, когато знаменития въ историята Дженгисъ-ханъ покоряваше хуаризменската империя, *Сюлейманъ-шахъ*, синътъ на Каялъ, главатаръ на едно отъ татарскитѣ плѣмена въ Туркестанъ, напусна Хорасанъ съ 50 хиляди привърженици и се настани въ Армения (1224 г.) на брѣговетѣ на Ефратъ. Нѣколко години слѣдъ туй ордата бѣше обхваната отъ тежка скърбъ за отечеството си и рѣши да се върне пакъ. При минаването на Ефратъ, прѣдводителя ѝ се удави и плѣмето се прѣсна. По-голѣмата частъ отъ него стигна въ Хоросанъ, подъ

водителството на двамата му по-големи сивове, а останалата, около 400 сѣмейства, послѣдва по-малкитѣ му сивове — Дундаръ и Ертогрулъ.

Нѣколко врѣме скитническото плѣме прекара въ долинитѣ на Араксъ и въ равнинитѣ около Ерзерумъ, а слѣдъ туй потегли къмъ западъ, за да търси по-плодородни земи. На пътя си *Ертогрулъ* срѣщна двѣ плѣмена, които воюваха, и, при врожденното си великодушие, той даде помощта си на по-слабото. Намѣсата му рѣши побѣдата. Селджукския султанъ Али-Единъ бѣше спасенъ. Въ своята безгранична благодарностъ, той подари на номадския вождъ значителна частъ отъ територията си въ феодално владение. Слѣдъ смъртта на Ертогрулъ водителството на плѣмето пое най-големия му синъ *Османъ* (1285 — 1328 г.), който присвои наслѣдството на селджукската империя, разрушена отъ честитѣ нашествия на монголитѣ. Той получи името „Падишахи али Османи“, сир. владѣтель на османитѣ. Макаръ владенията му да се простираха въ цѣла Битиния, Галатия, Фригия и по горното течение на р. Сангария, гениятъ му се чувствуваше задушенъ въ тѣснитѣ граници. Въ 1308 г. той разби войскитѣ на византийския императоръ и стигна до Пропонтидитѣ и Мудания. Въ 1326 г. войскитѣ на Андроникъ Палеологъ трѣбаше да напуснатъ Брусса и най-силната крѣпостъ въ Мала-Азия падна въ ржцѣтъ на османитѣ.

Османъ се наслѣди отъ по-малкия си, войнственъ и даровитъ, синъ *Орханъ* (1328 г.). Прѣди да продължи завоювателното дѣло на баща си, той организира прѣдварително зараждащата се империя, създаде везирството, мюсюлманското законодателство и *яничаритѣ*, отъ които се състоеше турската армия чакъ до врѣмето на султанъ Мохамедъ IV (1648 г.) „Това е най-ужасната човѣшка кръвна данъ, която е била налагана нѣкога отъ една побѣдоносна на една побѣдена религия; тя

показва до какво оскобяване бѣха стигнали християнскитѣ народи подѣ тираническото владѣние на завоевателитѣ. Съ това чудно вербуване на войскитѣ си, османитѣ постигнаха едноврѣменно двѣ цѣли: тѣ отнемаха най-мжжествената и храбра частъ на християнскитѣ народи и усиляха армията си, безъ да дадатъ орѣжие въ рѣцѣтъ на завоеванитѣ.“*)

Когато силитѣ на държавата бѣха организирани, Орханъ продължи завоеванията. Подѣ ударитѣ му падна Никомидия и по-голѣмата частъ отъ владѣнията на Византия въ Мала-Азия, включително Никия, послѣдната бариера, която византийскитѣ императори противопоставяха до тогава на турското нашествие.

Византия разкри сама слабоститѣ си.

Когато Иванъ Палеологъ се видѣ заплашенъ отъ сърби и българи, той побърза да потърси помощта на Орхана, като му подаде рѣката на дъщеря си. Отъ тая минута турцитѣ, повикани въ Европа отъ гърцитѣ, рѣшиха да завладѣятъ византийската империя, владѣтелитѣ на която се явиха неспособни да управляватъ и бдятъ надъ сждбинитѣ ѝ. Въ 1357 г. османитѣ стѣпиха на европейска земя, и прѣдъ Галиполи, организираха операционната си база. Наскоро се подчиниха на властта имъ редъ градове въ крайбрѣжието на Босфора и Дарданелитѣ. Пътя за Европа бѣше отворенъ.

Наслѣдника на Орхана — *Мурадъ I* (1360 до 1389 г.) продължи завоеванията на прѣдшественицитѣ си въ нея. Побѣдоноснитѣ му войски превзеха цѣла Тракия, включително Одринъ и Пловдивъ, като се отправиха слѣдъ туй къмъ Балкана. Византия стоеше прѣдъ гибелта си. Тя съществуваще само на име. Силата ѝ бѣше само сѣнка, а византийския цезарь — призракъ. Всички добродѣтели бѣха изчезнали. Империята бѣше на издихание и чакаше завоевателитѣ си.

*) Lavallée, *Histoire de Turquie*

Въ 1365 — 1370 г. турцитѣ покориха источната частъ на днешна Южна България, а нѣколко години по-късно — Македония. Слѣдъ тригодишна обсада падна и София (1381—1383). Въсползуванъ отъ бунта противъ султана въ Мала-Азия, сръбския кралъ Лазаръ, подкрѣпенъ отъ тогашна България, нахлу съ войскитѣ си въ отоманскитѣ земи, но Мурадъ се върна бързо, слѣдъ като разби главнитѣ сили на възстаналитѣ, въ Европа, дѣто го викаха важни събития: въ боя (1387 г.) съ сръбитѣ турцитѣ оставиха 20.000 на полесражението и Лазаръ се готвеше да протегне ржката си на българския царъ Шишмана. Великия везиръ, Али-паша, тръгна за България да осуети съединението на двѣтѣ армии. Търново и Шуменъ паднаха подъ натиска му, а Шишманъ се оттегли въ Никополъ (1388 г.). Българския царъ направи послѣдно усилие, но напрасно: разбитъ и плѣненъ, той видѣ по-голѣмата частъ отъ владенията си паднали подъ властѣта на османитѣ (1389 г.) Султана пощади живота му, а синъ му стана покоренъ васалъ на падишаха.*) Сръбския кралъ се оттегли съ приближаванieto на Мурада, за да дочека присъединението на албанскитѣ князѣ къмъ армията му. Настана знаменития бой на косово поле (1389 г.). Борбата бѣ яростна и продължителна. Баязидъ, синътъ на Мурада и бѣдѣщия султанъ, се покри съ слава. При все това, щастieto измѣнише ту на едната, ту на другата страна, до като побѣдата въ кръвопролитния бой се рѣши отъ предателството на Вукъ Бранковичъ, зетя на Лазара, съ надѣжда да стана владѣтель на Сърбия съ помощта на султана. Той премина въ редовѣтъ на Баязида съ 10-хиладната си кавалерия и осигури триумфа на турското оръжие. Отъ нея минута всичко бѣ изгубено. Лазаръ, потъналъ въ кръви, падна въ плѣнъ,

*) Jonquière: Histoire de l' empire ottoman.

а войскитѣ му преминаха въ бѣгство и паника. Султана тържествуваше, но сждбата завидѣ на славата му. Яничаритѣ го убиха на бойното поле.

Едва Мурадъ бѣше испусналъ послѣдната въздишка, когато армията акламира *Баязида*, най-голѣмия му синъ, за наслѣдникъ (1389—1402), който за блѣскавитѣ си подвизи получи името „Илджржмъ“ (молний).

Макаръ силата и независимостта на Сърбия бѣха сломени на Косово, но новия султанъ се задоволи само съ туй, че направи синътъ (Стефанъ) на Лазара васаленъ князь, като се ожени за сестра му. Той се опасяваше да не би отчаянието принуди покоренитѣ на възстание. Сръбския деспотъ се задължи да плаща годишенъ данѣкъ и да дава опредѣлено число войска за отоманската армия.

Въ туй врѣме Палеолозитѣ водяха междусобна война между си за наслѣдството на византийския тронъ, при всичко че империята бѣше превърната отъ завоювателитѣ въ жалка и незначителна провинция. Тѣ не се стѣсниха ни отъ подлостта, ни отъ низоститѣ, за да потърсятъ покровителството на гордия си мощенъ съсъдъ¹⁾. Въ Мала-Азия подъ владенията имъ остана само града Ала-Шехиръ (Филадельфия), но и той падна скоро.

Прѣдъ името на Баязида всичко трепереше.

Той мина Босфора, нападна Мануилъ Палеологъ, опустоши Евбея и Атика, остави частъ отъ армията си да обсажда Цариградъ, а самъ замина за Влашко, дѣто принуди владѣтели му да признае върховната властъ на Турция и да плаща годишенъ данѣкъ.

Въ 1394 г. Баязидъ рѣши да довърши окончателно покорението на България и да я присъедини къмъ империята си. Съ това се прѣдизвика намѣсата на унгарскръль Сигизмундъ, Папата апелира къмъ Европа и почна да проповѣда кръстоносенъ походъ.

Съединената християнска армия мина Дунава и

*) Ibid.

обсади Никополъ, дѣто се даде кръвопролитенъ бой. Армията на Баязида бѣше тройно по голѣма и се състоеше до толкось отъ турци, до колкото отъ българи, сърби и бошнаци; въпрѣки малочисленността си обаче християнскитѣ войски цѣха да зематъ връхъ, може би, ако успѣха на турцитѣ не бѣше осигуренъ отъ сърбитѣ. Стефанъ Лазаровичъ, синъ на побѣдения у Косово, безучастенъ зритель на кръвавата драма до това врѣме, премина, съ 20-хилядната си войска, въ редоветѣ на оня, който погуби баща му. Турското оружие възтържествува. Иванъ Палеологъ, византийския императоръ, побърза да сключи миръ, като се съгласи да плаща годишенъ данѣкъ на султана и да построи въ столицата си една джамия и мехеме (сѣдилище), дѣто се пратиха имамъ и кадия.

Но „дървото на султановата урисница, казва византийския историкъ, се скърпи подъ плодетѣ, които зрѣяха всѣки день при пѣнието на птицитѣ“.

Тимуръ се подигна въ Мала-Азия и поиска да възстанови империята на Дженгисъ-хана.

Баязидъ научи веднага, че монголската армия навлѣзла въ владѣнията му, че войскитѣ му претърпели тежки поражения, че синъ му Ертогрулъ падналъ въ плѣнъ и заплатилъ съ главата си. Печалнитѣ вѣсти пробудиха грозния левъ.

Султана събра цѣлата си армия и замина противъ татарския завоевателъ. Въ ангорската долина се завързва отчаянъ бой. Никога Баязидъ не е билъ по достоенъ за името „Молний“, както тоя пѣтъ. Но щастieto му измѣни. Въ началото още на боя, повечето негови принцове преминаха въ вражеския станъ. Съ своитѣ 10 хиляди яничари и съ войскитѣ, които покоренитѣ славянски народи бѣха му дали, той се би цѣль день и, едва когато послѣднитѣ войници отъ вѣрната му гвардия паднаха на полесражението, неустрашимиятъ, молниеносния

въ толкова бойове султанъ, рѣши да бѣга. Сждбата искаше да бѣде по жестока. Баязидъ падна отъ коня си и биде плененъ отъ неприятеля (1402 г.). Скръбта отнесе рано гордия плѣнникъ въ гроба. Въ 1403 г. той затвори очи.

Слѣдъ смъртта му империята попадна въ критическо положение. Завоюванитѣ народи възстанаха и помислиха частъ ударилъ да хвърлятъ турскиятъ яремъ, когато неговитѣ синове, насърдавани едни противъ други съ интигритѣ на Тимура, се боряха за бащиний си тронъ. Ловката политика на Тимура щѣше да нанесе смъртенъ ударъ на турското владичество, ако бѣше слѣдвана по дълго, но той на скоро, въ похода противъ Китай, умрѣ. Слѣдъ ожесточени борби съ възстаналитѣ васали, а особно съ съперичеството на своитѣ братя, *Мохамедъ I* (1402—1421) потуши мятежитѣ и повърна мощта на империята; но когато се готвеше да заличи и послѣднитѣ слѣди отъ гражданскитѣ войни, той умрѣ внезапно въ Одринъ (1421 г.).

Прѣстола се наслѣди отъ синъ му *Мурадъ II* (1421—1451 г.)

Първата грижа на новия султанъ бѣ да сключи примирие съ Сигизмунда, унгарския кралъ, а въ 1422 г. потегли съ една армия отъ 20 хиляди за Цариградъ, рѣшенъ да прѣвземе столицата на византийскитѣ императори, дѣто, слѣдъ многобройни атаки, се принуди да напустне обсадата поради бунта на брата си Мустафа.

Мятежа се потуши бързо и генералитѣ му завладѣха Мала-Азия. Мурадъ можеше да обърне вече погледитѣ си къмъ Европа. Солунъ, превземаенъ въ 1386 г. отъ Мурада I, въ 1394 г. отъ Баязида и въ 1413 г. отъ Мохамеда, се присъедини окончателно (1430 г.) къмъ империята. Византийската столица обаче не го оставяше на покой; прѣди да я нападне, той рѣши да подчини подъ властта си прѣдварително Албания и

Влашко. Въ 1431 г. първата се присъедини къмъ владѣнията на империята, а вторатъ припозна сюзеренитета на Турция (1433 г.). Периода отъ 1438—1444 г. се пълни съ войнитѣ противъ Унгария и въстаналитѣ сърби и власи, като се завършва съ Сцегединския миренъ договоръ, по силата на който Сърбия и Влашко останаха подъ сюзеренството на Унгария. Мирътъ се наруши скоро. Трансилванския войвода, Иванъ Хуниадъ, нахлу въ България (1444 г.) и обсади Варна, но бѣше разбитъ. Мурадъ завладѣ слѣдъ туй Коринтъ и Патрасъ, опустоши Целопонесъ и рѣши да покори Албания. Поводъ му даде албанското въстание на Скендербегъ, който успѣ въ по-голѣмата частъ на Албания (Миридия) да прѣмахне турското владичество. Хуниадъ се възползува отъ затрудненията на султана и поиска да отмъсти за поражението при Варна. Той прѣмина Дунава и навлѣзе въ Сърбия, на която княза остана вѣренъ на Мурада. Последния побърза да дойде на помощъ на своя васалъ и срѣщна унгарската армия на Косово поле. Още веднажъ това знаменито мѣсто трѣбваше да рѣши сѣдбинитѣ на илирийскій полуостровъ. Упованъ на силитѣ си, трансилванскій войвода не дочака помощта на Скендербега и влѣзе въ бой (1448 г.). Побѣдата на турското оръжие се рѣши втори пѣтъ отъ прѣдателството на християнски народъ. Власитѣ напуснаха Хуниада и осигуриха триумфа на мюсюманитѣ. Следъ това султана трѣгна съ цѣлата си армия противъ Скендербега. Последния прояви удивително упорство. Уморенъ отъ безславния походъ, въ който загинаха най-добритѣ му войници, Мурадъ се согласи да отстъпи на епирскій князь въстаналитѣ области, но съ условие да признае сюзеренството на Портата и да плаща годишенъ данѣкъ. Скендербегъ отказа, а когато султана се връщаше за Одринъ, той го нападна въ планинскитѣ проходи и унищожи по голѣмата частъ отъ армията му

(1448—1450 г.). На слѣдующата година (1451 г.) Мурадъ умрѣ отъ аплоксически ударъ, като остави прѣстола на сина си *Мохамедъ II* (1451—1481 г.).

Когато на прѣстола се въскачи Мохамедъ II, османитѣ владѣха по-голѣмата частъ на Балканския Полуостровъ. Византийската империя бѣше разклатена окончателно въ своитѣ основи и, освѣнъ Цариградъ, съ съпредѣлнитѣ му земи, останалитѣ ѝ владѣния не съществуваха. Гърция бѣше раздѣлена между венецианцитѣ, а слѣдъ кръстоноснитѣ походи, тамъ се основаха многобройни латински и гръцки княжества, безсилни за външна отбрана, на които вътрѣшния животъ бѣ разслабенъ отъ нескончаемитѣ борби и състезания. Само независимостта на Албания бѣше запазена подъ меча на прочутия Скендеръ-бей и автономията на Босна, още чужда на османскитѣ нашествия.

Сърбия вече бѣ подпаднала подъ сюзеренството на мюсюлманитѣ, а останалитѣ земи на Балканския Полуостровъ — покорени въ втората половина на XV-ия вѣкъ. Съ въцаряването си, Мохамедъ II (1451—1481 г. г.) рѣши да довърши завоювателното дѣло на своитѣ славни прѣдшественици и да постави подъ мюсюлманския скиптръ всичкитѣ земи на полуострова. Първитѣ му погледи се обърнаха естествено къмъ Цариградъ. Константинъ Палеологъ бѣше безсиленъ да отблъсне ударитѣ на едно варварско плѣме, което кипѣше съ буйна, юношеска енергия, а Европа, къмъ която се обърна съ апелъ за помощъ, бѣ погълната въ взаимнитѣ си истощителни борби. Папата вмѣсто да протегне бързо ръка прѣдъ грозната опасностъ, испрати особна миссия при послѣдния прѣдставител на Палеолозитѣ; той му обѣща да подигне кръстоносенъ походъ противъ иновѣрцитѣ, но съ условие ако двѣтѣ църкви — римо-католическата и источно-православната — се слѣятъ въ една подъ върховната му власть. Никоя отъ европейскитѣ държави не се

притече на помощ на заплашената Византия; изключение направиха само генуезцитѣ, съ своята малка ескадра, прѣдвождана отъ храбрия Гистимияни.

Мохамедъ II не чакаше.

Той окупира съ флота си Златния Рогъ и, слѣдъ кръвопролитни борби, на 29 май 1453 г., сждбата на Цариградъ бѣше рѣшена: столицата на Византия падна, а съ нея и послѣднитѣ останки на гордата нѣкога византийска империя, която османскитѣ завоеватели намѣриха въ пѣленъ упадѣкъ и растление. Падението на Цариградъ повлече бързо покорението на останалитѣ балкански народи. Въ 1462 г. Мохамедъ присъедини къмъ владѣнията си Пелопонесъ, въ 1460 г. — Сърбия, въ 1463 г. — Босна, въ 1461 г. паднаха послѣднитѣ останки на Гърция, а въ 1460 год. Влашко призна сюзеренството на султана. По тоя начинъ, турското владичество се въдвори бързо по цѣлия Балкански полуостровъ: отъ Дунава до Егейското море, отъ Черното до Адриатическото — се основа могъществената отоманска империя, която замѣсти византийската и почна да вдѣхва страхъ на Европа. Но завоеванията не се ограничиха само съ Балканския полуостровъ. Ентусиазма, религиозния фанатизмъ и постигнатитѣ успѣхи дадоха нови пориви. Слѣдъ падението на Византия и на балканскитѣ държави — България, Сърбия и Босна — дойде редъ и за северното крайбрежие на Черното море — на Кримъ, който игра знаменитата роль въ руско-турскитѣ отношения и, въобще, въ историческото развитие на источния въпросъ.

Кримското ханство се простираше туй врѣме по цѣлия кримски полуостровъ, Кубанската областъ, черкескитѣ земи на Кавказъ и обнемаше територията на северъ отъ Черното море, между Молдава и Таганрогъ, включително Бесарабия. По-голѣмата частъ, слѣдователно, на двешна южна Русия се намираше подъ владичество

вото на кримскитѣ татари. Въ войната съ Молдава, Мохамедъ II изпрати силенъ флотъ за Кримъ, завладѣ край-брѣжнитѣ градове Азовъ, Каффа (Теодосия) и Манкубъ и цѣлото ханство бѣше принудено да се постави подъ сюзеренната зависимостъ на империята. Въ 1479 г. венецианската република се принуди също да сключи договоръ съ султана и да му отстъпи Скутари на Адриатическото море. Въ същата година той потегли съ силна армия и за Унгария. Но тоя пътъ щастieto не се усмихна. Трансилванския войвода, Стефанъ Баторий, и темишварския графъ, Матей Корвенъ, съ голѣми усилия можаха да спратъ въ долината на Кенгеръ-Месиръ завоевателитѣ. Макаръ неуспѣха да не обдзсърдчи султана, пълчищата на който опустошиха Щирия, Каринтия и Карниола, тоя му походъ бѣше последния. Въ май 1481 г. той умрѣ внезапно въ Малтепе.

Мохамедъ II можа да затвори очи благодаренъ отъ извършеното дѣло. Той осъществи най-любимата мечта на мюсюлманския миръ: Цариградъ стана столица на Исляма; византийската империя и Трапезундъ — прѣвърнати въ развалини; Сърбия и Босна завоювани; Албания и Епиръ покорени, а цѣла Мала-Азия обединена подъ мюсюлманския скиптръ. Само Албания запази донѣйдѣ феодалната си независимостъ. На цѣлия Балкански полуостровъ, освѣнтъ въ Бѣлградъ, въ нѣколко острови подъ владичеството на Венеция и снѣжнитѣ върхове на Черна-Гора, полумѣсеца се развѣ и могъщественната отоманска империя се въздигна върху развалинитѣ на цѣли империи и царства, които, отъ вътрѣшно растление и немощъ, паднаха подъ ударитѣ на едно полуварварско, но здраво и жилаво плѣме.

Наслѣдницитѣ на Мохамеда продължиха дѣлото на праотцитѣ си.

При *Селима I* (1512—1520) имерията води войни съ Египетъ, Унгария и Венеция, но безъ голѣми завоювания.

Дълголетните борби за завладяването на Египет² се увънчаха едва сега със успѣхъ, когато земитѣ на нѣкогашнитѣ фараони паднаха (1517 г.) окончателно подъ върховното владичество на султанитѣ. Сждбата на Бѣлградъ се рѣши сѣщо тогасъ. Слѣдъ дълги борби, на 29 августъ 1521 г., знамето на полумѣсеца се развѣ и върху неговитѣ стѣни. Могуществото и величието на империята растѣха непрѣкъснато и държави, всеилни по рано, като венецианската република, бързаха да търсятъ приятелството ѝ. *Сюлейманъ I* (1520—1536) устрѣми погледитѣ си и на островъ Родосъ. Падането на Бѣлградъ и завладѣването южнитѣ провинции на Унгария развързаха временно рѣцѣтѣ му и той се възползува отъ това да разшири владѣнията на империята въ источния басейнъ на Сръдиземното море. Въ 1522 г. падна Родосъ, а слѣдъ него редъ други острови въ архипелага на Егейското море: Леросъ, Косъ, Сумия и пр., дѣто постепенно господството на турцитѣ се въдворяваше. Въ тоя периодъ Унгария бѣше нѣколко пѣти опустошена отъ тѣхнитѣ пълчища. Турция стана първокласна държава, придоби преобладающа роля въ юго-источна Европа и поиска да влѣзе въ европейския концертъ. Положението на Франция благоприятствуваше на нейнитѣ цѣли.

Оградена се желѣзенъ обръчъ отъ неприятели, Франция търсѣше случай да възтaнови компрометираното равновѣсие въ Европа. Отъ една страна я заграждаха владѣнията на австрийския дворъ, а отъ друга — владѣнията на Карла V: Испания, Германия, Холандия. Господарь на Неаполъ и Сицилия, съюзникъ на Венеция, сюзеренъ на Генуа и Флоренция, той я изключи отъ Сръдиземното море. И какъ можеше тя да възтaнови старото си влияние прѣдъ тоя колосъ, който я дебнеше на всѣка стѣпка? Тя имаше нужда отъ мощна диверсия и, за постигане плановѣтѣ си, трѣбваше да противопостави на Карла V и австрийския дворъ равна на

тѣхната сила. Съюза съ отоманитѣ се наложи. Въ лицето на Франция християнска Европа за прѣвъ пътъ подава ржка на мохамедански миръ — Франция, която бѣ душата на бурнитѣ кръстоносни походи и най-голтѣмата дѣщеря на римо-католическата църква. Впрочемъ, надѣ религиознитѣ чувства не веднѣжъ сж земали връхъ политическитѣ интереси. Политиката на Франциска I бѣше насочена да отслаби австрийския дворъ, а съ коя друга държава, ако не съ Турция, владѣнията на която се простираха върху тритѣ части на свѣта, която господствувахе надѣ источния басейнъ на Сръдиземното море и бѣ стигнала до сърдцето на австрийскитѣ земи, можеше да постигне това? Сжщата политика се послѣдва и отъ наслѣдникитѣ му. Тя попрѣчи да се организира християнската коалиция противъ отоманската империя, но има заслугата, че спаси Европа отъ австро-испанския деспотизмъ.

Съюза на Франция бѣше сжщо нуженъ на Сюлеймана I. Той му се наложи отъ борбитѣ съ Австрия, въ които си постави за цѣль да завладѣе Унгария. Слѣдъ обсадата на Буда (1520 г.) и прѣдаването ѝ на турцитѣ, послѣдната мина подѣ зависимостѣта на султана, а примѣра ѝ се послѣдва отъ Молдава. Въ слѣдующитѣ години, австрийскитѣ земи бѣха отново опустошени отъ османскитѣ пълчища.

Успѣхитѣ на султана противъ Австрия не го задоволиха. Франция и Портата поискаха да поведатъ по рѣшителна борба противъ Испания и Австрия. За тая цѣль тѣ се постараха да привлекатъ въ съюза си венецианската република, но тя отказа, защото клонеше повече къмъ австро-испанския коалиция. Тогава, войната между нея и Турция избухна. Въ 1539 г. Венеция изгуби Далмация, Вадинъ, Урана и повечето острови въ Архипелага, като заплати 300 хиляди дуката контрибуция на султана.

Съ смъртѣта на Сюлеймана I и идването на *Селима II*

(1566—1574) военните дѣйствия съ Австрия се прѣкра-
тиха: послѣдната се задължи да плаща годишенъ данѣкъ на
Портата и призна сюзеренството ѝ надъ Молдава,
Влашко и Трансилвания. Великиятъ везиръ, Мохамедъ
Соколовичъ, извънредно талантивъ човѣкъ, се вълнуваше
отъ грандиозния планъ да завладѣе Донската областъ
и земитѣ около южна Волга. Завзеждането на Астраханъ
бѣше първия и най-важенъ етапъ за постигането на
тоя планъ. Обсадата на града се почна, но, поради сла-
бата поддръжка на Девлетъ-герей (кримския ханъ), сту-
доветѣ, глада и пр., смѣлата идея биде изоставена и
Портата поднови мирѣтъ съ московското царство. Въ
замѣна на това тя завладѣ Арабия и о. Кипръ (1571 г.).
Звѣрствата обаче въ Кандия и масовитѣ изстребления
изтрѣгнаха изъ гърдитѣ на Венеция отчаянни вопли и
тя апелира къмъ християнския миръ. Състави се бързо
„свещенна лига“ отъ венецианската република, папата и
Испания. Обезпокоена отъ тоя съюзъ, Портата се обърна
къмъ посрѣдничеството на Франция, а когато прѣгово-
ритѣ останаха безплодни, войната избухна. На 7 ок-
томврий 1571 г. неприятелскитѣ флоти се срѣснаха
при Лепанто и, слѣдъ ожесточенъ бой, турскиятъ флотъ
бѣше унищоженъ. Побѣдата прѣдизвика безграниченъ
ентузиазъмъ въ християнска Европа, но, за жалость,
тя не даде никакви резултати. До като съюзниците ли-
куваха и почиваха на лаврови вѣнци, талантивия
везиръ Мохамедъ Соколовичъ, възроди, съ изумителна
енергия морскитѣ сили на империята. Въ 1573 г. вене-
цианската република се принуди да влезе въ преговори
съ Портата, да ѝ отстъпи островъ Кипръ и да заплати
300 хиляди дукати контрибуция.

Смъртта на Селима II (1574 г.) тури край на
обширнитѣ завоювания; неприязненнитѣ дѣйствия противъ
Венеция и Австрия продължаваха отъ време на време,
но безъ особна енергия отъ наслѣдниците му: Мурадъ

III, Мохамедъ III и Ахмедъ I (1574—1614). Четирейсет-петгодишния периодъ (1614 до 1659) се ознаменува съ пълна анархия въ империята. Естествено, тя парализира завоювателнитѣ ѝ пориви. Анархията наистина угасна при желѣзната ржа на Мурадъ IV (1623—1640), но избухна съ още по-голяма сила при неслѣдниците му — Ибрахимъ I и Мохамедъ IV. При все това, войнитѣ не преставаха. Турция се отнасяше презрително къмъ християнскитѣ държави и считаше Венеция, Австрия и Полша за свои трибутари, подобно Рагуза и Трансилвания. Великия везиръ обърна погледитѣ си къмъ Австрия и успѣ да убѣди повелителя въ необходимостта отъ войната съ нея, която дѣйствително избухна (1593 г.), но свърши безуспѣшно за османското оржие. Австрийския императоръ, Рудолфъ, отвоюва частъ отъ прѣдшнитѣ си владѣния, присъедини къмъ тѣхъ Трансилвания слѣдъ смъртта на Сигизмунда Цапелиа, а Молдавия влѣзе въ сюзъ съ хабсбургитѣ. Пораженията възбудиха до неимовѣрностъ мюсюлманския фанатизмъ. Мохамедъ III, току що въскъчилъ се на прѣстола, потегли съ многобройна армия за Унгария. Тульстана знаменитъ бой въ долината на Тисса между плъчищата на султана и съединената армия на нѣмци, италианци и маджари, подъ водителството на архидукъ Максимилиана. Триденевния бой свърши съ катастрофа за сюзниците. Но слѣдующитѣ години бѣха по-малко честити за отоманитѣ, които изгубиха редъ градове въ Унгария, завоювани по-рано отъ тѣхъ.

Войната между Турция и Австрия, водена въ продължение на тринайсетъ години въ царуването на трима султани, се прѣкрати съ мирния договоръ отъ 1606 г., по силата на който Трансилвания се освободи отъ сюзеренството на Турция. Мирния договоръ въ Ситваторокъ имаше историческо значение. Той показва, че времената на смѣлитѣ отомански завоювания на се-

веръ бѣха минали. Отъ тогава до войнственния Мохамедъ IV, въ продължение на 70 години, голѣмитѣ борби между Турция и Австрия утихнаха. Турция остана неутрална даже въ трийсетгодишната война, въ време на която Австрия извънредно се обезсили. Вниманието ѝ се погълна въ Азия. Слѣдъ побѣдоносната война противъ Персія, тя завоюва, при Мурадъ III, по-голѣмата частъ отъ Кавказъ и Каспийската областъ.

Въ втората половина на XVII столѣтие Турция, стигнала до зенита на териториалнитѣ си завоювания, почна да показва все повече признаци на упадѣкъ. Славата на оржжието ѝ въ XV и XVI столѣтия, макаръ и не тѣй помрачена, изгуби своето обаяние. Султанитѣ се указаха безсилни да сломятъ бариеритѣ, които Европа постави въ пътя на тѣхното разширение отвѣдъ Дунава. Слѣдъ войната съ венецианската република въ царуването на Ибрахима I (1640—1648), която не даде съществени резултати, и съ „свещенната лига“ (1663—1664) г. въ времето на Мохамеда IV, въ които съединитѣ войски на австрийци, френци и венецианци разбиха армията му, най-забѣлежителнитѣ събития се въртятъ, бесспорно, около обсадата на Виена и Карловицкия миръ.

Въстанието въ Унгария (1682 г.) се видѣ благоприятно на Турция да осъществи въжделенията си. Великия везиръ, Кара-Мустафа, навлѣзе съ грамадни сили въ Унгария, отъ дѣто, слѣдъ завладѣването на редъ градове, се появи, слѣдующата година, подъ стѣнитѣ на Виена. Леополдъ, австрийския императоръ, почувствува всичката опасностъ на положението и макаръ Лудвикъ XIV да му прѣдложи помощта си, той не се колеба да я отхвърли въ най-критическия моментъ, защото се боеше отъ услугитѣ на старата съперница на хабсбургския домъ. Императора се обърна къмъ Полша. Лудвикъ XIV се постара да отклони Янъ Собѣски съ про-

роческитѣ думи, че истинскитѣ неприатели на Полша сж Австрия, Брандбургъ и Москва; но той, увлѣченъ отъ духа на кръстоноснитѣ походи и насърденъ отъ Ватикана, подаде рѣка на императора. Начело съ него, баденскитѣ марграфи; принцовеѣ на Савоя, Бавария и Саксония; айзенахския, лауенбургски, холштайнски, вюртемберски, бруншвикъ-люнебургски дукове и шестѣѣ маршали на Леополда, заеха, съ цѣлата съюзна армия, позиции при Каленбергъ. На 12 мартъ 1683 г. Собѣски призова божето благословение и съединената армия нападна великия везиръ. Въ кръвопролитния бой, дѣто щастieto се усмихнаше ту на едната, ту на другата страна, рѣшението се даде отъ грозната атака на Собѣски и неговата полска кавалерия. Мечтата на Кара-Мустафа да влѣзе като триумфаторъ въ Виена останана несбждната. Разбитъ отъ съюзната армия, той се принуди, преслѣдванъ отъ Собѣски, да се оттегли до Бѣлградъ, като изгуби толкова земи и градове, извоювани по-рано съ потоци кърви.

Едновременно съ това въ френската политика настанаха важни промени. Врѣмената на Франциска I и Хенри II, които виждаха въ съюза на Франция съ Турция най-добрата гаранция за покровителството на френскитѣ интереси на Истокъ, се минаха. Лудвикъ XIV, макаръ да доби важни отстъпки за католицизма въ Цариградъ и отоманската империя, не се рѣши да ѣ подаде рѣка и да осуети „свещенната лига“, която се организира отъ Австрия, Полша, Венеция и Малта (1684 г.). Австрия и Полша се постараха да привлекатъ въ нея и Москва, която, слѣдъ дълги колебания, рѣши да земе участие. Австрийския императоръ испрати особна мисия при Софѣя Алексѣвна, за да ѣ склони къмъ похода на рускитѣ войски въ Кримъ — „дѣсната рѣка на султана“ — а Собѣски писа отъ своя страна въ Москва, че „минутата е дошла за изгонва-

нието на турцитѣ отъ Европа“. Портата, нападната навредъ, претърпѣ поражения слѣдъ поражения. Въ 1684 г. лоренския дукъ прѣвзе Вишеградъ, разби армията ѝ подъ Васуенъ, завладѣ Пеща, окупира Буда, отблъсна войскитѣ, които бѣха дошли на помощъ, а Лесли и Траутмансдорфъ разбиха останалата частъ отъ армията, която дѣйствуваше въ Хърватско. Лудвикъ XIV помогна на стария съюзникъ на Франция съ туй само, че укроти ревността на Собѣски, недоволенъ отъ високомѣрието на австрийския дворъ. Обаче, императорскитѣ войски прѣслѣдваха успѣшно Кара-Мустафа и превзеха редъ градове въ южна Унгария. Сжщеврѣменно, венецианскитѣ войски навлѣзоха въ Босна и Албания. Въ 1687 г. турцитѣ претърпяха нови поражения въ знаменитиятъ бой при Михачъ; Молдава се заплаши отъ Полша, а австрийскитѣ войски навлѣзоха въ Хърватско, южна Унгария и Славония; трансилванския войвода, Апафи, се прѣклони тогава прѣдъ императора, унгарската диета въ Пресбургъ (31 октомврий 1686 г.) обяви унгарската корона за наслѣдственна на австрийския дворъ, венецианскитѣ войски завоюваха по-голѣмата частъ отъ Морея и Далмация, а въ 1688 г. австрийскитѣ войски стигнаха до Бѣлградъ. При тия условия мирътъ за Портата се налагаше. Въ Виена (1689 г.) се събра конгресъ, но, тѣй като претенциитѣ на Австрия бѣха голѣми (цѣла Унгария съ Трансильвания), не се постигнаха никакви резултати. Войната се продължи. Франция се явява пакъ спасителка на Турция. Въ 1688 г. избухна войната на тѣй нарѣчената „аугсбургска лига“ и австрийския императоръ се видѣ принуденъ да оттегли по-голѣмата частъ отъ войскитѣ си отъ источнитѣ граници. Турция обаче не съумѣ да се възползва отъ благоприятната минута. Въ Хърватско и въ Сърбия тя претърпѣ нови поражения. Въ 1689 г. паднаха Видинъ и Нишъ, а християнскитѣ народи — сърби, черногорци и пр. — се разбунтуваха. За ща-

стие на турцитѣ, на властъ дойде енергичния везиръ Кюпрюли III. Той разби генералъ Секендорфъ при Драгоманъ (1690 г.), прѣвзѣ Нишъ, Видинъ, Семендрия, Бѣлградъ и отхвърли императорскитѣ войски задъ р. Савва. Въ Трансилвания съюзника на султана Текели сжщо разби Хйойспера и се объяви за нейнъ владѣтель, а въ Морей гърцитѣ възстанаха противъ венецианското владичество. Въ 1691 г. Кюпрюли мина Савва и, наблизо до Саланкеменъ, срѣща се съ баденския марграфъ. Но тукъ щастieto пакъ му измѣни; той падна въ кръвопролитния той и армията му биде принудена да се оттегли. Почнаха се нови прѣговори. Англия и Холан ия прѣдположиха услугитѣ си. Тѣ настояваха за сключването на мира, защото нѣмаха интересъ отъ разслабването на Австрия, когато, напротивъ, Франция, която виждаше, че слѣдъ мирътъ, коалицията може да се обърне противъ нея, положи всички старания да убѣди Портата въ необходимостта да продължи войната. Впрочемъ, и самитѣ съюзници осуетиха, съ чрезмѣрнитѣ си претенции, възможността за сключването на мира. Австрия поиска Унгария и Трансилвания, Полша — Подолия и Каменецъ (днешна Русия), а Венеция — Морей и Далмация. Военнитѣ дѣйствия продължиха, но слабо. Турция зае отбранително положение, а Австрия прехвърли повечето отъ армията си на западния фронтъ къмъ Франция. Портата, която не съумѣ да използва благоприятнитѣ минути, заплати сжщо за бездѣйствието си. Войнствения султанъ Мустафа II се рѣши къмъ енергични дѣйствия противъ Австрия едва въ 1695 г.; прѣзъ есенъта войскитѣ му удържаха редъ побѣди, а въ слѣдующата 1696 година разбиха саксонския принцъ при Олашъ; но за нещастие, Франция и Австрия сключиха миръ и австрийския императоръ, свободенъ отъ къмъ западъ, можа да прати къмъ Дунава най-добритѣ си войски подъ водителството на най-добрия си генералъ — принцъ

Евгений. Въ боя при Зента на Тисса великия везиръ Алмасъ-Мохамедъ бѣше напълно разбитъ, като падна самъ съ 20,000 убити и 10,000 издавени. Катастрофата отвори за императорскитѣ войски границитѣ на Босна и Сърбия, прѣдизвика възстанието на християнитѣ и наложи знаменития *Карловицки миръ* въ 1699 г.. По силата на него, Турция се отказа отъ Трансилванія и Унгария, отъ една частъ отъ Банатъ и Темишваръ и отъ по-голѣмата частъ на Славония. За граници между Турция и Австрия бѣха опрѣдѣлени рѣкитѣ Савва, Драва и Дунава до устието ма Тисса. Едновременно съ това, Полша взе Каменець, Подолия и западна Украйна, а Венеция—частъ отъ Далмация, Целопонесъ и нѣколко острови отъ Архипелага. Русия взе само Азовъ.

По тоя начинъ, Карловицкия миръ, съ който на Турция се отнеха най-прекраснитѣ завоювания отъ времето на Сюлеймана Великий, тури прѣделъ на териториалнитѣ ѝ разширения отвъдъ Дунава. Слѣдъ мира тя можеше да получи реваншъ за неуспѣхитѣ си. Въ туй време избухна войната за испанското наслѣдство, въ която, между другитѣ, биде ангажирана Австрия и Венеция, както и „северната война“ или войната за прѣобладание на Балтийското море, въ което главнитѣ роли играха Русия и Швеция. Но финансовитѣ и военни сили на Империята бѣха съсипани; слѣдъ свалянieto на Мустафа II и възцаряването на Ахмедъ III, тя бѣше истощена отъ анархията и се принуди да остане неволна зрителка прѣзъ цѣлата война за испанското наслѣдство както и въ борбитѣ между шведи и русии. Когато войната за испанското наслѣдство се прекрати, ржцѣтѣ на Австрия се развързаха и войскитѣ на Ахмедъ III претърпѣха нови поражения. Въ 1718 г. се сключи Пассаровицкия миръ (Сърбия); споредъ него, Венеция се отказа отъ Морея, която останана подъ владичеството на Турция, но взе частъ отъ Далмация, Албания и Херцеговина. Най-голѣми облаги

отъ договора извлече Австрия. Тя взе частъ отъ Сърбия, включително Бѣлградъ, Банатъ и Темишваръ и, най-сетнѣ, Малка-Влахия — между Дунава и Алута. Както виждаме, пасивността на Турция прѣзъ врѣме на войната за испанското наслѣдство не закъснѣ съ тежкитѣ си послѣдствия, а войната съ венецианската република въ 1715 година за завладяването на Морея, когато Франция бѣ съвършено истощена и принудена да подпише мирѣтъ въ Утрехтъ и Раштадъ слѣдъ борбитѣ за наслѣдството на Испания, бѣше оная непоправима грѣшка на Портата, на която се дължи войната съ Австрия и Пассаровицкия миръ. Събитията показаха лишентъ нѣтъ, че времената на турското могущество бѣха минали и че упадѣка на империята бѣ започналъ. Наистина, наедно съ нея додоха въ упадѣкъ Венеция и Полша, многогодишнитѣ ѣ врагове, но затова върху развалинитѣ имъ възникнаха двѣ мощни империи — Русия и Австрия — силата на които обрѣче турската империя на пълно съкрушение. Австрия стана господарка на Унгария и Трансилвания, на Буда и Бѣлградъ, едни отъ най-силнитѣ опори въ прѣдишнитѣ години на исмализма, а Русия, възродена при Петра Великий, стана грозентъ врагъ, по-опасентъ за Турция отъ хабсбургския дворъ, тѣй като я свързваха, съ подвластнитѣ християнски народи на послѣдната, едноплѣменни и религиозни връски. Турция не можа да разбере историческото значение на Полша за нейното бѣдѣще, ни да схване, че поддържана отъ нея, можаше да стане една отъ най-голѣмитѣ бариери за политическото развитие на Русия. Но затова, паданieto на Полша, вѣковния непрителъ на московското царство, бѣше сѣщо необходимо за възражданieto на балканскитѣ славяни. Прителството на Полша и Турция, още повече съюза имъ, щѣше да попрѣчи на естественното развитие на Русия, щѣше да поддържа мощта на отоманската империя и, въ най-добрия случай, щѣше да задържи

освободителното движение на балканскитѣ християни. Сждбата на послѣднитѣ се намираше въ тѣсна връзка съ участъта на Полша и Русия: безъ съкрушението на първата, руско-турскитѣ войни бѣха почти невъзможни, а безъ тѣхъ — ни отслабването на отоманската империя, ни освобождението на балканскитѣ славяни можаше да се постигне, както ще видимъ отъ по-нататѣшното развитие на събитията.

* * *

Историческия прегледъ на създаване отоманската империя слѣдъ завладяването на Цариградъ до Карловицкия миръ, сир. отъ най цвѣтущитѣ врѣмена на завоевателитѣ до момента, когато почна да се очѣртава все по-ясно упадѣка на Турция (1453—1699 год.), показва, че Европа се чувствува все още безсилна да тури преграда на териториалнитѣ ѝ завоювания. Борбата съ феодализма; на кралската и аристократическа власти; религиознитѣ движения; постепенното образуване на абсолютнитѣ монархии въ непрерывно стѣлкновение съ срѣдновековения феодаленъ строй; войната за испанското наслѣдство — всичко това спѣваше Европа да наложи волята си на завоевателитѣ. Хабсбургския дворъ, едва слѣдъ дълголѣтни борби, успѣва да отвоюва, въ края на XVII-то столѣтие, покоренитѣ отъ тѣхъ свои земи, а венецианската република, тѣй мощна нѣкога съ богатствата, флота и търговията си, се указва безсилна да даде отпоръ на турското нашествие въ втората половина на XV и пѣлото XVI столѣтие. Отъ една страна Карловицкия миръ, сключенъ слѣдъ погрома на турската армия при Зента, а отъ друга — поражението на великия везиръ Кара-Мустафа подъ Виена, показваха, че силата на турското орѣжие, тѣй славно и непобѣдимо въ епохата на завоюванията, е сломено, но че Турция остава, при все туй, всесилна на Балканския Полу-

островъ. Австро-турскитѣ войни прѣзъ цѣлото XVII-то столѣтие завършиха съ туй, че измѣстиха империята до Дунава и Тисса и че покосиха крилатиятъ ѝ завоевателенъ полетъ, но за освободителното движение на славянскитѣ народи и истрѣгването имъ отъ турското владичество времената бѣха още далечъ. Карловицкия миръ показа само, че опасността за Европа отъ нея бѣ минала. Турция бѣ прѣживѣла бурния юношески животъ, а съ това наедно угасна и неукротимата енергия, която ѝ спечели толкова слава, толкова лаври на бойнитѣ поля, толкова земи и владения. При все това, зданието на империята, изградено въ продължение на три столѣтия, остана непоколебимо. То трѣбваше да се разруши въ интереса на политическото възраждане на балканскитѣ християни. Тая миссия историята възложи на Русия. До като тя не бѣ се появила върху сцената на грандиознитѣ състезания по источния въпросъ, тия народи оставаха безмълвно подъ суровия гнетъ на ислямизма и ний ще видимъ, понатѣй, какъ възражданieto имъ е преплетено съ нейнитѣ кръвопролитни борби съ отоманската империя. Освободителната миссия на Русия не можеше да начене, впрочемъ, по-рано отъ XVIII-то столѣтие; до тогава тя се чувствуваше твърдѣ слаба за историческата си миссия, толкосъ повече че имаше да се бори за своето национално съществуване. Московскитѣ царѣ трѣбваше прѣди всичко да я обединятъ; да ѝ отворятъ, при династията на Рюриковци, изгаснала въ края на XVI-то столѣтие, пжтищата за историческия животъ; да сломятъ исконнитѣ ѝ и опасни врагове — поляци, литовци и шведи; да низвергнатъ татарското иго; да обезсилятъ вселяющата трепетъ и страхъ въ тия мрачни врѣмена орда на кримскитѣ ханове; да прѣживѣе смутното врѣме (1598—1613) — царуването на Борисъ Годуновъ, Лжидмитрия и Василия Шуйски, съ междоцарствието и Самозванеца — прѣзъ което става арена на

опустошения отъ страна на шведи, поляци и литовци и въ което съществуването ѝ виси на косъмъ подъ постояннитѣ угрози на Полша; да укрѣпи окончателно националната си самостоятелностъ; да истрѣгне западнитѣ си области отъ полско-литовския католицизмъ и отъ угнетението на иезуитския орденъ — щото, по-късно, при Петра Великий, възродена и укрѣпнала, да прѣдприеме рѣшителнитѣ си дѣйствии противъ Турция, съ които е прошарена историята ѝ прѣзъ XVIII и XIX столѣтия и съ които освобождението на балканскитѣ християнски народи неразривно е свързано.

Неприятелскитѣ дѣйствиа между Русия и Турция, които въ съвокупността си съставляватъ знаменития источенъ въпросъ, макаръ да придобиватъ по енергиченъ характеръ при Петра Великий, се отнасятъ къмъ по-отдалеченна епоха; тѣ водятъ своето начало въ прѣдшествующето развитие на историческия животъ на Русия и ѝ се налагатъ отъ необходимостта да осигури материалнитѣ си интереси. Источния въпросъ датира отъ паданieto на Цариградъ и Византия и за нея той се свежда къмъ рѣшението на двѣтѣ крупни исторически задачи:

Първата, чисто материална — *да осигури паразитството си по Черното море и проливитѣ — Босфора и Дарданелитѣ*; и

Втората, религиозно-национална — *да освободи православнитѣ християни въ Балканския полуостровъ отъ турското иго*.

Въ стрѣмлението си къмъ тия цѣли руската политика прави по нѣкога извѣстни отклонения отъ традиционния си пътъ, подъ влиянието било на господствующитѣ възрѣния въ дадена епоха, било на общото политическо положение въ Европа, но на основнитѣ си начала тя остава вѣрна до послѣдне време.

Тия задачи, отъ материално и национално-религиозно

естество, и се наложиха отъ нейното историческо развитие и съставляватъ най-важнитѣ елементи въ нейната источна политика. За западно-европейскитѣ държави источния въпросъ се състои единствено въ поддържанieto на търговскитѣ и териториалнитѣ имъ интереси; въ своитѣ сношения съ Отоманската Порта тѣ се ръководятъ изключително отъ тѣхъ, ту като влизатъ за тая цѣль въ съюзъ съ нея, ту като съперничатъ между си, ту като осуетяватъ успѣхитѣ на Русия и, по тоя начинъ, задържатъ окончателното рѣшение на источния въпросъ. Винаги, когато владичество на мюсюлманитѣ се заплашва на Балканския полуостровъ, Европа се явява самоволенъ арбитръ между Русия и Турция, като поддържа неизменно послѣдната. Обиденена въ „свещенни съюзи“, тя се противопоставя на Турция само въ епохата на турскитѣ завоювания, но и то не въ името на цивилизацията, не въ името на християнството, а подъ страха за собственото си съществуване. Такива бѣха всичкитѣ войни на австрийската империя и венецианската република въ XVI и XVII-то столѣтия съ турскитѣ султани. Но когато империята достигна зенита на своята слава и първитѣ признаци на упадѣка ѝ се появиха, ръководящия принципъ въ тѣхната источна политика ставатъ изключително политическитѣ имъ и търговски интереси. Въ името на тия интереси се смѣняватъ и ролитѣ. Турция прѣстава да бѣде вече грозния неприятель; Европа почва да я поддържа; да влиза въ дружба съ нея; да сключва съюзни договори; да разширява търговско-икономическитѣ си преобладавания; да противодѣйствува на историческия процесъ на разложението ѝ; и да парализира дѣйствиата на Русия, които го ускоряваха. По тоя начинъ, источния въпросъ за западно-европейскитѣ държави слѣдъ Карловицкия миръ, а особно въ XVIII и XIX-то столѣтия, се свежда къмъ поддържанieto на отоманската империя, като необходимо условие за търговско-поли-

тическитѣ имѣ интереси, когато, напротивъ, за Русия той се състои въ постепенното ѣ отслабване, съ цѣль да постигне *политически* си (свободата на Черното-Море и проливитѣ), но същеврѣменно и *религиозно-национални задачи*: освобождаването на балканскитѣ християни. Тия два елемента сѣ неразривно свързани въ нейната источна политика и сѣ обусловени отъ нейното историческо развитие; затова, погрѣшно и противорѣчиво на историческитѣ факти би било, ако источния въпросъ отъ руска гледна точка, би се свелъ или само къмъ политическитѣ ѣ стрѣмления, или само къмъ национално-религиознитѣ ѣ задачи на Балканския полуостровъ.

За Русия, источния въпросъ обема едновременно и двата елемента.

ГЛАВА II.

Происхождението и сжщността на источния въпросъ за Русия.

Южнитѣ географически граници на Русия. — Търговско-икономическото значение за нея на Черното море и голѣмитѣ плавателни рѣки: Днѣстръ, Днѣпръ, Донъ и Волга, владѣни отъ турци и татари. — Национално-религиозния въпросъ. — Ролята на православнето въ руско-турскитѣ отношения. — Византийското наслѣдство. — Плѣмненитѣ и религиозни връски на Русия съ балканскитѣ християни. — Кримското ханство. — Опустошителнитѣ нашествия на кримскитѣ татари и опасността отъ тѣхъ за националното развитие на Русия. — Тритѣ задачи на послѣдния въ разрѣшението на источния въпросъ. — Русия и Европа въ освободителното дѣло на балканскитѣ християни.

Источния въпросъ за Русия, казахме, се състои въ постиганияето на нейнитѣ политически цѣли на Истокъ и въ разрѣшението на национално-религиозния въпросъ на Балканския полуостровъ.

Какви сж тия политически цѣли? Какъ тѣ се появиха? Какво е историческото имъ оправдание?

Природата е опредѣлила географическитѣ, а слѣдователно и политически граници на Русия: на севѣръ Бѣлото, на югъ Черното, на западъ Балтийското, а на изтокъ — Каспийското морета и Уралскитѣ планински гребени.

Появяванието на Отоманската империя не само подчини християнскитѣ народи на ислямизма, но и се яви силна прѣграда за национално-политическото раз-

витие на Русия — главно за нейното слизанието въ естественнитѣ ѳ, южни и юго-источни граници: прѣди всичко Черното, а послѣ Каспийско морета и Кавказкитѣ планини. Многоводнитѣ рѣки Днѣстръ, Днѣпръ, Донъ и Волга, които имаха грамадно значение още въ най-отдалеченни времена за духовното и икономическо развитие на руския народъ, истичатъ отъ сърдцето на московското царство, минаватъ прѣзъ равниннитѣ му области и се вливатъ въ тия сѣщи бассейни, които се владѣятъ или отъ турскитѣ султани, или отъ татарскитѣ ханове. Край тѣхъ възникнаха голѣми градове, зароди се цвѣтуща търговия и търговскитѣ сношения на Русия съ другитѣ държави се усилваха, благодарение животворното имъ влияние. Колонизацията по течението на тия рѣки и около тѣхнитѣ устия нарастна и както за бѣдѣщето на Русия, така и за нейнитѣ икономически интереси тѣхното владение стана неизбѣжно. Тѣ бѣха и единственнитѣ пѣтища, по които се вършеше търговията между древня Русия и Византия. Търговското и икономическо развитие на руския народъ се прѣкъсна обаче съ нахлупването на азиатскитѣ народи отъ срѣдня Азия. Слѣдъ Печенег и Половци, дойдоха татари, които завладѣха южнитѣ течения на Днѣпръ, Донъ и Волга, основаха могущественно царство и, въ продължение на 250 години, водиха тежка борба съ московското царство. Низвержението на татарското иго откри нови простори за развитието на руския народъ, но, додѣто обезпечи южнитѣ си граници и осигури напълно своитѣ търговско-политически интереси, той трѣбваше да води дълголѣтни още борби съ останкитѣ на грозната нѣкога Златна Орда. Въ естественното си стрѣмление къмъ югъ, Русия дойде въ съприкосновение и съ турската империя, тѣй като бѣше принудена фатално да води ожесточени борби съ *Кримското ханство*, което, разположено на севѣрното крайбрѣжие на Черното море, се намираше подъ васална зависимостъ отъ турскитѣ султани.

И така, владѣнието на севѣрното черноморско крайбрѣжие се диктуваше отъ най-жизненнитѣ търговско-икономически интереси на Русия, понеже въ него се вливаха най-голѣмитѣ плавателни рѣки, прѣдначинени отъ природата до поддържатъ нейнитѣ сношения съ външния свѣтъ. Безъ владѣнието на тия рѣки и слизанието на Черното море, южнитѣ области на московското царство би биха обрѣчени на вѣковенъ икономически застой, тъй като пътищата на северъ бѣха далечни, а на югъ — намираха се въ рѣцѣтъ на единъ отъ най-опаснитѣ ѝ врагове. Но и кой, ако не Русия, трѣбаше да стане владѣтелъ на северното черноморско крайбрѣжие, подсказвано на нея отъ толкова търговско-икономически интереси, отъ толкова политически задачи, отъ толкова грижи за националното ѝ развитие? Татаритѣ ли? Кримския ханъ ли? Турция ли, която прѣдставлява само въоръженъ лагеръ, неспособна да се яви носителка на съврѣменната култура на Истокъ? Русия, почти неизвѣстна въ XVI-то столѣтие за западна Европа, трѣбваше да стане *европейска държава*, а затова бѣ нужно да разруши скалитѣ на югъ и западъ, о които стихийно се блѣскаше нейното движение и развитие. Какъ можеше да проникне цивилизацията и културата въ нея, ако тя не бѣше излѣзла на Балтийското море? Какъ можеше да развие търговията си съ Персия и Азия, ако устията на Волга и Донъ, ако Черното и Каспийско морета оставаха подъ владѣнията на дивитѣ татарски орди или на полуварварска Турция? Движението ѝ на западъ и югъ бѣше стихийно и се диктуваше отъ националното съществуване на руския народъ.

Но освѣнъ чисто икономическитѣ причини за слизанието на Русия къмъ естественнитѣ ѝ южни черноморски граници, къмъ това я тласкаха и други не помаловажни отъ тѣхъ. Непреривнитѣ разбойнически нашествия на кримскитѣ татари въ южнитѣ ѝ области поддържаха нескончаемо анархията въ тѣхъ и държаха

въ вѣчна тревога московското царство. Разоренията, смутетѣ и грабежитѣ можаха да се отстранятъ съ завладяването на Кримъ, а това, естествено, трѣбваше да повлече подирѣ си неизбежното стѣлновение съ отоманската империя.

Владѣнието на северното черноморско крайбрѣжие се наложи и отъ свободата за параходството по него, а съ това наедно се появи и въпроса за проливитѣ — Босфора и Дарданелитѣ. За Русия не бѣше достатъчно да владѣе само севѣрната ивица на Черното море, тъй като, само по себе си, туй не гарантираше ни свободното развитие на търговскитѣ ѝ сношения, ни пълната безопасност на южнитѣ ѝ области. Постиганieto на тия цѣли е свързано съ правото на свободно плуване по Черното море и на свободенъ проходъ прѣзъ Босфора и Дарданелитѣ за нейния воененъ флотъ. Безъ това послѣднe условие, държавната ѝ отбрана ще бѣде винаги несигурна.

Национално-религиозния въпросъ, къмъ който се свежда историческата мисия на Русия въ Балканския полуостровъ, заема сжщо видно мѣсто въ нейната точна политика; той се преплита неразривно съ нейнитѣ собствени интереси, като ѝ се налага било отъ прѣдшествующитѣ събития, било отъ нейнитѣ религиозни и едноплѣмненни връски съ християнскитѣ народи, подвластни на Турция.

Въ религиозно отношение важна роль игра *православието*. Слѣдъ паданieto на Византия, която бѣ извора за духовния животъ на Русия и балканскитѣ християни, центра на православието се пренесе въ Москва, която замѣсти Цариградъ. Русия остана, при това, и единствената свободна православна държава, слѣдъ турскитѣ завоювания и затова се яви и като единствена наследница на Византия въ църковно-духовно отношение. Сношенията ѝ съ послѣдната датиратъ още отъ IX-то и X-то столѣтия, когато великитѣ князѣ Асколдъ, Олегъ и Игорь

прѣдприемаха редъ походи противъ нея. Историята показва, че, въ тия мрачни и отдалечени времена, войнитѣ сж расчиствали често пътя за духовното и културно общение между народитѣ. Тѣй стана и тукъ. Благодарение на походитѣ, древни Русия влѣзе въ сношение съ Византия и прие християнството отъ нея. Между двѣтѣ страни се поддържаха дълго време най приятелски връски и Византия, по културна, указа силно влияние върху духовното и политическо развитие на Русия; освѣнъ християнството, тя получи отъ нея първитѣ архитектори, живописци и строители на храмове; държавния ѝ строй се сложи сжщо подъ влиянието на византийското самодържавие. Завладѣването на Цариградъ отъ турцитѣ, съ великолѣпната църква „Св. София“ — символа на източно-православното величие — не можеше, слѣдователно, да не произведе дълбоко впечатление въ Москва, толкова повече че Русия остана единственната свободна държава, която можаше да се яви носителка на традициитѣ на православнието и да стане приемница на падналата отъ старостъ и изнурение византийска империя. Обикновенно, ний сме привикнали да отдаваме малко значение на ролята, която религията е играла въ тия тъмни времена; но достатъчно е да спомнимъ само всемирно-историческата роль на кръстоноснитѣ походи и религиознитѣ борби, които пълнятъ цѣлото почти XVI столѣтие, за да се убѣдимъ въ неотразимото влияние на тоя мощенъ факторъ въ историческото развитие на народитѣ. Янъ Собѣски, полския кралъ, спаси австрийската империя подъ Виена отъ турското оржие въ името на религиознитѣ начала, когато, въ сжщностъ, политическитѣ интереси на Полша ѝ диктуваха да поддържа турската империя. Московското царство, растерзано въ началото на XVII столѣтие отъ смуветѣ при Лжедмитрия и Самозванца, почти на пътъ даи згуби самостоятелността си подъ угрозитѣ на Полша, се спасява благодарение

религиозния ентузиазмъ: съзнанието за религиозното различие и православната вѣра подигна народа противъ католическа Полша и Литва и му вдъхна идеята да основе своя национална династия, съ която той затвърди националната си самостоятелност. На изтокъ, борбата съ азиатскитѣ народи е била винаги водена подъ религиозно знаме. Въ младитѣ народи религиознитѣ чувства се явяватъ една отъ най-силнитѣ опори за народната самостоятелност.

Кой, прочее, можаше да бжде приемника на Византия — главата на източно-православната църква — и на кого тя можеше да завѣщае духовнитѣ си съкровища, ако не на единственната православна държава, която запази своята независимост? Историческото право на Русия, като прѣдставителка на православния миръ, се наложи фатално отъ събитията и съзнанието въ Москва за това право укрѣпна, по свидѣтелството на древнитѣ лѣтописи и паметници на руската писменност, въ течение на редъ столѣтия. Подъ негово влияние, въпроса за Цариградъ придоби крупно значение и въ московскитѣ царѣ проникна убѣждението, че тѣ сж приемницитѣ и продължителитѣ на византийскитѣ императори.

Взгляда на Москва за сждбата на Цариградъ се сложи подъ влиянието и на другъ важенъ фактъ. Въ 1472 г. великия московски князь Иванъ III влѣзе въ бракъ съ плѣменицата на послѣдния византийски императоръ — София Палеологъ. Съ паданieto на Византия това усили още повече убѣждението за наслѣдственното право на Москва, както и враждебнитѣ отношения между Русия и Турция. Великия князь се ожени за царкиня София съ вѣра, че става наслѣдникъ на Палеолозите и, да подчертае династическото си родство съ тѣхъ, заповѣда да се присѣдени византийския гербъ, двуглавия орелъ, къмъ стария московски — Георги Побѣдоносецъ, поражающъ ламята. Постепенно, по тоя начинъ, се създаде знаменитата история за тѣй нарѣченото цариградско на-

слѣдство; отъ своя страна, Андрея Палеологъ бѣше се опиталъ ту прѣдъ френския, ту прѣдъ испанския кралъ да продаде правото си на прѣстола. При туй положение на работитѣ, въ Москва мисляха, че наслѣдството на византийския тронъ принадлежи на Ивана III по силата на женидбата му съ неговата сестра. Въ Европа питаяха същото убѣждение за ролята на Русия въ Истокъ. Папа Павелъ II, който прѣдложи ржката на София Палеологъ на великия князь, го насърдчи, покрай намѣрението си да подчини православната църква на римската курия, да освободи балканскитѣ християни, които, по мнѣнието му, очаквали своето избавление само отъ едновѣрната и едноплѣмнената имъ Русия.

Религиознитѣ връзки и едноплѣмнеността на Русия съ повечето балкански християни породиха, въ продължение на кървавитѣ борби съ излямизма, симпатии за покоренитѣ. Умразата къмъ турското владичество, създадена върху почвата на политически и материални интереси и усилена съ фикцията за приемствеността на византийското наслѣдство отъ московскитѣ царѣ, придоби и нравствена поклада: убѣждението именно, че подчиненитѣ, едновѣрни и едноплѣмненни народи могатъ да се освободятъ само при нейната помощъ. Руския народъ е славянски и източно-православенъ, а такива бѣха и завоюванитѣ отъ Турция на Балканския полуостровъ. Съвпадението на рускитѣ национални интереси съ крвното родство и православната вѣра на балканскитѣ християни прѣдадоха по-голяма сила на нравствения елементъ въ освободителното дѣло. „Лѣтописнитѣ извѣстия за завоюванието на Цариградъ, казва професоръ Успѣнскій, сѣ проникнати, наедно съ съчувствието къмъ подчиненитѣ отъ турцитѣ едновѣрци, съ високо национално самосъзнание. Това чувство на националния подеъмъ се корени въ факта за турскитѣ успѣхи надъ всички християнски народи въ источна Европа. Нѣма вече свобо-

денъ християнски народъ, разсѣждаваше народа; всичко вѣрно на източното православие трѣбва да обърне погледитѣ къмъ Москва. Само чрѣзъ руситѣ, поробенитѣ отъ турцитѣ християни могатъ да добиятъ избавление". Постояннитѣ стѣлкновения на руския народъ съ мюсюлманството и прѣживѣното отъ него татарско иго не можаха да не породятъ идеята за освободителната му мисия спрямо балканскитѣ християни. Тя се дължеше на убѣдението, че слѣдъ Византия, Русия се явява единственната прѣдставителка, слѣдователно и покровителка, на източно-православния миръ. Това призна и Европа. Посланията на папитѣ и кесаритѣ къмъ рускитѣ правителства за обща борба противъ турската империя сж проникнати съ тоя именно духъ. Въ младитѣ народи, какъвто бѣше руския въ началото на XVI столѣтие, религиознитѣ чувства играха важна историческа роль, а турското владичество надъ православнитѣ народи не можеше да не остави дълбоки слѣди върху неговитѣ религиозно-правствени понятия. Отъ тукъ и идеята за нейното призвание, за нейната историческа мисия спрямо роднитѣ ѝ по вѣра и кръвъ народи на Балканский полуостровъ. Ако православието указа силно влияние при основание националната династия и националното самосъхранение на руския народъ въ края на XVI-то и въ началото на XVII-то столѣтие, нищо чудно нѣма, ако по-късно то се явява и като факторъ въ руско-турскитѣ отношения. Въ XVI-то столѣтие повечето събития въ Европа се въртятъ около религиознитѣ борби. Съ въздворението на турското владичество, погледитѣ на източнитѣ християни се устрѣмиха, естествено, къмъ Русия. Надѣждата за политическа свобода се подържаше у тѣхъ отъ вѣрата и прѣданността къмъ нея, а намѣсата ѝ въ вжтрѣшнитѣ работи на турската империя произлизаше отъ извоюваното право да бжде прѣдставителка на източно-православнитѣ народи.

Виждаме прочее, че за Русия источния въпросъ се сложи подъ влиянието на два различни фактори: отъ една страна, политическитѣ и икономически интереси, а отъ друга национално-религиознитѣ връзки съ балканскитѣ християни — фактори, които, въ продължение на цѣлата история на тоя въпросъ, се намиратъ въ непривно взаимодѣйствие. Икономическото си благосъстояние тя можеше да осигури съ слизанието до своитѣ естественни граници на югъ (Черното море), съ разрушение татарскитѣ царства по долното течение на голѣмитѣ плавателни рѣки (Днѣпръ, Донъ и Волга) и съ извоюване правото на свободно търговско плавание по Черното море, Босфора и Дарданелитѣ, които свързватъ цѣла южна Русия съ външния свѣтъ; за политическото ѝ спокойствие и вътрѣшно развитие нужно бѣ да смаже кримскитѣ татари, нашествията на които въ южнитѣ ѝ области достигаха често до Москва; *териториалната ѝ сигурност и държавна отбрана* изискваха поддържанieto на воененъ флотъ въ Черното море, съ право на свободно плавание по него и свободенъ изходъ прѣзъ проливитѣ; и, най-сетнѣ, *национално-религиозната задача* ѝ наложи освобождението на балканскитѣ християни и създаването на отдѣлни политически единици при рѣководящата идея:

1) *че въ своето самостоятелно развитие, тя ще се намиратъ въ неразривно единение съ нея; и*

2) *че ще съдѣйствуватъ, по силитѣ си, за постиганieto на неиспълненитѣ нейни политически и търговско-икономически задачи.*

Источния въпросъ за Русия се състои, слѣдователно, отъ три отдѣлни елемента: 1) *правото за свободно плавание по Черното море;* 2) *правото за свободно минаване прѣзъ Босфора и Дарданелитѣ;* и 3) *освобождение на источно православнитѣ християни отъ турското владичество по силата на плѣмнитѣ и религиозни връзки.*

Постиганието на тия исторически задачи наложи фатално вѣковнитѣ борби между Русия и Турция, както и постепенното разрушение на отоманската империя. Тѣхното разрѣшение постави и алтернативата: Русия или Турция? Безъ слизание на моретата и безъ владѣние голѣмитѣ водни пѣтища — на северъ балтийския, а на югъ черноморския — Русия би била обрѣчена на вѣковно тлѣние, готова винаги да стане жертва на по-силнитѣ си съсѣди. Безъ тѣхъ тя не би станала никога и европейска държава. Ни търговията, ни националнитѣ богатства, ни политическото развитие, ни държавната мощъ можаха да достигнатъ своето пълно развитие. Оградена на западъ отъ традиционни врагове — поляци, литовци и шведи, — които я лишаваха отъ животворното цивилизаторско влияние на морето, а на югъ отъ татари и турци, Русия трѣбваше да остане второстепенна държава, безъ всѣко значение въ историята на Европа, а особно въ сѣдбинитѣ на юго-источния жгълъ отъ нея, дѣто християнскитѣ народи очакваха политическото си възраждане отъ борбитѣ съ Турция. Събитията въ цѣли три столѣтия доказватъ неотразимо, че, безъ разрушението на отоманската империя, на Балканския полуостровъ не можаха ни да се явятъ, ни да се организиратъ въ отдѣлни самостоятелни политически единици: гърци, сѣрби, българи, ромѣни. И затова, колкото разрушителния процесъ на Турция се налагаше отъ политическото и национално развитие на московското царство, толкова той бѣ нуженъ за възраждане и интереситѣ — духовни и политически — на тия народи. Историята крие, наистина, въ непрогледнитѣ си тайни, какви щѣха да бждатъ сѣдбинитѣ на тия народи, подвластни въ продължение на редъ столѣтия на ислямизма, ако на историческото поприще не бѣ се появила Русия, близка на тѣхъ по плѣмenni и религиозни връзки. Но събитията и тукъ проливатъ ярка свѣтлина. За Франция, Англия, Прусия и Холандия источния въ-

просъ се свеждаше изключително къмъ материалнитѣ имѣ интереси: тѣ се стрѣмяха да поддържатъ и развиватъ търговскитѣ си интереси на Истокъ. Тия интереси имѣ налагаха съхранението на турската империя, щомъ тя прѣстана (въ края на XVII-то столѣтие) да бѣде угроза за тѣхъ. И наистина, политиката имѣ въ всички важни фази на источния въпросъ се прониква единствено отъ това охранително начало. Колкото до Австрия, то тя, слѣдъ като отвоюва земитѣ си, завладени отъ Турция, се погълна въ борбитѣ за поддържане било влиянието си, било владѣнията си въ Италия, Испания и германскитѣ земи, за да не може да играе оная роль спрямо Турция, както Русия, националното развитие на която се обусловлюваше отъ разрушението на отоманската империя. Къмъ всичко това иде и дълбокото различие между австрийския католицизмъ и руското православие; плѣмненитѣ връзки между Русия и балканскитѣ народи; общата имѣ умраза къмъ „агарянското“ иго, която зема легендарни форми въ народнитѣ възрѣния; влиянието на Византия върху източно-православнитѣ народи и пр.. Всичко, прочее, ни дава право да мислимъ, че безъ историческото призвание на Русия на Истокъ; безъ прѣдварителното ѣ национално обединение и съкрушение на западнитѣ ѣ исконни (Полша, Литва и Швеция) и южни (Астраханското, Казанско и Кримско царства) врагове — Турция би била запазена, а съ това и освобождението на балканскитѣ християни би останало, може би, една мечта.

ГЛАВА III.

Русия и Турция до Петра Великий.

Начало на руско-турските отношения. — Источната политика на Русия при великия князь *Иванъ III* — миролюбивиятъ ѝ характер. — Мисията на Плещеева въ Цариградъ. — Продължение същата политика при наследника му *Василий III* (1505—1533). — „Свещенната лига“ и стрѣмленията на западно-европейскитѣ държави да увлекатъ Русия въ борбата съ Турция. — Опустошенията на кримскитѣ татари. — Полша и Литва: най-опасни врагове на Русия. — *Иванъ Грозный*: първи руски царь (1533—1584). — Покорението на Казанъ. — Паданieto на астраханското татарско царство. — Растящото значение на московското царство по източния въпросъ. — Продължение мирната политика съ Турция. — Причинитѣ. — Непреривнитѣ опустошения на Русия отъ кримскитѣ татари. — Първия кримски походъ. — Трудноститѣ за обуздаване кримскитѣ татари. — Държавната мъдростъ на *Ивана Грозный*. — Борбитѣ му съ Полша и Литва. — Сформируването на доиското казачество. — Значението му въ борбитѣ съ Турция. — Источната политика на *Федора Ивановичъ* (1584—1598). — Запорожскитѣ казаци. — Продължителнитѣ опустошения на кримскитѣ татари. — Стрѣмлението на Москва да живѣе въ миръ съ Турция. — Симпатитѣ на Москва къмъ бакланскитѣ християни. — Изгасване династията на Рюриковци. — *Борисъ Годуновъ* (1598—1605). — Смутнитѣ врѣмена. — Националното съществуване на Русия заплашено отъ Полша. — Миролюбивия характеръ на руско-турскитѣ отношения. — Основание династията на Романовци. — *Михаилъ Федоровичъ* (1613—1645) продължава мирнитѣ сношения между Русия и Турция. — Западно-католическата политика и непрѣстаннитѣ ѝ усилия да увлече Русия въ борбата съ отоманската империя. — Нашествието на доискитѣ казаци въ Кримъ и окупиранieto на Азовъ. — Источната политика на *Алексѣй Михайловичъ* (1645—1676). — Възстанието на украинскитѣ казаци противъ полската аристокрация. — *Богданъ Хмѣлницкий*, присъединението на Малорусия къмъ Москва и значението на тоя актъ въ освободителното дѣло на балканскитѣ християни. — Укрѣпване на освободителната идея въ Москва. — *Федоръ Алексѣевичъ* (1676—1682). — *Първата руско-турска война*. — Бахчисарайския миренъ договоръ.

Руско-турскитѣ сношения почватъ слѣдъ паданieto на Цариградъ, въ края на XV и въ началото на XVI-то столѣтие, благодарение Кримското ханство, което попадава въ васална зависимостъ отъ Турция. Тия сношения се отличаватъ съ мирния си характеръ и иматъ за цѣль да осигурятъ, главно, свободата на руската търговия въ владенията на турската империя. Рѣката Донъ бѣ станала туй врѣме единъ отъ най-силнитѣ фактори въ развитието на руската юго-источна търговия и, да осигурятъ нейната безопасностъ, великитѣ московски князѣ бѣха наклонни да влѣзатъ въ приятелския сношения съ Турция. Като посрѣдникъ между Русия и Турция се яви кримския ханъ, Менли-Гирей, еднакво недоволенъ съ московскитѣ князѣ отъ хана на Златната Орда — съюзника на Полша и Литва.

Въ 1492 г. великия князь *Иванъ III* испрати особенъ посланникъ при Баязита II, да му се оплаче за трудноститѣ срѣщани отъ московскитѣ търговци въ Азовъ, Кафа и другитѣ крайбрѣжни градове отъ турскитѣ власти. Въ писмото си той му изрази своето твърдо желание да поддържа приятелски сношения. Вслѣдствие притесненията, рускитѣ търговци прѣстанаха да ходятъ въ крайбрѣжията на Азовското и Черно морета. Москва чувствуваше най-силно тия затруднения, както и недоволството между народа отъ тѣхъ. При съдѣйствието на кримския ханъ, въ Цариградъ стигна (1497 г.) посланика на московския князь — Михаилъ Плещеевъ, — съ мисия да издѣйствува по-голѣма свобода за рускитѣ търговци. Плещеевъ изпълни благополучно възложената му мисия и Баязитъ обѣща тържественно, съ писмо до великия князь, да осигури безопасността на търговията и да живѣе въ миръ и приятелство съ него. Мирътъ съ Турция бѣше особно важенъ за Москва, застрашавана постоянно отъ най-опасния си врагъ туй време — Литва. Турция, владенията на която се простираха въ Балканския полуостровъ и

Унгария, не задаваше въ тая епоха особенъ страхъ на Москва. Русия не бѣ още ни израстнала, ни подготвена за величавата борба съ нея и затова всички въпроси, политически и национално-религиозни, които пълнятъ историята на сношенията ѝ съ Турция въ XVII, XVIII и IX-то столѣтия, се оставиха по необходимостъ за разрѣшение на грядущитѣ поколения. Прѣди да се обърне къмъ ислямизма, тя трѣбаше да обезпечи западнитѣ си граници и да обезсили по опаснитѣ си отъ Турция неприятели — Полша, Литва и Швеция.

Смъртта на Ивана III не измѣни миролюбивия характеръ на руско-турскитѣ отношения, съ които Москва бѣше убѣдена, че ще обезпечи по лесно руската търговия на Черното море, както южнитѣ руски области отъ постояннитѣ опустошения на кримскитѣ татари. За тая цѣль московскитѣ князѣ не веднажъ обръщаха вниманието на турското правителство, макаръ да не постигаха практически резултати. Кримскитѣ татари продължаваха опустошенията си и стигаха често до стѣнитѣ на Москва, а нападенията, които рускитѣ търговци търпяха отъ азовскитѣ казаци, правяха почти невъзможни търговскитѣ сношения съ Черното море. За обуздаване татаритѣ, Москва се видѣ принудена да праща ежегодно въ видѣ на данѣкъ богати дарове на хановѣтѣ. Но най-грозни бѣха опустошенията имъ въ врѣмето на *Василия III* (1505 — 1533 г.), когато кримския ханъ Мехметъ, синътъ на Менгли Герей, се подкупи отъ най-опасния неприятель на московското царство — Полша. Борбата между Москва и Кримското царство се усили още повече за Казанския въпросъ. При Ивана III силата на казанскитѣ татари бѣше сломена и той ги постави подъ зависимостта на Москва. Татаритѣ обаче възставаха при всѣки удобенъ случай и искаха да се отдѣлятъ отъ нея, а когато на прѣстола се прогласи Саитъ-Герей, брата на кримския ханъ, тоя послѣдния, Мехмедъ-Герей, взе живо

участие въ казанскитѣ работи и, съ грамадни пълчища, отиде за Москва.

Литововцитѣ не останаха безучастни зрители. Съ голѣми подкупи, тѣ поддържаха неугасимата вражда на кримския ханъ къмъ Москва. Южнитѣ области на последната бѣха подложени на нови опустошения и цѣлъ редъ градове и села се намираха непрестанно подъ страха на татарскитѣ нашествия. Безсилна още да се бори съ толкова врагове, тя се обърна къмъ султана (Сюлейманъ I) да заисква приятелството му. Опасността отъ Полша, Литва и Кримъ ставаше все по-голѣма. Москва имаше нужда отъ съюзници. За тая цѣлъ Иванъ III се сближи съ Молдава, която бѣ също заплашена отъ кримския ханъ и Полша, рѣшена да я покори. По тоя начинъ, между Молдава и Москва се завързаха близки приятелски отношения подъ страха отъ общитѣ врагове.

Завоюванията на Селима I усилиха тревогата въ Европа. Австрия, Венеция и папа Левъ X, обединени за борба противъ мюсюлманитѣ, поискаха да привлекать въ съюза си и Москва. Тамъ пристигаха неоднократно специални пратеници, които прѣдставляваха положението за критическо, а папата, да склони великия князь Василий Ивановичъ, испрати посланика си Николъ Шомбергъ (1519 г.), който му припомни длъжноститѣ въ борбата противъ турцитѣ, като приемникъ на византийскитѣ императори и наслѣдникъ на Цариградъ. Но папскитѣ и кесареви усилия останаха напрасни. Москва съзнаваше, че опасността за нея не иде отъ Турция, която заплашваше венецианската република и австрийския дворъ, а отъ Полша, Литва и Кримъ. Мирнитѣ сношения съ Турция, напротивъ, ѝ се налагаха, тъй като тя бѣше убѣдена, че, съ благосклонността на султана, ще може по-лесно да обуздае кримския ханъ и да облекчи черноморската си търговия.

Казанскитѣ татари, не по-малко отъ кримскитѣ,

прѣчаха за националното развитие на руския народъ; постоянни съюзници ту на кримския ханъ, ту на Полша и Литва, тѣ опустошаваха сѣщо пограничните московски области. Необходимостта отъ покорението имъ се налагаше. При *Ивана Грозний* (1533—1584 г.) тая цѣль се постигна. Казанъ падна въ 1522 г.. Това бѣше едно отъ най-великитѣ събития въ живота на руския народъ. Татарско царство е завоювано! Какво впечатление можаша да произведатъ тии думи въ душата на руския народъ, слѣдъ преживения 250-годишенъ татарски гнетъ и многовѣковнитѣ страдания и унижения? Името на *Ивана Грозний* стана най-великото за народа въ XVI-то столѣтие и величественния му образъ, въ неговитѣ понятия, можа да намѣри отражение, по-късно, само въ личността на *Петра Великий*. Завоюването на Казанското царство се считаше за свещенъ дългъ и за най-последния русинъ. Борбата съ него бѣше борба на християнството съ иновѣрството, борба за запазване опустошаванитѣ руски области отъ варваритѣ, за освобождение християнскитѣ плѣнници...

Завоюването на Казанъ имаше грамадно значение въ историята на источна Европа.

Преобладанието на азиатскитѣ орди се поколеба туку въ XIV-то столѣтие; въ втората половина на XV-то Златната Орда се разпадна и отъ нея се образуваха три татарски царства: *астраханското* около устието на Волга, *кримското* — въ черноморското крайбрѣжие и *казанското* — въ срѣдното течение на Волга и Кама. Отъ тѣхъ, астраханското бѣше най-безопасно за християнскитѣ народи въ источна Европа, а кримското, макаръ да прояви скоро разбойническия си характеръ, отдѣляше го отъ московскитѣ земи обширна степъ. Казанското, напротивъ, бѣше расположено до самитѣ граници. Неговото съществуване направи руската колонизация на истокъ, по Волга, невъзможна. Срѣдна Азия се бѣ

тукъ подъ мохамеданското знаме за послѣдния си оплотъ противъ Европа, която вървя подъ знамето на московския царь. Съ паданието на Казанъ, Волга стана отведнажъ московска рѣка, а днитѣ на Астраханъ бѣха преброени. Паданието на казанското татарско царство докара Москва още по-близо до Кримъ и Турция, и султанитѣ, които се отнасяха презрително къмъ съюза на Венеция, Австрия и папата, почнаха да обръщатъ по-голъмо внимание на Русия. Слѣдъ разбиване турскитѣ войски подъ Астраханъ отъ Ивана Грозний (1569 г.), Сюлейманъ I опѣви всичката сериозностъ на русското съперничество. Москва придоби важно значение за Турция и поради влиянието си между балканскитѣ християни. Безграничното довѣрие на българи, сърби, гърци и ромъни къмъ Русия за пръвъ пѣтъ се опѣви въ Европа отъ Венеция. Нейния пратеникъ въ Цариградъ, Сораццо, пишеше (1576 г.), че султана се опасява отъ Русия поради источно-православното ѣ вѣроисповедание, на което принадлежатъ тия народи, готови да възстанатъ и да се подчинятъ на московския царь.

При все това Иванъ Грозний, първия руски царь, не искаше да иде до край въ враждбенитѣ си дѣйствия противъ Турция, защото схващаше вѣрно нуждитѣ и прѣдстоящитѣ задачи на Москва. Ни увѣщанията на папата, ни ласканията на австрийския дворъ можаха да го отклонятъ отъ преслѣдването на чисто националнитѣ интереси. Той разбра, че, додѣто не бжде сломено кримското ханство, историческото развитие на Русия ще бжде осакатено. Слѣдъ паданието на двѣтѣ татарски царства, трѣбаше да се смаже и кримското, грозящата опасностъ отъ което ставаше все по неминуема. Извѣстно е, че въ 1571 година татаритѣ опустошиха цѣла Русия и изгориха Москва, дѣто, по историческитѣ свидѣтелства, сж били исклани пѣколко стотинъ хиляди православни. Иванъ Грозний остана непоколебимъ и прѣдъ съблазнитѣ на

австрийскій императоръ Максимилиана, който прѣдлагаше да му осигури полскія престолъ, както и да му помогне да присъедини по-големата частъ отъ византийската империя къмъ владѣнията на Москва, само и само да го привлече въ съюза на Австрия, Венеция, Генуа, Малтийски орденъ и Испания противъ Турция. Царя разбираше, че тоя съюзъ не отговаря на интереситѣ на Русия, враговетѣ на която бѣха другадѣ, и затова положи всички усилия да продължи мирътъ и приятелството съ султана.

Покорението на Кримъ, колкото и наложително, бѣше още трудно. Кримскитѣ титари живѣяха изключително съ грабежи; опустошаваха южнитѣ области на Москва; истребляваха мирното население; прѣчаха за благосъстоянието на тия крайнини, но, като васали, ползуваха се отъ високото покровителство на Турция, която се намिरаше туй врѣме на върха на своето могущество. Въ 1555 г. Дервишъ-Али се подигна въ Астраханъ противъ Москва, а кримскія ханъ Девлетъ-Герей рѣши да нападне владѣнията ѝ. Това принуди Ивана Грозный да прѣдприеме походъ за Кримъ, който обаче се свърши безуспѣшно. Въ слѣдующитѣ години военнитѣ дѣйствия се продължиха; въ 1559 г. войскитѣ на царя нахлузоха въ Кримъ, отъ дѣто трѣбаше скоро да се оттеглятъ, защото продължителната борба съ хана щѣше да приведе ненинуемо стълкновението съ Турция. За Русия бѣ още рано да влѣзе въ борба съ мохамеданския миръ. Тя трѣбаше да добие прѣдварително нуждитѣ срдѣства, да укрѣпне, да се минатъ двѣ столѣтия и едва тогава да опредѣли ясно отношенията си спрямо турската империя. Приближеннитѣ на Грозный царъ го съвѣтваша да се заеме съ окончателното покорение на Кримъ, подобно Казанъ и Астраханъ, но той не се подаде на съвѣтитѣ имъ. Походитѣ на Казанъ бѣха по лесни; казанското царство граничаше съ населенитѣ области на Русия; рѣкитѣ Ока и Волга прѣдстав-

ляваха удобни пштища, а слѣдъ покорението на Казанъ, Волга, естествено, привърза и Астраханъ къмъ Москва. Положението на Кримъ бѣше съвсѣмъ друго. Той бѣше отдѣленъ отъ московскитѣ области съ бескрайна степъ, която начеваше отъ Тула и Пронскъ. По Днѣпръ можаша да се спускатъ малки отряди, но за грамадно опълчение, нужно за покорението на Кримъ, това бѣше мѣчно. Освѣнъ туй, не стигаше той да се завоюва, но и трѣбаше да се удържи, а въ XVI-то столѣтие Москва още не бѣше готова да изпълни тая тежка задача. Колко само усилия, колко истребителни войни трѣбаше да се водятъ за окончателното покорение на татарскитѣ плѣмена около Казанъ!? Подигнатитѣ възстания въ тия мѣста бѣха отчаяли мнозина отъ войводитѣ и тѣ даже съвѣтваша да се напусне за винаги тая нещастна страна. Положението се затрудняваше и затуй още, защото нѣмаше постоянна войска. Тя едва бѣ почнала да се създава. Отъ друга страна, кримския ханъ бѣше винаги поддържанъ въ походитѣ и нашествията си къмъ Москва отъ турскитѣ яничари, а турскитѣ войски бѣха длъжни да защищаватъ Кримъ, като васаленъ на Турция. При тия условия, по-енергично водената война противъ Кримъ бѣше невъзможна и затова, въ посланието си до очаковскитѣ паши, Иванъ Грозный ходатайствува за „вѣчна дружба“ съ турския султанъ. Покорението на Казанъ успокои донейдѣ источнитѣ граници на Москва и правителството можеше да обърне сега погледитѣ си на Западъ—къмъ Литва и Полша—за да обезпечи границитѣ на Русия съ тѣхъ. Къмъ тая мѣрка то бѣше тласкано и отъ високитѣ потребности на държавата, която, безъ достѣпъ до Балтийското море, не можаше ни да завърже търговски сношения съ западна Европа, ни да се възползува отъ нейната култура и отъ нейнитѣ богатства, тъй като враждебнитѣ ѝ приморски държави съставляваха непрѣодолима прѣграда. Слѣдъ покорението на

Астраханското царство, Иванъ Грозный се принуди да води непрекъсната борба, почти до послѣднитѣ си дни, съ Полша и Литва. Огнотеностите съ Турция останаха, малко-много, мирни и за Русия тя нѣмаше още първостепенно значение. Сѣщата политика спрямо Турция бѣше слѣдвана и отъ неговитѣ приемници, толкось повече че туй време настѣпаха за Москва смутнитѣ времена, вжтрѣшнитѣ раздори, войнитѣ съ Полша, Литва и Швеция, които, повече отъ другъ пѣтъ, заставляваха Русия да избѣгва стѣлкновенията съ нея. Единственъ поводъ за недоразумения даваха само кримскитѣ татари, опустошенията на които не преставаха, но това я караше още повече да търси приятелството на султана, убѣдена, че съ помощта му, ще може по-лесно да обуздае опасния съсѣдъ. Въ борбата съ кримскитѣ татари голѣми услуги ѝ принесе организираното се *донско казачество*; въодушевено отъ идеята за борба противъ турци и татари за „Христѣвата вѣра“, то се яви за Москва въоръженъ авангардъ; къмъ неговитѣ войски се присѣдиняваха често власи, молдовани, българи и сѣрби, съ които се сражаваха съ мюсюлманитѣ подъ знамето на религията. И затова професоръ Успенски умѣство твърди, че Русия дължи не малко своя престижъ между балканскитѣ славяни, Влашко и Молдова на донскитѣ казаки. Въ XVI-то столѣтие вѣрата въ тия народи за освобождението имъ отъ Русия се поддържаше исклучително отъ смѣлитѣ подвизи на неустрашимитѣ донци, които вдъхваха страхъ на мюсюлманския миръ.

Трудното вжтрѣшно положение въ смутната епоха, усилено отъ борбитѣ съ поляци, литовци и шведи, ѝ налагаше безусловно миръ съ Турция. Прѣдъ видъ на това, наследника на Ивана Грозный — *Феодоръ Ивановичъ* (1584—1598) испрати особенъ посланникъ при султана да му яви за възшествието си на прѣстола, да му припомни приятелството на тѣхнитѣ дѣди и да го

склони, щото мирът и дружбата между Русия и Турция да продължат и за напредъ. Въ отговоръ на това, Мурадъ III сжщо испрати въ Москва (1585 г.) специаленъ пратеникъ при царя да го поздравя като „московски кралъ“ и да му поблагодари за миролюбивитъ намѣрения. И двѣтъ страни се обѣщаха да улесняватъ взаимно поданицитъ си, да не прѣпятствуватъ на търговията имъ и да ги покровителствуватъ. При все това, султана отказа да сключи съюзъ, който му предлагаше руското правителство. Въ Москва останаха недоволни, царя прѣкъсна веднага сношенията си съ султана и почна да дѣйствува враждебно, но пакъ се принуди да се обърне къмъ него и да иска приятелството му, защото кримскитъ татари непрѣставаха да опустошаватъ южнитъ области. Въ Цариградъ испратиха тогава Нашокича съ мисия да издѣйствува, щото турското правителство да забрани на васалнитъ си кримци да воюватъ съ Русия, безъ обаче да се постигнатъ нѣкакви резултати. Султана настояваше да му се повърне Казанъ и Астраханъ и да се отстранятъ казацитъ отъ Донъ, на което, разбира се, руското правителство не можеше да се съгласи. Москва се видѣ принудена да организира сама отбраната си. Отъ 1584 до 1588 г. кримскитъ татари нападаха нѣколко пѣти южнитъ области, а войната съ Стефанъ Баторий се очакваше всѣки день. Въ това врѣме на тежки испитни *запорожскитъ казаки* принесоха неоцѣними услуги на Русия, като не дадоха покой на турци и татари, като подбуждаха султана и кримския ханъ противъ Литва и като отклоняваха вниманието имъ отъ Москва. Между рѣкитъ Донецъ и Ока се построиха, освѣнъ туй, редъ укрѣпления за отбрана отъ татарскитъ нашествия, а въ 1594 год. хана бѣше принуденъ да сключи миръ, който трая три години, вслѣдствие войната за Унгария между Турция и Австрия, въ която Кази-Герей взе живо участие съ войскитъ си наедно съ Мохамеда III.

Въпрѣки постояннитѣ стълкновения съ кримскитѣ татари, источната политика на Феодора Ивановичъ се отличавахе съ миролюбивия си характеръ. Москва се чувствуваше все още неизрасла за борбата съ Турция. Усилията на папата да я увлече въ коалицията на Австрия, Венеция, Генуа и Ватикана останаха безуспѣшни. Въ Москва идваха единъ слѣдъ другъ папскитѣ и кесарски пратеници, Александръ Комуловичъ и Никола Варкочъ, за тая цѣль; тѣ убѣждаваха царя, че Русия могла лесно да завладѣе нѣкои градове по Черното море и да си отвори пътъ за завладяването на Цариградъ — наслѣдството на московскитѣ царѣ, както се изразяваха; че подвластнитѣ на Турция християнски народи говорили еднакъвъ езикъ съ руския; че моляли небото да имъ прати свобода чрѣзъ своитѣ едноплѣмненници; и че, недоволни отъ мюсюлманското иго, щѣли да посрѣщнатъ радостно за владѣтели своитѣ родни братя. Феодоръ Ивановичъ испрати на австрийския императоръ, Рудолфъ, парична помощъ, но се отказа да земе участие въ войната. При все това, съчувствието на Москва спрямо балканскитѣ християни почна да нараства все повече въ края на XVI-то столѣтие и да възбужда, вслѣдствие на това, недоволството на турскитѣ султани.

На прѣстола, слѣдъ смъртъта на Феодоръ Ивановичъ, възлѣзе *Борисъ Годуновъ* (1598—1605 г.) и за Русия настанаха тежки врѣмена. Вътрѣшнитѣ раздори траяха прѣзъ цѣлото му царуване и се свършиха едва въ 1613 г. съ избиранieto на Михаила Феодоровича, *първия царъ отъ династията на Романовици*. Турция имаше пълна възможность да нанесе тежъкъ ударъ на Русия, но сама бѣше погълната въ войнитѣ ту съ Австрия, ту съ Персія. По тая причина и руско-турскитѣ отношения не се ознаменуваха съ никакви, що-годѣ, важни събития. Русия обърна вниманието си исклучително къмъ Полша, когато Сигизмундъ, претендентъ на московския прѣстолъ, за-

плашваше националната самостоятелност на руския народъ. Источния въпросъ заема второ мѣсто; тя се стрѣми да отстрани опасността отъ поляцитѣ и да излѣзе отъ тежкитѣ вътрѣшни борби. „Народния гений — казва Добровъ — подсказваше на ръководящитѣ хора въ Русия, че опасния врагъ за нейното национално-политическо развитие не е татарската орда, нарѣчена кримско ханство, а най-близката ѝ западна съсѣдка — Полша, границитѣ на която се простираха отъ срѣдното течение на Днѣстръ до Балтийското море и която се стрѣмеше къмъ нови териториални завоювания и религозна пропаганда“. И затова, като видѣ въ борбата съ Полша — борба за собственното си сществуване — фаталния въпросъ: да остане ли азиатска орда или да бѣде членъ въ сѣмейството на европейскитѣ народи, Русия намѣри, че „полскитѣ работи“ сж по-важни за нея отъ „турскитѣ“ и тя — трѣбва да се отдаде честъ на искусството на нейнитѣ ръководящи хора — съумѣ да запази ожидателното си, сдържано поведение до края на XVII-то столѣтие, като лавираше искусно между патетическитѣ възвания на „цезаря“, римския първосвещеникъ и гръцкитѣ иерарси отъ една страна, и национални-политическитѣ си задачи — отъ друга. Русия избѣгна грижливо явнитѣ стълкновения съ Турция, защото ги считаше за несвоеврѣменни; тя не щадеше сибирскитѣ соболи за влиятелнитѣ сановници на Турция, когато бѣ нужно да уталожва недоволството на Отоманската Порта по поводъ нашествията на казациѣ въ Кримъ; не щадѣше и съ увѣренията си за искренна, братска дружба и вѣченъ съюзъ противъ всички врагове на падишаха, които се касаеше „да се възползува съ нѣщо спроти Полша“.

Слѣдъ смутното врѣме на Лже-Дмитрия и Самозванеца, на прѣстола се въскъчи *Михаилъ Феодоровичъ Романовъ* (1613—1645 г.), първата грижа на който

бѣше да осигури мира, да даде възможность на Москва да отдѣхне отъ истощителнитѣ войни и да подобри своето плачевно положение. По тая причина той обѣрна всичкото си внимание на вътрѣшното прѣустройство на държавата, като остави, врѣменно, на второ мѣсто външнитѣ въпроси; правителството отхвърли прѣдложенията, които му се правяха постоянно, да влѣзе въ сѣюзъ съ западна Европа противъ Турция и то, напротивъ, положи всички старания да поддържа мирни сношения съ нея и кримския ханъ.

Западно-католическата политика не остана, обаче, въ бездѣйствие, нито се отказа отъ своето намѣрение да увлѣче Русия въ борбата съ Турция. Тя провъзгласи за претендентъ на турския прѣстолъ нѣкой си Ахий Огоманусъ, синъ на нѣкаква гъркиня, женена ужъ за султанъ Мохамеда, която исповѣдала тайно православиято и възпитала въ него мнимия прѣстолонаслѣдникъ. Слѣдъ странствуванieto си изъ европейскитѣ дворове да ги убѣди, че е готовъ да подигне источнитѣ християни, въ 1624 година той идва въ Киевъ съ цѣлъ да привлече на своя страна запорожскитѣ казаки, съ помощта на киевския митрополитъ Йовъ Борецки; въпрѣки съдѣйствието на послѣдния, мисията му не успѣ и той замина за Русия. Въ туй врѣме, когато полския кралъ го пращаше за тамъ като християнски герой, призованъ ужъ отъ Провидѣнието да освободи православнитѣ народи отъ турското иго, той съобщаваше на турския султанъ, че самозванецъ и претендента на турския прѣстолъ дохождалъ при запорожскитѣ казаки, но че той — полския кралъ — испратилъ войскитѣ си да го прѣслѣдватъ и избѣгалъ въ московското царство, дѣто му обѣщали помощъ. Скоро, въ лицето на Ахия се откри само едно орѣдие на западно-католическата политика и той биде изгоненъ задъ прѣдѣлитѣ на царството. По тоя начинъ, Москва можа да се спаси отъ католическата интрига и

да избѣгне прѣждеврѣменната и опасна война съ Турция.

Но, отъ една страна кримскитѣ, а отъ друга — донскитѣ работи правяха затруднително нейното положение съ Отоманската Порта и трѣбваше голѣми усилия, за да се избѣгнатъ стѣлкновенията. Кримскитѣ татари продължаваха своитѣ опустошения въ рускитѣ области: нашествия, грабежи, разбойничества, плѣнство на хиляди русси, които продаваха послѣ изъ азиатскитѣ пазари — всичко това нѣмаше край. Московското правителство бѣше недовошно, но не по-малко недовошно бѣше и турското отъ донскитѣ казаки, поддържани отъ първото по необходимостъ въ борбата му съ татаритѣ. Донцитѣ навлизаха въ Кримъ, кръстосваха Черното море, опустошаваха турскитѣ брѣгове и въ 1624 г. се явиха даже въ Босфора. Въ 1637 г. тѣ се опълчиха наново противъ татаритѣ, прѣвзеха турската крѣпостъ Азовъ и заклаха турския пратеникъ, Тома Кантакузенъ, испратенъ въ Москва съ мисия да склони царя за война противъ Австрия и Полша. Негодуванието на Мурада IV бѣше безкрайно, но, погълнатъ въ войната съ Персия, той се ограничи само съ туй, че заповѣда на кримския ханъ да навлѣзе въ южнитѣ московски области и да ги опустоши. Наслѣдника му Ибрахимъ I испрати грамадна армия противъ казацитѣ; тогава тѣ поискаха отъ московското правителство да имъ прати помощъ, но то отказа, макаръ да съзнаваше, че съ владѣнието на Азовъ може да парализира по-лесно опустошенията на татаритѣ. Казацитѣ напуснаха Азовъ, слѣдъ като го прѣдадоха на огънъ и пламъци. Отказването на правителството да ги подкрѣпи и да земе страната имъ се дължеше главно на двѣ причини: първо, на опасността отъ Полша, която постоянно грозеше съ война и, второ, да не би съ това да влѣзе въ въоръжено стѣлкновение съ Турция, безъ да е още подготвена. Съ отстъпването на Азовъ, то испрати въ Ца-

риградъ особенъ пратенникъ да увѣри Портата въ своето миролюбие и дружба и да я убѣди, че завладяването на крѣпостъта отъ казацитѣ станало безъ знанието на царя. Пратенника можа да успокои едва съ голѣми усилия турското правителство и войната между Портата и Москва по азовскитѣ работи се избѣгна.

Полския въпросъ не слѣзе отъ сцената и при *Алексѣя Михайловича* (1645—1676 г.).

На полския прѣстолъ се възкачи Янъ-Казимиръ, втория синъ на Сигизмунда III, който прѣдварително се възпита въ догмитѣ на езуитския орденъ. Украинскитѣ казаки по двата брѣга на Днѣпръ бѣха уморени отъ полското владичество, а особно отъ *пановетѣ*, сир. полската военна класа. Отъ своя страна, тѣ съставляваха туземната военна класа. Слѣдъ въстанието имъ въ 1637 и 1638 г., полската диета намали числото на *редовнитѣ* казаки и ги постави подъ заповѣдитѣ на особенни комисари, а останалитѣ бѣха заплашени и провъзгласени за прости селяни. Спрямо полскитѣ панове тѣ се намираха въ сѣщото угнетено положение, въ каквото се намираха и полскитѣ селяни. Угнетението и религиознитѣ преслѣдвания (украинскитѣ казаки бѣха православни) отъ католическа Полша усиливаха недоволството въ тѣхнитѣ редове, което, най-сетнѣ, избухна въ открито въстание подъ водителството на *Богдана Хмѣлницкий*. Борбата съ поляцитѣ носеше едноврѣменно и религиозенъ, и социаленъ характеръ. Въ 1648 г. тѣ бѣха разбити на Днѣпръ и преслѣдвани до Лвовъ, а въ слѣдующата година кралътъ щѣше да бѣде безъ малко плѣненъ въ Галиция, ако не бѣше се притекълъ на помощъ кримския ханъ; въ 1651 г. казацитѣ бѣха обаче разбити при Берестечко — дѣто стана единъ отъ най-голѣмитѣ бойове въ XVII столѣтие — поради измѣната на татаритѣ. Киевъ падна въ полски рѣцѣ и мирътъ се сключи, но трая само двѣ години. Едничкото срѣдство за уреждане въпроса съ украинскитѣ казаки

бѣше да се удовлетворятъ справедливитѣ имъ искания, но нито шляхтата, нито католическото духовенство искаха да чуятъ за това. Богданъ Хмѣлницкій разбираше отъ друга страна, че не е възможно да се образува самостоятелна държава между Полша, Москва, Кримъ и Турция и, да истрѣгне украинското казачество отъ игото на поляцитѣ, отъ владичеството на пановетѣ и икономическото угнетение на еврейтѣ, нему му оставаше едно отъ двѣтѣ: или да прѣдпочете сюзеренството на султана, или, по скоро, покровителството на великия православенъ владѣтель — московския царь. Въ 1654 г. пратеницитѣ на Алексѣя Михайловича получиха акта отъ казацитѣ за доброволното имъ преминаване подѣ Москва. Вслѣдствие на това, равновѣсието между нея и Полша се наруши. Времената обаче, когато Русия се стахуваше отъ нашествието на поляцитѣ до стѣнитѣ чакъ на Москва, бѣха минали и тя, укрѣпвала достатъчно, можеше да заеме сега нападателно положение. Въ 1655 г. Хмѣлницкій бѣше разбитъ отъ полскитѣ войски при Окматовѣ, но, послѣ, тѣ бѣха принудени отъ руситѣ да напуснатъ Смоленскъ—въ Бѣлорусия и Вилна—въ Литва. Турцитѣ не можиха да простятъ на Богдана Хмѣлницки, който, съ доброволното си присъединение къмъ Москва, усили нейната мощъ и затова въ 1657 г. той бѣше утровенъ отъ тайнитѣ агенти на султана. Наслѣдницитѣ му бѣха Виговски на дѣсния брѣгъ на Днѣпръ и Пушкаръ — на лѣвия; въ полтавския бой (1658) послѣдния падна убитъ и Виговски се прогласи за владѣтель на цѣла Украина. Поляцитѣ бѣха недоволни отъ загубата на казашкитѣ земи и употребиха всички усилия да привлечатъ на своя страна Виговски, който, впрочемъ, се натрапи насилственно на малоруситѣ, които клонѣха повече къмъ Москва. Споредъ договора въ Гадячъ (1658), Украина се отцѣпи отъ нея и мина подѣ властѣта на Полша. Москва протестира и испрати войскитѣ си въ Украина и Ливония, но тамъ тѣ бѣха

отблъснати. Казацитѣ свалиха обаче скоро Виговски и избраха синѣтъ на тѣхния освободителъ — Юрий Хмѣлницки, но, тѣй като управлението имъ му се видѣ извънредно тежко, той се подстрига въ монашество и на мѣстото му тѣ избраха Тертерия за дѣсния брѣгъ и Брюховецки за лѣви брѣгъ на Днѣпръ. Първия положи клѣтва за вѣрностъ на полския кралъ, а втория на московския царъ. Въ това врѣме Полша изпитваше най-голѣми трудности, вслѣдствие вътрѣшнитѣ си мизерии и граждански борби. Русия се възползува отъ нейната слабостъ и я принуди да склучи знаменитото *Андрусовско примирие* (1667 г.), съ което се тури край на борбата между полския католицизъмъ и руското православие. По силата на това примирие, лѣвия брѣгъ на Днѣпръ мина подъ властѣта на Москва, дѣсния — подъ Полша, а запорожскитѣ казаки се оставиха подъ властѣта на двѣтѣ държави, съ условие да помагатъ въ борбата имъ противъ мюсюлманството.

Присъединението на Малорусия къмъ московското царство имаше важни послѣдствия въ областѣта на руско-турскитѣ отношения. Независимо, че съ това се обединяваха старитѣ руски земи, но и границитѣ между Русия и Турция станаха по близки. Вслѣдствие на това, сношенията съ християнскитѣ народи, подвластни на отоманската империя, станаха по чести и пристига на московското царство нарастна, тѣй като подъ него попаднаха малорусскитѣ казаки, които се ползуваха съ голѣма слава между тѣхъ. Едновременно, у тия народи растеше все повече надѣждата за освобождението имъ отъ турското иго. По тоя начинъ, присъединението на Малорусия не само улесняваше Русия за постигането на едно отъ най-важнитѣ условия за нейното държавно развитие — слизанието на Черното море, — но и съдѣйствуваше за укрѣпването на освободителната идея, благода-

рение по честитѣ и по блиски сношения съ Християнскитѣ народи въ отоманската империя.

Освободителната идея намѣри туй време и поголѣмъ просторъ между държавнитѣ дѣятели, както и въ царския дворъ. Царския сановникъ и ловѣкъ дипломатъ Нащокинъ, който съ право носи името руски Колберъ, дѣйствуваше за примирieto на Москва и Полша съ цѣлъ да осигури покровителството на православнитѣ народи подъ Турция, а въ 1657 царя казваше на алепския архидяконъ, пристигналъ въ Москва наедно съ антиохийския патриархъ да събиратъ милостиня: „като се завърнете въ страната си покапете всички монаси и владци да се помолятъ Богу и да отслужатъ литургия за менъ, щото молитвитѣ имъ да ми дадатъ сила да отсѣка главата на тѣхния врагъ“, а на велможитѣ си: „Сърдцето ми се къса за робството на твѣ бѣдни хора, които стѣнятъ въ рѣцѣтъ на враговетѣ на нашата вѣра. Богъ ще ми иска смѣтка въ деня на сѣда, ако, имайки възможностъ да ги освободя, не сторя това. . . .“

Все къмъ туй врѣме се отнасятъ и първитѣ идеи за панславизма и обиденението на славянскитѣ народи. Носителъ на панславистката идея се явява Юрий Крижаничъ, хърватинъ и католически свещеникъ, който се стараяше да убѣди Алексѣй Михайловича, съ посветената си нему книга, да се заеме съ нейното реализиране. „Славянската раса — обръщаше се той къмъ царя — е раздѣлена на шестъ плѣмена: русси, поляци, чехи, българи, сърби и хървати. Едно врѣме всички сѣ имали свои национални владѣтели, а днесъ само Русия има такъвъ на свой езикъ; всички други славяни сѣ подчинени на чужденцитѣ. . . . Славянската раса нѣма още своя история. Нѣмцитѣ не прѣставатъ да пишатъ за тѣхъ, особно за Русия, всевъзможни клѣвети“. И Крижаничъ молеше царя да се примири съ Полша, да унищожи Кримското царство и да се застъпи за осво-

бождението на християнскитѣ народи, подвластна на Турция.

Но идеята за освобождение тия народи отъ игото на Турция намира най-силно изражение въ преговоритѣ съ молдавския кралъ Стефанъ, който испрати въ 1656 г. свой пратеникъ въ Москва съ прѣдложение, щото царя да земе подъ сюзеренството си Молдава, подобно Украина и Запорожцитѣ, като ѝ се запази само вътрѣшната самостоятелность. Русия не можеше да се яви още въ своята истинска роль по источния въпросъ, защото борбата съ Полша още не бѣ свършена, националното ѝ единство още не осигурено, а малорускитѣ работи не бѣха окончателно уредени. Напротивъ, послѣднитѣ дадахъ поводъ да се влошаватъ отношенията съ Турция.

Когато турскитѣ войски обсаждаха Кримъ (1669), полския хетманъ и прѣдводителъ на украинскитѣ казаки отсамъ Днѣпръ, Дорошенко, угнетванъ отъ поляцитѣ, мина къмъ турцитѣ и обяви Украина подъ сюзеренството на Мохамеда IV. „Извѣстието за това възбуди силно безпокойство въ съседнитѣ народи. Казацитѣ населяваха една блатиста страна, прѣсечена съ дефилета; руситѣ и поляцитѣ се ползуваха много отъ тѣхъ не само поради положението, което заемаха и което правяше отечеството имъ непреодолима преграда за турскитѣ нашествия, но и защото, въ своитѣ разбойничества, тѣ нахлуваха сами задъ турскитѣ предѣли“¹⁾. Войната между Полша и Турция стана наложителна, а когато поляцитѣ навлѣзоха въ Украина — Дорошенко апелира къмъ помощта на султана. Мохамедъ IV нахлу въ Подолия, превзе Каменецъ, отблъсна полскитѣ войски до Лембергъ и, подиръ редъ поражения, краля, Михаилъ Висновичи, бѣше принуденъ да подпише въ 1672 г. позоренъ миръ.

¹⁾ Cantemir: *Histoire de l'agrandissement et de la dècadence de la Turuqie.*

Споредъ договора, турцитѣ задържаха Подлоня, оставаха Украйна на Дорошенко като тѣхенъ васалъ, а поляцитѣ се задължиха да плащатъ годишенъ данѣкъ на султана. По-късно, при съдѣйствието на кримския ханъ, турцитѣ присъединиха и Украйна къмъ своитѣ владѣния, но не се мина дълго и Дорошенко, недоволенъ отъ Портата, обяви се подъ покровителството на Русия (1677 г.) Въ отговоръ, турското правителство освободи отъ тъмницата Юрий Хмѣлницки, синътъ на нѣкогашний хетманъ, и го назначи на мѣстото на Дорошенко. Казацитѣ отказаха да признаятъ новиятъ си князь и това стана причина за *първата руско-турска война* (1679 г.) въ царуването на Феодора Алексѣевича (1676—1682 г.), който току-що бѣ се качилъ на прѣстола. Войната се продължава три години и Русия остана напълно изолирана. Европа се отнесе къмъ нея съвсѣмъ безучастна, макаръ по-рано искаше да я увлѣче толкось много въ борбата съ отоманската империя. „Френския кралъ иска да помири поляцитѣ съ турцитѣ, за да могатъ френскитѣ и полски войски да се обърнатъ противъ Прусия и австрийския императоръ; слѣдъ като ги побѣдятъ, да се обърнатъ противъ московското царство, а като побѣдятъ и него, всички католишки владѣтели да отворятъ война на Турция, безъ да се съединяватъ съ православното царство, за да могатъ да присъединятъ източно-православнитѣ народи къмъ Римската църква. А ако московскитѣ сили се допуснатъ въ турскитѣ земи, то всички — гърци, власи, сърби, молдавци и украински казаки — ще се съединятъ съ тѣхъ и ще зематъ връхъ надъ католическитѣ държави“.*) Войната се свърши слѣдъ голѣми опустошения съ *Бахчисарайския миренъ договоръ* (1681 г.), споредъ който за границата между Русия и Турция се опредѣли р. Днѣпръ. Источна Ук-

*) Соловьевъ : Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ.

райна задържа московското царство, а Запорожието и западна Украйна, включително Киевъ—Турция. Договора се сключи за 20 години. Султана и хана се задължиха да не указватъ никаква помощъ на царскитѣ неприятели. Въ Москва посрѣщнаха съ задоволство мира, защото се избавиха отъ една тежка и опасна война, прѣдизвикана за Малорусия, толкова повече че жертвата за него бѣше само голата степъ, каквато прѣдставляваше по онова врѣме Заднѣпрѣието, което Русия отстъпи на Турция. Въ Цариградъ бѣха сжщо доволни, защото тамъ се готвяха за война противъ австрийския императоръ, Леополдъ I, която дѣйствително избухна въ 1683 г., вслѣдствие въстанието на Унгария противъ ултракатоличкия домъ на хабсбургитѣ.

ГЛАВА IV.

Источната политика на Русия при Петра Великий.

„Свещенната лига“ против Турция. — Опасността за вътрешното развитие на Русия отъ кримскитѣ татари. — Присъединението на Русия къмъ западнитѣ държави въ борбата съ Турция. — Азовскитѣ походи. — Привземанieto на Азовъ. — Първитѣ сношения на балканскитѣ християни съ Русия. — Надѣждитѣ имъ за освобождение чрѣзъ нея. — Влиянieto на Русия за тѣхното възраждане. — Първостепенната важностъ на въпроса за свободното плаване по Черното море за нея. — Войната съ шведския кралъ Карлъ XII. — *Втората руско-турска война*. — Привличанieto на балканскитѣ християни отъ Петра Великий въ нея. — *Прутския миренъ договоръ*. — Възраждане националното съзнание и идеята за свободенъ животъ между балканскитѣ християни. — Мнѣмото завѣщание на Петра Великий.

Алексѣй Михайловичъ се жени два пѣти. Отъ първата си жена, Мария Илинична Мирославска, той доби петъ синове и шесть дѣщери, но почти всички бѣха болѣзненни; отъ тѣхъ двамата умрѣха при живота на баща си и майка си; въ 1699 г. умрѣ царицата, а по-диръ нея, още сѣщата година, и третия царевичъ Въ 1671 г. Алексѣй Михайловичъ влѣзе въ вторъ бракъ съ Наталия Кириловна Нарішкина, отъ която му се родиха двѣ дѣщери и единъ синъ — Петръ, бѣдѣщій знаменитъ прѣобразователь на Русия. Прѣди да умрѣ (1676 г.), царя благослови на прѣстола по-голѣмия си синъ Феодора отъ първия бракъ, отъ който остана живъ само другия му синъ — Иоанъ; но тѣй като Феодоръ Алексѣевичъ умрѣ

въ ранна възраст и не остави подирѣ си наслѣдници на прѣстола, естествено, трѣбваше да се въскочи Иоанъ, синътъ на Алексѣй Михайловичъ отъ първата му женидба и едноутробенъ братъ на Феодора Алексѣевичъ. Бояритѣ бѣха загрижени за прѣстолонаслѣдието, защото Иоанъ бѣше боленъ, слѣпъ и слабоуменъ, когато, на-противъ, Петръ, синътъ на Алексѣй Михайловича отъ брака му съ Наталия Кириловна Нарішкина — здравъ, живъ и талантливъ десетгодишенъ юноша. И бояритѣ, заедно съ патриархъ Йоакима, провъзгласиха Петра на прѣстола. Вслѣдствие на това се почна отчаянна борба между двѣтѣ фамилии — Милославски и Нарішкини, въ която временно взе връхъ царкиня София, една отъ дѣщеритѣ на Алексѣй Михайловича отъ първия му бракъ, която се качи на прѣстола въ името на малолѣтнитѣ си братя — Иоанъ и Петръ. Царуването на София Алексѣевна не прѣкрати вътрѣшнитѣ смутове, нито борбата за прѣстолонаслѣдието. Слѣдъ знаменития бунтъ на *стрѣлицитѣ* въ Москва, привърженицитѣ на Петра успѣха да свалятъ София (1689 г.) и прокламираха за московски царъ бѣдѣщия прѣобразователь на Русия.

Кратковрѣменното царуване на София Алексѣевна (1682—1689 г.) не остана безслѣдно въ историята на руско-турскитѣ отношения. Русия се заема за пръвъ пътъ сега съ разрѣшението на *Кримския въпросъ* и влиза въ „свещенния съюзъ“ на Полша, Венеция и Австрия противъ Турция. Полша прѣстава да бѣде за нея опасенъ неприятель; нейното мѣсто заематъ кримскитѣ татари и Турция и руското правителство пожела да се възползува отъ помощта на католишкия западъ. Навлизанието на турскитѣ войски въ Унгария постави въ критическо положение австрийския императоръ Леополдъ I и, при съдѣйствието на папата, можа да организира съюза на Австрия, Венеция и Полша противъ Турция. Венеция се увлѣче съ надѣжда

да възвърне изгубеното си крайбрѣжие на Морея, а Полша — владѣнията въ Подолия и Украйна*). Императора употреби всички усилия да привлече и Русия въ съюза, като увѣщаваше московското правителство, че е време: „да си осигури достъпа къмъ Черното море, да завладѣе Цариградъ и да върви къмъ Византия, Гърция и Азия, които го очакватъ**). Макаръ вътрѣшнитѣ ѝ работи да изискваха голѣми грижи, но, наедно съ тѣхъ, не по-малко важенъ бѣше за нея и въпроса да осигури южнитѣ си граници отъ вѣчнитѣ опустошения на кримскитѣ татари. Турция бѣше вече прѣстанала да бѣде грозна и непобѣдима, а въ войната противъ европейската коалиция тя не можеше да испрати въ помощъ на кримския ханъ войскитѣ си. По тая причина московското правителство рѣши да се присѣдини къмъ „свещенната лига“, която заискваше усърдно неговата поддръжка, но съ условие да му се гарантира окончателно безопасността си отъ страна на Полша. Положението въ Европа благоприятствуваше на неговитѣ искания и, въ отговоръ на настойчивитѣ прѣдложения на Леополда I да влѣзе въ коалицията, царицата поиска отъ него да склони Полша на вѣченъ миръ съ Русия и да ѝ отстъпи за винаги Киевъ. Полския кралъ Янъ Собѣски разбра, че тържеството на турцитѣ надъ Австрия ще бѣде гибелъ за Полша и затова считаше сжщо за необходимо привличанieto на Русия въ общата борба противъ султана. Въ 1668 г. се подписа *московския договоръ* между Полша и Русия. По силата на него Малорусия и Киевъ се присѣдиниха окончателно къмъ Русия и сега тя можеше да прѣдприеме военнитѣ дѣйствия противъ кримския ханъ. Присѣдинението на Киевъ — майката на рускитѣ градове — имаше нравственно значение, а на Малорусия — че съ нея руситѣ се приближаваха къмъ Черното море.

*) Добровъ: *Южное славянство, Турция и соперничество европейскихъ правительствъ на Балканскомъ полуостровѣ*.

**) Le V-te A. de Jonquière: *Histoire de L'Empire Ottoman*.

Въ 1688, а послѣ въ 1689 г. князь Галицинъ направи два похода въ Кримъ, но и двата се указаха несполучливи. При все това, тѣ имаха важно значение за бъдащото. Прѣди всичко австрийския дворъ остана, подъ опаснитѣ угрози на Турция, за дълго въ приятелски отношения съ Русия, а Турция видѣ за прѣвъ пѣтъ появяването на новия си неприятелъ. Надѣждата на християнскитѣ народи за освобождение почна сѣщо да се усилюва. „Тѣ пригласяваха рускитѣ войски за спасение на православието. Въ септемврий 1688 г. дойде въ Москва архимандритъ Исая, испратенъ отъ бившия цариградски патриархъ Дионисий, да яви на царя, че сега е най-сгодното врѣме за избавление на християнитѣ отъ турцитѣ. „Разни държави, благочестиви кралѣ и православни князѣ сѣ вѣстатали противъ антихриста, воюватъ по море и суша противъ него, а вашето царство дрѣме. Всички очакватъ вашето благочестиво царство: сѣрби и българи, молдовани и власи. Вѣстанеге, не дрѣмете, елате ни спасете!“ Влашкия владѣтель Щербанъ Кантакузинъ сѣщо писа, че очаква избавлението си си отъ видимия Фараонъ отъ рускитѣ православни царѣ. Съ подобно съдържание било испратено послание и отъ сѣрбския, който се наричалъ патриархъ Арсений. Исая заявилъ, че е пратенъ отъ всички гърци и славяни съ молба прѣдъ великия царъ да се воспользува отъ удобното врѣме да нападне турцитѣ. Това е нужно още и за туй, за да не минатъ православнитѣ народи подъ полоша неволя. Православно-грѣцката цѣрква ненавижда папишашитѣ; навредъ, дѣто венецианскитѣ и австрийски войски сѣ прѣвзели градове въ Морея и Унгария, навредъ обрѣщатъ православнитѣ цѣркви въ униатство. Ако католицитѣ успѣятъ да наложатъ властѣта си надъ православно-християнскитѣ земи, ако тѣ зематъ Цариградъ, православнитѣ християни ще загинатъ, а православната вѣра ще се искорени. Всички православни християни

очакватъ съ радостъ царскитѣ войски, а и турцитѣ, които живѣятъ между тѣхъ, по-скоро ще признаятъ великия царь, отколкото нѣмцитѣ, защото тѣ всички сж рожденни сърби, българи и други православни народи“¹⁾. Макаръ общия врагъ да бѣше Турция, но религиозното различие между католици и православни е било толкова дълбоко туй врѣме, че щомъ царскитѣ войски потеглятъ за Дунава „всички сърби, българи и молдоване ще се присѣдинятъ къмъ тѣхъ, а за пѣтя къмъ Цариградъ нѣма прѣчки“, защото тия народи „ненавиждатъ нѣмцитѣ и ако имъ помагатъ, то е само отъ голѣма неволя“²⁾. На тия послания въ Москва отговориха, че „Царя се грижи неотмѣнно за всички православни християни, които живѣтъ подъ поганското яго“, но че врѣмето за освобождение още не е дошло, тѣй като „когато Кримъ бѣде разорентъ, само тогава ще бѣде удобно да се върви отъ вѣдъ Днѣпра и Дунава“³⁾. Кримското ханство прѣдставляваше една отъ най-силнитѣ прѣгради за движението на Русия къмъ Черното море и за сближението ѝ съ християнскитѣ народи въ Турция, които, по силата на плѣмненитѣ и религиозни връски, очакваха своето освобождение отъ нея. Паданието на кримското ханство се налагаше както отъ чисто рускитѣ интереси, така и отъ освободителната идея на християнскитѣ народи. Разрѣшението на тая задача се падна на *Петра Великий* (1689—1725), която, на югъ въ Русия, погълна изключително вниманието му; тя отговаряше напълно и на политиката му, вдѣхновена отъ високата държавна мъдростъ да осигури на Русия морски пѣтища: на севѣръ балтийския, а на югъ черноморския. Московското съглашение отъ 1686 г. даде мощенъ потикъ за нейното движение на къмъ Черното море. По силата на него тя се

¹⁾ Соловьевъ: *Исторія России и пр.*

²⁾ Ibid.

³⁾ Ibid.

задължи да участвува съ другитѣ държави противъ Турция, при всичко че походитѣ въ Кримъ не дадоха никакви резултати, додѣто мощниятъ духъ на Петра I не влѣ несъкрушима сила въ общото стрѣмленіе. Творческата му рѣка прѣобразува армията, внесе въ редоветѣ ѝ дисциплина, а най-важно, опредѣли ясно прѣдстоящата задача. Войната за Кримъ се налагаше по много причини. „Южния край на Русия нѣмаше покой ни зимѣ, ни лѣтѣ отъ пагубнитѣ нашествия на кримскитѣ, кубански и ногайски татари. Градоветѣ Тамбовъ, Бѣлгородъ, Козловъ, Воронежъ, Харьковъ, Валуйка прѣдставляваха военни лагери, обградени съ валове и ровове, заселени само съ казаки и стрѣлци. Устията на голѣмитѣ руски рѣки, Днѣпръ и Донъ, се намираха въ неприятелски рѣцѣ, а Червото море бѣше недостъпно“ *). Источния въпросъ почва да добива за руския народъ, освѣтъ това, духовно и нравствено значение. Въпроса за Ерусалимъ и Светитѣ Мѣста се подига. Въ 1691 год. иерусалимския патриархъ испраща особна грамота до царя, съ която, като му се оплаква че „Божий Гробъ“ билъ отнетъ отъ православнитѣ и прѣдаденъ на католицитѣ, настоява да отвори война на Турция. „Французитѣ ни отнеха половината Голгота, цѣлата Витлиемска църква, Светата пещера; разориха всички деисуси, раскопаха цѣлата трапеза и извършиха по-голѣми злосторства въ Иерусалимъ отъ перситѣ и арабитѣ. Ако вий, божественнитѣ самодържци, оставите Светата Църква, каква ще бжде похвалата ви? Ако Украйна и Ерусалимъ не бждатъ освободени и ако турцитѣ не бждатъ изгонени отъ Подолия — не сключвайте миръ съ тѣхъ. Врѣмето сега е удобно; земете първо Украйна. послѣ искайте Молдова и Влашко, а сщщо земете и Ерусалимъ; тогава, сключвайте миръ. Намъ ни е по-добрѣ да живѣйме съ турцитѣ, отколкото

*) Устряловъ: *Исторія царствованія Петра Великаго.*

съ французитѣ. Но за васъ е вредно, ако турцитѣ останатъ да живѣятъ на севѣръ отъ Дунава, въ Подолия или Украйна. Ако ли оставите Ерусалимъ въ рѣцѣтъ имъ — мирътъ ще бѣде пагубенъ, защото къмъ никоя държава турцитѣ не сж тѣй враждебни, както къмъ васъ. Вий молихте Бога, щото турцитѣ да иматъ война съ нѣмцитѣ. Сега е тѣй благополучно врѣмето, а вий не радѣете! Напукъ вамъ, турцитѣ прѣдадоха Ерусалимъ на французитѣ, а за васъ не искатъ да знаятъ. Вижете какъ ви се надсмиватъ само! На всички владѣтели испратиха грамоти за въцаряването на новия султанъ, а на васъ нищо не пишатъ. Татаритѣ сж една шепа, и пакъ се хвалятъ, че имъ плащате данъ; тѣй като тѣ сж турски подданици — слѣдва, че и вий сте таквисъ¹⁾. По тоя начинъ, въ развитието на руско-турскитѣ отношения, редомъ съ материалнитѣ или политически интереси на Русия, почва да се заражда и новъ елементъ, духовно-нравственния, който, отъ тукъ натѣй, придобива все по-голѣмо значение.

Степнитѣ походи за Кримъ въ царуването на Софѣя Алексѣевна показаха, обаче, че голѣмъ успѣхъ отъ тѣхъ не може да се очаква и затова се рѣши да се направи походъ за Азовъ, пътя за който се улесняваше отъ рѣката Донъ и блискитѣ до тоя градъ казашки колонии. Прѣвземанието на важната турска крѣпостъ, ключа на Азовското море, можаше да произведе, освѣмъ това, и по-дълбоко впечатление, отколкото войната съ татаритѣ. Въ 1694 г. Петръ прѣдприе обширни приготовления, а въ априлий, слѣдующата година, потегли съ голѣми сили за Азовъ. По Донъ слѣзе 60-хилядна армия, която ведага обсади крѣпостъта. Но руситѣ нѣмаха флота и това осуети прѣдприетото дѣло. Обсадата трая 96 дни. Гарнизона бѣше извънредно

¹⁾ Соловьевъ: *Исторія Россіи* и пр.

въодушевенъ отъ нанесенитѣ побѣди на австрийци и веницианци отъ турцитѣ и прояви несъкрушимо упорство. Впрочемъ обсадата бѣше само отъ къмъ суша; обсаденитѣ получаваха постоянно муниции, припаси и подкрѣпления по море. Многобройнитѣ штурмове не дадоха никакви резултати. Въ 1695 г. обсадата се снѣ и руситѣ се оттеглиха.

Наченатото дѣло трѣбваше обаче да се довърши. Неуспѣха не сломи духътъ и желѣзната воля на царя. Прѣз зимата се прѣдприеха грамадни въоръжения. Петръ повика отъ Европа инженери, артилеристи, техници и моряци и прѣз юний 1896 г. Азовъ бѣше отново обсаденъ. Въ устието на Донъ се появи и малка флота — *първата флота на Русия*, която е имала нѣкога. Сношенията съ Азовъ се прѣкъснаха отъ къмъ море; испратената отъ Цариградъ турска ескадра бѣше унищожена, а крѣпостта се обсади съ несъкрушима енергия по суша и море. Напрасно татаритѣ и Ахмедъ паша, току що пристигналъ съ войскитѣ, се мѣчеха да помогнатъ на обсаденитѣ. Допълнителната ескадра, испратена отъ Цариградъ, не се осмѣли да се доближи до руската, ни до морския брѣгъ, дѣто бѣха расположены силни батареи. Многобройнитѣ атаки на татаритѣ, поддрѣпени отъ единъ корпусъ яничари, бѣха отбити. Азовъ, прѣвърнатъ въ гробница и развалини, падна на 15 юлий 1896 год. „Топовнитѣ гърмежи и камбанитѣ, които възвѣстваха на империята, при влизането на побѣдоноснитѣ войски въ Москва, славния подвигъ — разнясяха, въ ехтежа си, нова зловѣща епоха за османското царство, пълна съ фаталности. Както на северо-западъ Виена стана граница (1683 г.) на неговата бурна завоювателна сила, така и на северо-истокъ Азовъ — пролома на настѣпвающия му упадѣкъ¹⁾. Побѣдата на Петра бѣше

¹⁾ Herman Abeken: *Der Eintritt der Türkei in die europäische Politik des achtzehnten Jahrhunderts.*

първата руска побѣда надъ турцитѣ, които вдъхваха страхъ на Европа и затова нищо удивително нѣма, ако, по случай покорението на Азовъ, въсторга въ Москва бѣ всеобщъ. Но за това събитие тържествуваха не само въ Русия. То прѣдизвика необикновено съчувствие въ Италия и неописуема радостъ въ Полша; въ Виена езуитина Волфъ проповѣдваше за прѣдначението на великия Царь¹⁾: „нека се надѣйме, казваше той, че Богъ ще ни даде царьтъ, носителъ на името на свети апостола Петра и на ключоветѣ за откриване дверитѣ въ царството на невѣрнитѣ²⁾).

Първата грижа на Петра бѣше да укрѣпи завоювания Азовъ и да го направи недостъпенъ за неприятеля. За тая цѣль той построи въ Таганрокъ на Донъ пристанище и прѣдприе усиляването на флота, тъй като за него бѣ ясно, че, безъ морски сили, ролята на Русия би била умаловажена. Тая мисль не го остави до гробъ. Флотата бѣ нужна за завладяването на Кримъ и за удържане навсегда Азовъ — базата на съобщенията между Русия и Персия. Опрѣна на нея, Русия можеше да заяви своето право за свободно плаване по Черното море и свободенъ проходъ прѣзъ Босфора и Дарданелитѣ. „Вземанieto на Азовъ принадлежеше къмъ малкото тържество, които поразяваха народното въображение; то бѣ първото тържество надъ страшнитѣ турци, които недавна разрушиха Чигиринъ прѣдъ очитѣ на рускитѣ войски³⁾“. Паданieto на Азовъ и първата руска побѣда надъ турцитѣ се отрази благотворно и върху подвласнитѣ на Турция християнски народи; успѣхитѣ на руското орѣжие усилиха надѣждата имъ за освобождение отъ турското иго и отъ тоя периодъ Русия почва да изпѣва все по-

¹⁾ Жигаревъ: *Руская политика въ восточномъ вопросѣ*.

²⁾ Бутковскій: *Сто лѣтъ австрійской политики въ восточномъ вопросѣ*.

³⁾ Соловьевъ: *Исторія Россіи и пр.*

ясно въ своята освободителна роль. „Источнитѣ християни не прѣставаха да подбуждаѣтъ Петра къмъ война противъ своитѣ угнетители. Антиохий Кантемиръ, молдавския владѣтель, испрати за тая цѣль особенъ пратеникъ при него; Бранкованъ, господаря на Влашко, испрати Георги Кастриоти и го съвѣтваше да потегли за Дунава. По тоя начинъ, за царя се откриваше оная роль на освободителъ, прѣдъ искушението на която той отстъпи въ 1711 г.*)“. „Поставенъ между два огня — между исканията на турцитѣ и не по-малко умразнитѣ нѣмци-католици — влашкия господарь търсеше спасение у православния царь, молеше да го приеме въ подданство и да прати войскитѣ си въ Бесарабия: „Съ сълзи молимъ да ни спасите отъ напството и езуититѣ, които бѣснѣять надъ православнитѣ повече, отколкото надъ турцитѣ и евреитѣ. Свѣтската война може да се свърши нѣкога, но войната съ езуититѣ — никога**)“. Петръ не можеше обаче да продължи самъ войната, когато съюзницитѣ му отъ „Свещенната Лига“ искаха часъ по-скоро да я прѣкратятъ. Призрака на войната за испанското наслѣдство бѣше се появилъ и съюзницитѣ виждаха, че мирътъ на западъ ще се наруши скоро. Австрия искаше да сключи миръ съ Турция, за да ѝ бждатъ развързани ржцѣтѣ противъ Франция, но сщеврѣменно не искаше да отстъпи нищо отъ придобитото. Англия и Холандия работяха сжщо енергично за мирътъ, защото желаяха да ангажиратъ всичкитѣ сили на австрийския императоръ противъ Франция. При всичко че по съюзния договоръ ни една отъ държавитѣ нѣмаше право да влиза въ отдѣлни преговори и съглашения съ Турция, Австрия побърза да сключи частиченъ миръ и остави съюзницитѣ си да се разправятъ сами съ нея. Нейното поведение направи Турция

*) Lavoisse et Rambeau: *Histoire générale du IV siècle à nos jours.*

**) Соловѣвъ, *Исторія Россіи* и пр.

по неотстъпчива. Руския пълномощникъ, Возницинъ, протестира за съглашението на Австрия и се постара да убѣди драгоманина на Турция, Александръ Маврокордато, да не сключва окончателенъ миръ, а само временно примирие до избухване неминуемата война за испанското наследство, когато Портата ще може да се бори успѣшно съ отвлечената на западъ Австрия. Но Турция не бѣше въ положение да се противи и побърза затова да се възползува отъ прѣдстоящата война за испанското наследство, за да прѣкрати тежката и гибелна за нея война, която продължаваше близо шестнайсетъ години. Въ Цариградъ се бояха еднакво отъ австрийския кесаръ и руския царъ поради връскитѣ му съ едновѣрнитѣ подданици на Портата. Но когато съюзницитѣ сключиха по отдѣлно договори, на Возницина не оставаше, освѣнъ да направи същото, само че, вмѣсто да подпише миренъ договоръ, той сключи примирие за двѣ години. Отъ съюзнитѣ държави най-голѣми облаги извлѣкоха австрийцитѣ; Турция имъ отстъпи Унгария и Трансилвания и цѣлата територия на югъ до Босна и устието на Тисса въ Дунава; Полша получи — Камеенецъ, Подолия и Украйна; Венеция — Морая до Хексамелонъ и по-голѣмана частъ отъ Далмация, а Русия само единъ Азовъ, въпрѣки голѣмитѣ си усилия да добие и Керчь поне — ключа на Азовското море. „Малкото значение, което европейскитѣ сили отдаваха туй врѣме на Русия се видѣ въ условията на Карловицкия миренъ договоръ: кагато Австрия, Полша и Венеция зеха грамадни провинции на Русия се отстъпи само Азовъ (1699)*“. Съ него тя само почна европейското си съществуване, защото получи достъпъ къмъ южнитѣ морета**). Въ Карловицкия миръ за пръвъ пѣтъ се почва съперничеството на силитѣ по отношение Турция и опа-

*) Lavissee et Rambeau.

**) Le V-te A. De La Jonquière: *Histoire de l'empire Ottoman*.

сението между имъ да не би нѣкоя да се усили повече отъ другитѣ за смѣтка на нея.

Между тѣмъ, мисълта за величието на Русия не оставаше спокоенъ гениалния царъ; характера му бѣше единъ отъ ония, демоническата сила на които е способна да владѣе стихитѣ. Неговитѣ планове бѣха най-смѣли; тѣ обнемаха едновременно и Европа и Азия. Мжчно е да се каже кое бѣ по-важно за него, но, безспорно, надъ всичкитѣ му помисли владѣеше като върховенъ принципъ само една идея: да създаде отъ Русия велика европейска държава. Но какъ можеше да осъществи великиятъ си планъ безъ мощнитѣ срѣдства на цивилизацията? Какъ можеше да обуздае безъ тѣхъ безспокойнитѣ и опасни западни съсѣди? Той почва да реорганизира армията, да усилва флота, да въздига колосални постройки, да привлича хиляди инженери, техници, архитекти и пр. отъ странство и да насърчава търговията. Въ пѣтя му, обаче, стоеше „стара“ Русия, като силенъ оплотъ противъ неговитѣ цивилизаторски планове, и затова една отъ първитѣ му задачи бѣше да разруши тоя оплотъ. Цивилизацията, реформитѣ, съврѣменната култура му бѣха нужни да постигне грандиознитѣ си цѣли, защото, безъ тѣхъ, той не би могълъ да сломи веригитѣ, отъ които Русия трѣбваше да се изтръгне въ своето свободно движение. Европа я игнорираше. Почти до края на XVII-то столѣтие тя бѣше неизвѣстна за нея и туй ѝ помогна да се консолидира, да положи основитѣ на своето бѣдѣще величие. Ако борбитѣ въ XVI и XVII-то столѣтие съ Полша и Швеция за националнитѣ ѝ сѣще ствувания бѣха я извадили на европейската сцена, тя едва ли би се възкачила до ония стѣпала, на които Европа внезапно я намира въ началото на XVIII-то столѣтие. Мощния духъ на Петра събра въ единъ фокусъ онова, което бѣ подготвявано въ продължение на столѣтие и половима и прѣдъ което Европа трѣбваше да се удивлява. Оже,

сточенитѣ борби между Полша, Швеция, Дания и Русия се водиха изключително за владѣнието на Лифляндия и Естляндия, въ които Русия преслѣдваше неуморно и непоколебимо една единственна цѣль: да си отвори пѣть за западна Европа чрѣзъ Балтийското море. Всички усилия до Петра бѣха останали напрасно. Мирѣтъ въ Киверова-Хорка (1582) съ Полша и въ Тайсинѣ (1595) осуетиха завѣтната мечта на Ивана Грозний, а мирѣтъ въ Столбова (1617), който Густафъ Адолфъ наложи на Русия, отрѣза всичкитѣ ѝ връзки съ Финския заливъ и Балтийското море и я откъсна отъ Европа, все още като една азиатска държава. Въ епохата на Ивана Грозний Русия положи здрави основи за развитието си на изтокъ, слѣдъ като покори казанското и аспраханско татарски царства; при все това, и тукъ ѝ липсваха сигурни позиции, Черното море именно, което, отъ една страна би ѝ отворило пѣть за Персия и централна Азия прѣзъ Каспийското, а отъ друга — би уякчило положението ѝ спрямо Полша, Турция и Австрия. Нейнитѣ стрѣмления се насочиха затова фатално къмъ северъ и югъ: на северъ — да си открие пѣтя за западна Европа, чрѣзъ Финския заливъ и Балтийското море, а на югъ — пѣтя за Персия, сръдня Азия и Сръдиземното море. „Безъ достѣпъ на Балтийското и Черно морета, тя би останала навсегда само единъ трупъ безъ рѣцѣ“.*) Прѣдъ крѣвопролитнитѣ войни на северъ въ края на XVII-то столѣтие, които урониха пристижа на Полша и подготвиха унищожението и раздѣлата ѝ, проектирана и прѣдсказана още тогава, Русия не можеше да остане безучастна. Многобройни причини прѣдизвикваха нейната намѣса. При съществуващитѣ условия, „само Балтийското море можеше да я сближи съ европейския свѣтъ“.**)

*) Herman Abeken.

**) Lavissee et Rambleau, t. VI, стр. 776.

Между тѣмъ това море се владѣеше отъ Швеция, която заемаше, чрѣзъ Финляндия, Ингрия, Карелия, Естония и Ливония, источнитѣ му брѣгове. Приморската област продължаваше отъ Курляндия, васална на Полша, пруска Пруссия, полска Пруссия и шведска Померания. Цѣлото балтийско крайбрѣжие бѣше шведско, когато, напротивъ, най-силната държава на северъ — тая, която се простираше отъ Дюна до стѣнитѣ на Китай — нѣмаше ни едно пристанище, ни педа земя на морския брѣгъ. Тия земи не бѣха, освѣнъ това, шведски; тѣ владѣяха Естония отъ 1561 г., а Ливония по силата на договора отъ Олива (1660 г.) и Кардисъ (1661 г.) Не можеше ли, прочее, мощната империя да сжъса тая тънка преграда и да излѣзе на море? Събитията се стекоха скоро благоприятно за нея. Лифляндската аристокрация бѣше извънредно недоволна отъ шведскитѣ кралѣ, които експроприираха земитѣ ѝ; въ лицето на своя вождъ, Паткулъ, тя успѣ да увлече полския кралъ, Августъ II, въ война съ Швеция за завладяване балтийскитѣ провинции. Лифляндската аристокрация се надѣеше да отмъсти на Карла XII съ помощта на полския кралъ. Наистина, лифляндската аристокрация принадлежеше къмъ протестанството, когато Полша на католицизма, но между *лифляндското рицарство* и *полската шляхта* имаше много по дълбоко родство. Паткулъ считаше че Лифляндия, неговото отечество, ще бѣде по честита подъ слабата властъ на полския кралъ; и затова, той употреби всичко да увлече Августа II въ своитѣ планове за раздѣлата на шведскитѣ владѣния, като отдаваше Ливония и Естония на Полша, а Ингрия и Карелия на царя, за да го привлече въ прѣдстоящата война, при условие обаче, щото русситѣ въ никой случай да не се допуснатъ до Нарва. Паткулъ сирѣ погледитѣ си на Полша затова именно, защото лифляндското рицарство бѣше съблазнено отъ формата на шляхтската република, при която то никога не би се бояло да бѣде експроприирано. Къмъ това дойде

и обстоятелството, че като нѣмци, лифляндцитѣ ги привличаше личността на полския кралъ Августъ II — нѣмски курфюрстъ. Съвѣтитѣ на Паткуля се приеха отъ полския кралъ и той влѣзе въ съюзъ съ данския кралъ, Христианъ V, единъ отъ враговетѣ на Швеция. Въ 1699 г. пристигна въ Москва, отъ страна на полския дворъ, генералъ Карловичъ и Паткулъ, за да убѣдятъ и царя въ необходимостта отъ войната съ Швеция. „Времето е благоприятно сега, му каза генералътъ, да стѣпите здраво на Балтийското море, да развиете търговията си съ всички страни на свѣта и да се възползвате тѣй, както ни единъ другъ владѣтель; да получите монопола на търговията между изтокъ и западъ; да влѣзете въ най-близки сношения съ най-силнитѣ християнски държави; да придобийте влияние надъ европейскитѣ работи; да създадете грозенъ флогъ въ Балтийското море; да образувате трето могущество тукъ; да извадите мисълта отъ Франция за всемирна монархия и да придобийте чрѣзъ това по голѣма слава отъ колкото съ покорението на турци и татари; вий ще станете още по необходими за Англия и Холандия, когато при една война между тѣхъ и Франция за Испания или за нѣщо друго, имъ изпратите своитѣ войски и своята флота; наедно съ това московската нация ще научи военното искусство и ще води съ успѣхъ войнитѣ си съ турци и татари, безъ да има нужда отъ чужди офицери. За постигнатието на всичко туй, негово кралско величество, владѣтеля на Полша, ви прѣдлага, съ вѣрно и искрено сърдце, своитѣ услуги не само съ своята нѣмска армия, но и се задлъжава съ собственната си висока особа да направи такава силна диверсия откъмъ шведска страна, щото ваше царско величество да не се опасява отъ тамъ за нападение; негово кралско величество, Августъ II, ще ангажира по-голѣмата частъ отъ шведскитѣ сили, като ги нападне тамъ именно, дѣто

шведитѣ ще съсрѣдоточатъ войскитѣ си^{*)}. Слѣдъ подписване мирния договоръ въ Цариградъ съ Турция отъ Украинцева (1700), царя се почувствува свободенъ и можеше да съобщи на Августа II, че е готовъ, въ съюзъ съ Полша и Дания, да почне война съ Швеция. Тѣй именно избухна двайсетедна годишната „северна война“ или „войната за Балтийското море“. Туй врѣме, границитѣ на Русия се простираха до Днѣпръ, а на югъ до Чигиринъ. Повечето казашки плѣмена бѣха сѣщо присѣдинени къмъ нея. Петръ Великий видѣ, че бѣдѣщото на Русия налага разрѣшението на три задачи, безъ които тя не би станала европейска държава, ни би си отворила пътъ за цивилизацията, ни би трѣгнала по своето историческо прѣд-опредѣление. Първата — да осигури просторъ на Русия къмъ Персия и Срѣдня Азия чрѣзъ Каспийското море, а чрѣзъ Сибиръ — къмъ Китай; втората — да отвори за империята Черното море, което мие два материка; и третата — да сближи руския народъ съ западна Европа чрѣзъ Балтийското море. Това богато наслѣдство той получи отъ своитѣ прѣдшественици и за реализиранieto му посвети гения си, мощния си духъ — своята несъкрушима воля. Не веднѣжъ той се опитва да убѣди Швеция да му отстъпи въ замѣна или съ пари, нѣкое отъ пристанищата на Финския заливъ, Нарва или Ниеншанцъ, дѣто нѣколко години слѣдъ това основа Петербургъ, прѣдназначенъ да бѣде по-късно срѣдоточие на персийската и срѣдне-азиатска търговия по Каспийското море, което, чрѣзъ Волга и Донъ, трѣбваше да се свърже съ Черното. Но всички усилия се указаха напрасни. Ето защо прѣдложението на Полша и Дания за война противъ Швеция, както и за раздѣлата на нейнитѣ балтийски владѣния дойде тѣкмо на врѣме. Характера на великия царъ не му позволяваше да възвишава своитѣ сили и да умаловажава

*) Соловьевъ. *ibid.* т. XIV, стр. 1238.

тия на противника си. Когато той се убѣди, че австрийския дворъ е рѣшенъ непоколебимо да прѣкрати войната съ Турция и че остава самъ, безъ съюзници, първото му дѣло, прѣди да се обърне къмъ Швеция, бѣше да замѣни примирieto съ Портата, сключено на Карловицкия конгресъ, съ окончателенъ миренъ договоръ. Врѣменно источния въпросъ трѣбаше да остане на вторъ планъ. Наедно съ австрийския, полски и венециански посланници да получатъ и размѣнятъ утвърденитѣ актове за миръ, въ Цариградъ се яви и извънредния руски пратеникъ Украинцевъ. Австрия сполучи да истрѣгне още нѣколко остѣпки, къмъ които напрасно се стрѣмеше въ врѣме на прѣговоритѣ въ Карловицкия конгресъ; тя получи единъ ферманъ, по силата който се даваха извѣстни привилегии на търговията ѝ и на католическото духовенство било въ империята, било особно въ Ерусалимъ. За да произведе по-силно впечатление на султана и Портата и да ги направи по-отстъпчиви, царя заповѣда, щото Украинцевъ да иде въ Цариградъ не по сухо, а по море, съ построения въ корабостроителницитѣ на Донъ (у Воронежъ) параходъ „Крѣпостъта“, въоръженъ съ 40 топа и командуванъ отъ холандеца Памбургъ. Тревогата въ сарая и изумлението на Мустафа III бѣха неописуеми, когато парахода хвърли котва прѣдъ сарая и топовнитѣ салюти възвѣстиха пристиганieto на посланика. Този бѣше първия руски параходъ, който нѣкога се е появявалъ въ тия священни води. Султана бѣше постоянно увѣряванъ до тогава, че руситѣ нѣматъ флота или че тя не може да излѣзѣ отъ Донъ, а, между тѣмъ, посѣщението на посланика ставаше по вода. Да се произведе още по-голѣмо впечатление, Памбургъ заповѣда прѣзъ нощъта да се даде залпъ отъ всички топове по случай единъ руски празникъ. Султана бѣ обзетъ отъ страхъ. До тогава Черното море принадлежеше изключително на него: „то бѣше дѣвицата, до която ни

свои интереси не може да се рази⁴. Преговорите се водеха сръбски прегои у скар.

Царят Александар на Германски конгресъ, гдѣ Германска сръбска сѣднотица устави за сѣтване на миротъ: 1) криво градине и зем. занемане се остана да имать нѣмъ вѣдѣности на Руси, исключително Австрия и Герца; 2) да се издрѣже на криво скар и тѣснотѣ, измѣстив на скарта, да безвѣности Руси се измѣстива се и да имать отъ нѣмъ тѣснотѣ данокъ; 3) да се имать свободно плаване на рускиятъ парусни корабии по Черното море до Константиноуль и назадъ; 4) да се сръбске Господи прѣиде отъ измѣстивъ на франкоизмѣт; 5) да се раздрѣже на рускиятъ измѣстива да отидатъ свободно на измѣстива на Свѣтѣ Мѣста, безъ да имать данокъ; и 6) да се имать на турскиятъ христиане да издрѣжѣтъ свободно своето вѣснотване⁵. Осѣбѣ тѣхъ тогѣ имать нѣмъ нѣмѣ, но отъ въ-издрѣжнотѣ значенне.

Мѣстата на Германска сръбска сѣтѣ издрѣжнотѣ, кѣмѣ се имать отъ издрѣжнотѣ за прѣтнотѣ, кѣмѣ прѣска нѣмѣ хѣска. Отъ своитѣ издрѣжнотѣ рускиятъ тѣснотѣ не имать да се отидатъ отъ Герца, но и тѣхъ не обидѣ прѣтнотѣ; тѣ особѣ издрѣжнотѣ да имъ се отидатъ издрѣжнотѣ хѣска по Дѣбѣ — Тѣснѣ, Бѣснотѣ, Шѣснотѣ и Нѣснотѣ, — кѣмѣ и да се издрѣжнотѣ свободата на издрѣжнотѣ имъ. Отъ сѣмѣ страна, турцитѣ имать безвѣснотѣ да имъ се издрѣжнотѣ издрѣжнотѣ хѣска, кѣмѣ не имать и да тѣхъ за сѣтване тѣснотѣ издрѣжнотѣ. Между тѣхъ, Бѣснотѣ имъ тѣснотѣ издрѣжнотѣ на рускиѣ, издрѣжнотѣ имъ издрѣжнотѣ достала кѣмѣ Черното море и издрѣжнотѣ за издрѣжнотѣ издрѣжнотѣ на издрѣжнотѣ тѣснотѣ въ Убѣснотѣ, а за турцитѣ

⁴) Соловѣвъ, т. XIV, стр. 12

си службаха противъ нападенията на запорожскитѣ казаки по брѣговетѣ на Черното море. За успокоение на Портата, посланниците я убѣждаваха, че запорожскитѣ казаки сж били самоволни само подѣ властѣта на Полша, но сега тѣ сж послушни на заповедитѣ на царя. Портата обаче, поддържана тайно отъ австрийския, венециански, английски и холандски посланници, не се съгласяваше и искаше неуклонно да ѝ се предадатъ приднѣпровскитѣ градове въ пълна тѣхна цѣлость. Особно голѣма бѣше поддръжката на английския и холандски посланници, които имаха оживлена търговия съ Турция и които бѣха недоволни отъ появяването на руския флотъ въ азиатското море. Свободата за плавание и развитие руската търговия по Черното море ги беспокоеше най-много. Отъ тая страна тѣ не искаха да иматъ никакъвъ конкурентъ и по тая причина бѣха готови да раздухатъ докрай враждата на Турция противъ Русия.“ Ерусалимския патриархъ писа на Украинцева, че не трѣба да се води нова война за Каззжкерманъ, а сърбина Савва Рагузински му даде да разбере, че „християнскитѣ посланници въ Цариградъ сж противни на мира и затова не трѣба да ги вѣрва; тѣхната цѣль е да вплѣтатъ Москва въ нова война съ турцитѣ“. Къмъ това Иерусалимския патриархъ добавяше, че „католицитѣ и протестантитѣ не искатъ да има миръ между царя и султана и че на православнитѣ християни тѣ сж естествени неприатели*)“. При тия условия положението на Украинцева стана извънредно мъчно, още повече че подстрѣкателствата на Станислава Лешчинский, претендентъ на полския прѣстолъ, провлачаха преговоритѣ. Най-голѣми затруднения той срѣщна по въпроса за *свободното търговско плавание по Черното море*; Портата мотивираше своя отказъ главно съ слѣдующитѣ съображения: 1) че

*) Соловьевъ, *ibid.* стр. 1222—1234.

последното, наедно съ всичкитѣ му брѣгове, принадлежи изключително на султана; 2) че други владѣтели то не е имало; и 3) че отъ незапамятни времена никакви чужди параходи не сѣ плавали по него*). Упорството на Портата се дължеше, отъ друга страна, не малко на опасенията, които ѝ вдъхваше младия руски флотъ, както и на интригитѣ на английския и холандски посланици, които се бояха за търговскитѣ интереси на своитѣ страни. Войната съ Швеция караше, обаче, Петра да сключи по-скоро мирния договоръ съ Турция и, да сломи упорството ѝ, той се рѣши да направи силна демонстрация. Едва когато царя се появи съ стохиладна армия прѣдъ Азовъ, Портата отстъпа, прие главнитѣ искания и, на 30-й юний 1700 г., се сключи *цариградския миръ* за 30 години.

По цариградския миренъ договоръ Русия доби Азовъ, съ всички стари и нови градове, включително земитѣ и водитѣ между тѣхъ; приднѣпровскитѣ градовце трѣбаше да се разорятъ и мѣстата имъ да останатъ пусти подъ владѣнието на султана; пусти трѣбаше да останатъ и всички земи по Днѣпра: отъ Запорожската Сѣчь до града Очаковъ; само на срѣдпѣтя, между Очаковъ и Казъкерманъ, се позволи да има поселения, и то за улеснение на пѣтниците и търговцитѣ при минаванието имъ прѣзъ Днѣпра; данъта, която Русия плащаше на кримския ханъ до него време се унищожи, а на богомолцитѣ се позволи да ходятъ на Божи-Гробъ безъ притеснение и безъ да плащатъ данѣкъ. Колкото за свободното плаване на търговскитѣ параходи по Черното море, уговори се, щото тоя въпросъ да бѣде разрѣшенъ, когато въ Цариградъ иде специалния пратеникъ за ратификацията на договора**).

Но и тогава усилията на Петра за разрѣшението на

*) Уляницкий: *Босфоръ и Дарданели*, стр. 15—21.

**) Добровъ, *idib.* стр. 475 и Жихаревъ, *ibid.* стр. 109.

тоя въпросъ не се увѣнчаха съ успѣхъ; великия везиръ се съгласи прѣдъ князь Галицина, извънредния пратеникъ, отнѣсительно „свободната“ търговия между двѣтъ държави, но съ условие, щото рускитѣ стоки да се пренасятъ съ турски параходи; колкото до морския пътъ за Цариградъ, той ще бѣде закритъ и за напредъ; султана считаше Черното море за свое домашно езеро, дѣто никакъвъ чужденецъ не може да се допусне*). Свободата по него — на Русия бѣше сѣдено да добие по-късно, а не когато искаше Петръ Великий. „Портата бѣше още твърдѣ силна, за да отстъпи отъ правата си въ полза на Русия, а послѣдната все още нѣмаше нужната мощъ и влияние да настои сериозно на исканията си, толкосъ повече че въ Цариградъ трѣбаше да се държи смѣтка не само за упорството на турското правителство, но и за появилшето се съперничество на европейскитѣ държави за влияние на Истокъ, както и за тѣхното недоброжелателство спрямо северната славянска държава**). Отъ западно-европейскитѣ държави най-голѣмъ интересъ да видѣте Русия въ нова война съ Турция имаше Франция прѣдъ видъ приближащата война за испанското наследство, тъй като въ такъвъ случай, Австрия, една отъ нейнитѣ съперници, неминуемо би била отвлечена къмъ истокъ; отъ своя страна, Англия и Холандия искаха да развържатъ рѣцѣтъ на Австрия, и затова настояваха за мнрѣтъ, но съ условие, щото, колкото е възможно, той да бѣде по-благоприятенъ за Турция. Интригитѣ на френския посланникъ въ Цариградъ бѣха неударжими и той положи всевъзможни усилия да компрометира положението на първия руски прѣдставител прѣдъ Портата — Петръ Андрѣичъ Толстой. За какво иде той тамъ? „Нѣколкото десѣтеи русси, които живѣяха въ тур-

**) Жихаревъ, стр. 110.

*) Ibid.

скитѣ владѣния, не можаха, очевидно, да дадатъ поводъ за учредяването на специално посолство; търговскитѣ сношения на Русия съ Турция сж толкова нищожни, че за уреждане недоразумѣнията, които биха се появили при тия сношения, достатъчно би било *врѣмето* прибавяне въ Цариградъ на нѣкой руски пълномощникъ. Друго е съ Франция, Англия, Венеция, Холандия и Испания—говораха въ Цариградъ по случай пристигането на Толстой; тѣ всички отдавна водятъ обширна търговия съ Левантъ, иматъ множество богати търговски фирми и цѣли търговски колонии въ турскитѣ владѣния; стотини хиляди европейци се намиратъ подъ защитата на флаговетѣ на тия държави. Постояннитѣ посолства на тия държави въ Цариградъ сж станали неминуема нужда. Но кой и що се нуждае отъ защитата на постоянния руски посланикъ при Отоманската Порта? ¹⁾ Френския пълномощникъ, Фериолъ, не пощади никакви старания да доказва на Портата, че „постоянното русско посолство може да има само една цѣль: да поддържа сношенията на руското правителство съ православнитѣ християни въ Турция; да раздухва появилшето се въ тѣхната срѣда брожение противъ турското правителство и да подготви, по тоя начинъ, въоръженъ аванпостъ на руската армия въ Балканскій полуостровъ“ ²⁾. Въ туй направление неговата дѣятелностъ бѣше постоянно подбуждана отъ инструкциитѣ на парижкия кабинетъ, който се намiraше, както казахме, въ навечерието на войната за испанското наслѣдство. За Лудвика XIV бѣше извънредно важно да отвлѣче Австрия отъ юго-западъ, театра на тая война, отъ която най-много се възползува Англия, занявша, между прочемъ, Гибралтаръ (1703 г.); не по-малко важно бѣ за

¹⁾ Добровъ, стр. 506.

²⁾ Ibid.

него да отвлѣче и Русия отъ работитѣ на Полша, дѣто се водяше борба между клиента на френския кралъ, Станиславъ Лешчински, и Августа Саксонски, поддържанъ отъ Петра Великий. Френския посланникъ се опита да докаже на султана, че е врѣме да си повърне загубенитѣ области въ послѣдната война, завършена съ Карловицкия миръ и че Азовъ, който остава въ рѣцѣтъ на русситѣ, може да стане първата морска станция, насочена противъ Цариградъ. Врѣме е, казваше Фериолъ на султана, да си повърните загубитѣ: Русия ще нападнатъ отъ севѣръ шведитѣ, отъ западъ — поляцитѣ, а отъ югъ — кримскитѣ татари. Освѣнъ него, за войната противъ Русия ратуваха *татарскитѣ мурзи*, които идваха въ Цариградъ, и Станиславъ Лешчинский, който посочваше върху гибелнитѣ сношения на руското правителство съ „гърцитѣ“, подъ което име се разбираха въобще православнитѣ християни въ Турция*). Положението на Толстоя стана извънредно трудно и той се оплаква не веднѣжъ на царя, че въ Цариградъ го прѣзиратъ; че върху му е нареденъ силенъ надзоръ; че стражата отъ яничари слѣди зорко неговитѣ сношения съ гърцитѣ; че на послѣднитѣ е запрѣтено да се сношаватъ съ него и пр.. Той имаше за мисия да долага за състоянието на тамошния народъ, за мѣстното управление, за правителственитѣ лица, за сношенията имъ съ прѣдставителитѣ на другитѣ държави по военни и политически въпроси, за военнитѣ приготовления, за държавитѣ, противъ които сж насочени тия приготовления и т. н. Въ неговитѣ обязанности влизаше, освѣнъ туй, да държи московското правителство въ течение на всичко, касающе се до Финансовото положение на империята, да донесе за персийската търговия, за готовността на турската армия и флота, за приготовленията по Черното море и пр.**). Интригитѣ и поощренията на

*) Добровъ, стр. 508

**) Соловьевъ: Исторія Россіи, Т. XV, стр. 1329.

Фериола не успѣха обаче да увлѣкатъ Турция въ война. Наистина, Портата продължаваше все още да вижда въ лицето на Франция наслѣдствения врагъ на Австрия, а затова и свой естественъ съюзникъ, но нейното влияние въ Цариградъ бѣше расклатено въ послѣдната война, която се завърши съ Карловицкия миръ, защото не изпълни обѣщанието си да я подкрѣпи. Въ сжщностъ, положението бѣше дѣйствително благоприятно за Портата, както казваше Лудвикъ XIV на султана чрѣзъ Фериола, да отмъсти за пораженията си и да възвѣрае своитѣ стари владѣния. Италия и Испания принадлежаша на Бурбонския дворъ, а Венеция и Кримъ останаха неутрални; слѣдователно, той нѣмаше причини да се бои за подновяването на „Свещенния съюзъ“. Но миролюбивата партия въ двореца на султана взе връхъ и Петръ Великий можаше, благодарение на това, да съсредоточи вниманието и силитѣ си къмъ Балтийското море, щото, послѣ да поднеме оная борба съ Турция, която продължава до днешенъ день и която доведе отоманската империя до прага на пропастта.

Както казахме, „Петръ Великий бѣше владѣтель още на една дива страна: безъ пристанища, армия и финанси; той имаше прѣдъ себе си Швеция, Полша и Турция, които прѣчеха да проникне въ Русия европейския животъ; най-сетнѣ, той нѣмаше ни педа земя върху черноморскитѣ брѣгове, отъ дѣто да влѣзе въ съприкосновение съ Гърция, като подбужда къмъ въстание славянскитѣ народи, като води глуха борба противъ влиянето на Франция надъ православнитѣ християни, като подкопава отоманската империя. Гърцитѣ, които запазиха въ робството всяката си умраза противъ латинцитѣ, се обърнаха, съ своитѣ надѣжди, къмъ севернитѣ варвари, на които започнаха да гледатъ отъ тогава като на освободители“ *).

*) Lavallée: *Histoire de Turquie*, стр. 349.

новия си неприятел; тя остави Петра Великий да укрѣпи Азовъ и да построи воененъ флотъ; гледаше съ апатия и индефигентностъ страшната борба, въ която Карлъ XII, шведския кралъ, се стрѣмеше да одуши младата и възбуждающа се Русия и пропусна най-важния моментъ за парализиранieto мощта на оная държава, която бѣше прѣдопрѣдѣлена да я смаже и заличи отъ числото на първостепеннитѣ сили въ Европа¹⁾.

Северната война се намираше въ пленъ разгаръ.

Карлъ XII разби на нѣколко мѣста съюзнитѣ войски на данци, русси и поляци и завладѣ Полша. Той свали отъ прѣстола Августа II (1704 г.) и въскъчи Станислава Лешчински. Обаче, въ тия страшни събития и нещастия, царьтъ не изгуби ни на минута своята главна цѣль. Когато на северъ, на брѣговетѣ на финския заливъ, полагаше (1703 г.) основитѣ на бѣдъщата столица, Петербургъ — на югъ всичко се намираше въ движение и всичко кипѣше въ работа, за да се осигурятъ и разширятъ придобититѣ мѣста. Пораженията на рускитѣ войски и успѣхитѣ на Карла XII не сломиха желѣзната воля на Великия царь; съ търпение и чудна несъкрушимостъ, той работяше за постиганияето на обширнитѣ си задачи. Искритѣ на пламъдитѣ отъ европейския пожаръ на западъ и северъ почнаха да отскачатъ туй врѣме и къмъ югъ — въ Цариградъ. Френската дипломация се опита повторно да увлече Портата въ война съ Австрия или Русия. Тя употреби всичкитѣ си старания да ѝ докаже, че Русия се стрѣми да обезсили Полша, за да може, сетнѣ, по-лесно да обърне силитѣ си противъ отоманската империя. „И наистина, за Портата се криеше тукъ голѣма опасностъ. Най-сигурния и близъкъ пътъ на Русия въ борбата ѝ съ владичеството на османитѣ водяше прѣзъ Полша. Ако ония провин-

¹⁾ Jonquiére: *Histoire de l'Empire Ottomane*, стр. 349.

ции при най-слабитѣ граници на тѣхната империя попаднаха въ владението на царя, мощта на който почваше да става вече угрожающа, то двѣтѣ държави трѣбаше да се тотвятъ за такава борба, която можеше да свърши съ гибелта на едната или друга страна. Естественната политика на Турция, диктувана отъ нейнитѣ жизненни интереси, ѝ налагаше да защитава Полша отъ Русия и да свърже тѣсень съюзъ съ неприятелската партия на послѣдната — съ партията на Станислава Лешчинскій — и Швеция^{*)}, това очевидно, показва какъвъ корененъ превратъ щѣха да зематъ источнитѣ работи въ послѣдующитѣ години, ако дѣйствително съюза между Полша и Турция би билъ осъществень.

Славата на Карла XII, като побѣдителъ при Нарва, се разнесе навредъ. Очаковския паша донасяше за всичко на везира, понеже се намираше близо до военния театръ; съ помощта на него послѣдния влѣзе въ тайни преговори съ Карла и му прѣдложи приятелството на Портата. Шведския кралъ схвана бързо голѣмитѣ ползи, които това приятелство би му дало за довършването на грандиозния си планъ — пълното съкрушение на руската империя въ Европа и Азия — въ случай че Турция се ангажира съ всичкитѣ си сили и затова прѣдложи, чрѣзъ стигналия при него пратеникъ на великия везиръ, слѣдующитѣ условия: търговски договоръ между Швеция и Турция, припознавание Станислава Лешчински за кралъ на Полша и испрацание турска армия да изгони руситѣ отъ тамъ. Великия везиръ не се съгласи на тия условия, и то не толкова че тѣ не отговаряха на желанията му, колкото поради миролюбивия характеръ на султана, Ахметъ III (1703—1730), всецѣло преданъ на харемния животъ; при все това, везира му обѣща подръжката на кримския ханъ и

*) Herman Abeken: *Der Eintritt der Türkei* и пр. стр. 43.

татарскитѣ войски. За тая цѣль той влѣзе въ тайни сношения съ хана, който само чакаше избухването на войната съ Русия, и то уговори да земе активно участие въ полза на Карла XII*). Като градѣше своитѣ надѣжди на тая помощъ, той прѣдприе злополучния походъ въ Украйна противъ Русия. Обѣщаната помощъ не му се даде и той бѣше осъденъ да доживѣе фаталния день подъ Полтава (25 юлий 1709 г.), дѣто, веднѣжъ за винаги, се закопа славата на Швеция. Раненъ и въ бѣгство съ жалкитѣ останки на своята армия, той намѣри убѣжище, съ Мазепа и Запорожскитѣ, въ турскитѣ владения. Прѣди да дойде въ Бендеръ, дѣто остана да живѣе, той — бѣглецътъ, разбития, грозния нѣкога левъ — испрати отъ Очаковъ писмо на султана и великия везиръ, съ което ги убѣждаваше да сключатъ съ Швеция нападателенъ и отбранителенъ съюзъ противъ Русия. Грознитѣ поражения не сломиха духътъ на тоя силенъ човѣкъ. Той мечтаеше да възвърне изгубеното съ помощта на турското оржие — да го разшири и попълни: мечтаеше за Полша, мечтаеше и да покори Русия**)! Султана и великия везиръ не отговориха на писмото му, но му пратиха голѣми подарѣци. Царя не можеше, естествено, да стои хладнокрѣвенъ прѣдъ неукротимия неприятель, който, въ полу-плѣнство даже, ковеше такива смѣли и обширни планове. Русия поиска отстраненіето на Карла XII отъ територията на Турция и предаването на избѣгналия Мазепа, но понеже законитѣ и религията запрѣщаваха да се нарушава гостопримството, то — миръ или война! — колебаеше чувствителнитѣ възни. . .

Наченаха се безконечни интриги въ Цариградъ.

Главния инструментъ на шведския кралъ бѣше графъ Понятовски, който пристигна тамъ, повидимому, безъ специална мисия. Благодарение на своята ловкостъ на

*) Hammer: Geschichte des Osmanisch. Reiches, т. VII, стр. 138.

**) Herman Abeken: Der Eintritt der Türkei, стр. 46.

безпримѣрната си умраза противъ руситѣ и на цѣль редъ посрѣдничества, той успѣ да проникне даже въ сарая — тоя центръ на интигритѣ и на всевъзможнитѣ рѣшения. Фериолъ, френския посланникъ, дѣйствиуаше не по-малко енергично съ думи и пари. И наистина, на тия интигри се дължи успѣха имъ; тѣмъ се удаде да склонятъ Портата да прати войски за Бендеръ и да обѣщае, че ще осигури свободното връщане на Карла въ отечеството му прѣзъ Полша. Даже великия везиръ се заканваше да хване краля въ едната и мечтъ въ другата си рѣка и, начело двѣстѣ-хилядна армия, да го отведе въ Москва. Карлъ мислѣше, че вече може да тържествува¹⁾.

Отъ своя страна и руския посланникъ, Толостой, не бездѣйствиуаше, само че задачата му, да поднови мирѣтъ съ Портата и да издѣйствиува отстранението на Карла отъ турската империя, бѣше извънредно тежка при даннитѣ условия. При голѣми усилия, той успѣ, най-сетнѣ, да постигнѣ това и да осуети по тоя начинъ всичките надѣжди на шведския кралъ въ минутата, когато мисляше, че тѣ сж на пѣтъ да бждатъ осжществени. Последния миръ между Портата и Русия се поднови (22 декемвр. 1710) съ добавка, че на шведския кралъ се допуща да се върне свободно въ отечеството си, а на войнственния кримски ханъ се прѣдписа да пази коректни отношения. Повидимому, Толостой побѣди.

Яростта на Карла за вѣроломството на великия везиръ, когато се научи за благоприятния оборотъ на работитѣ за Русия, бѣше тѣй неудържима, че се рѣши да му отмѣсти. Съ тая трудна задача се нагърби Понятовски. Наедно съ френския посланникъ, Фериолъ, тѣ сковаха цѣли мемуари за нѣкакво мнимо прѣдателство отъ страна на везира, додѣто успѣха, най-сетнѣ, да свалятъ

¹⁾ Herman Abeken.

последния прѣдставитель на везирската династия на Кюпрюлиитѣ: Кюпрюли-Нумамъ паша. На мѣстото му дойде войнственния Балтаджи-Мохамедъ и работитѣ трѣгнаха отново по плановѣтѣ на шведския кралъ. Кралъ отказа да напусне турската територия и съ своитѣ молби, писма и прѣдставления до Портата, подбуждаше я непрекъснато къмъ война. Той нарисова съ най-черни краски грозящата опасностъ отъ Русия и нейнитѣ въоръжения на Донъ и Таганрогъ, а да раздразни честолюбието на султана — испрати му портрета на Петра съ надписъ: „Петръ първий — руско-грѣцкый монархъ¹⁾“. Тия интриги оставаха безъ влияние върху Ахметъ III, който, подобно мвози на отъ прѣдшественникитѣ си, бѣше, въ сжщностъ, само жалко орждие въ ржцѣтѣ на приближената му клика отъ влиятелни лица; гъ хаотическия водовъртежъ на мѣстнитѣ и иноземни интриги, той не бѣше въ състояние да намѣри разуменъ исходъ отъ искусно подготвенитѣ политически усложнения²⁾. Интригитѣ на шведския кралъ се поддържаха отъ интригитѣ на сарая и войнственното настроение на яничаритѣ. „Побѣдата на царя подъ Полтава намѣри чудно ехо между християнитѣ на истокъ. Отъ една страна турцитѣ бѣха тласкани къмъ война отъ всичкитѣ неприятели на царя, а отъ друга — християнитѣ апелираха къмъ него да се застъпи за тѣхъ прѣдъ отоманитѣ“³⁾. Интригитѣ на Фериола непрѣставаха; той убѣждаваше неуморно великитѣ везири, които идяха единъ слѣдъ други, че по-добъръ случай за Турция да отмъсти на Австрия и Русия нѣма, като заети: първата въ войната съ Франция, а втората — съ Швеция. Руския прѣдставитель, Толстой, видѣ самъ какъ прѣдъ собственитѣ му очи се промениха петъ-шестъ везири, проникнати до единъ

¹⁾ Hermann Abeken : *Der Eintritt* и пр., стр. 50.

²⁾ Добровъ : *Южное Славянство* и пр., стр. 510.

³⁾ Lavissee et Rambeau, VI, 80 ;

отъ идентъ на Ферикола и замѣстника му Дезайоръ, нескончаемо подбуждани при това отъ агентитѣ на Швеция или полския кралъ Станислава. Ни единъ отъ тѣхъ обаче не се рѣши да сѣтса отношенията, додѣто на сцената не се появи Балтаджи-Мохамедъ. При-сѣдинението на Малорусия къмъ Москва; изгнанието на запорожцитѣ, които, начело съ Мазепа, изиѣ-ниѣ на руситѣ въ борбитѣ имъ съ шведитѣ; и побѣ-дата подъ Полтава усилиха тревогата на Портата, но особно побѣдата подъ Полтава подѣйствува шеметно на нея. Съгласно сключения договоръ съ Толстия, шведския кралъ трѣбаше да напусне Бендеръ, доведенъ до полската граница отъ турски войски, а до шведската — отъ руски, съгласно задължението, поето отъ царя. Послѣдния се боеше повече отъ прѣбиванието на беспо-койния си неприятель въ Бендера, въ това опасно огнище на источнитѣ интриги, отъ колкото въ неговата собствена родина — Швеция. Но войнственната партия бѣше вече увлѣкла султана. Петръ се старѣ напрасно да избѣгне войната; той не бѣше довѣршилъ още своето велико дѣло на Балтийското море и затова искаше по кой да било начинъ да отстрани стѣлкновението. Писмата му, пращани за тая цѣль до султана, не стигаха до послѣдния, а се залавиха на границата ¹⁾. Въ Цариградъ засѣдаваше военния съвѣтъ въ голѣмия диванъ, на който бѣше поканенъ да участвува и войственния кримски ханъ, Девлетъ-Герей, извънредно прѣданъ на Карла XII; когато царя поиска испѣжда-нието на послѣдния отъ турскитѣ владѣния, съгласно сключения договоръ, Портата отговори съ обявяване на вой-ната (20 ноемрий 1710 г.). Сѣщия день турското прави-телство затвори руския посланникъ въ тъмницата „Еди-Куле“. Ако поддържанието мира съ Турция бѣше отъ първостепенна важность за Русия, то и войнственитѣ рѣ-

¹⁾ Backmeister: *Tagebuch Peters*, I, 348.

шения на Портата смутиха силно царя срѣдъ неговитѣ тържества на Балтийското море. Петръ имаше само едно желание: да свърши колкото е възможно по-скоро тежката война съ изгоденъ миръ и затова нито на себе си, нито на войската, нито на народа даваше покой; той искаше да използва полтавската побѣда и да принуди Швеция на по-скорошенъ и по-благоприятенъ миръ; а между тѣмъ, той трѣбаше да остави войната на северъ, да даде възможностъ на шведитѣ да отдѣхнатъ и да събератъ силитѣ си; той водѣ войната, като съзнаваше пълната необходимостъ отъ нея за народа, като виждаше дѣлото си благословено, като съзираше блиския край натрудния подвигъ, а сега отведнажъ силна вълна отнисква лодката въ открито, беспрѣдѣлно море . . . Далече да обича войната за самата война и свършено чуждъ на славолюбитѣ, завоевателни стрѣмления, Петръ виждаше прѣлъ себе си нова, бесцѣлна война — война, която прѣдставляваше голѣми трудности: подигаха се не само едни турци; наедно съ тѣхъ трѣбаше да се очаква и стария приятель, Карлъ XII, който горѣше отъ жажда да въстанови своята слава и мощъ; Полша сжщо не бѣше надѣждна; партията на Станислава Лещински можаше пакъ да се подигне съ намѣсванието на шведитѣ; а можаше ли и Малорусия да бѣде сигурна? Отбранителната война на югъ, на границитѣ на Полша, и Малорусия, би била крайно опасна — съ нея неможаха да се ограничатъ дѣйствиата; неприятеля трѣбаше да се прѣдупрѣди; той трѣбаше да се потърси въ собственитѣ му владѣния; трѣбаше да се подигнатъ противъ него вътрѣшнитѣ му напиратели; значи, главнитѣ сили трѣба да се съсредоточатъ на югъ — трѣба самъ царь да иде тамъ. Но какво ще стане на севѣръ? Ще може ли съюзната Дания да удържи шведитѣ? Не вдъхваха ли нейнитѣ дѣйствиа въ 1710 г. слаба надѣжда^{*)}.

*) Соловьевъ: *Исторія Россіи*. XVI, стр. 44—45.

Положението ставаше още по-затруднително и поради явната враждебност на Англия и Холандия, които искаха да примирят Дания и Швеция и, по тоя начинъ, да развържатъ окончателно ржцѣтъ на послѣдната противъ Русия въ неминуемата война съ Турция. На 30 май 1711 г. царя се видѣ въ Ярославъ съ полския кралъ, Августа II, и сключи договоръ съ него, но, тъй като надѣждата отъ поляцитѣ бѣше слаба, той обърна своето внимание върху балканскитѣ християни, за да направи тамъ военна диверсия. Съ манифестъ отъ 22 февруари 1711 г., *втората руско-турска война* бѣше обявена.

Петръ Великий „вѣрваше искрено въ своето призвание като освободителъ на християнитѣ, както и на помощта, която тѣ му обѣщаваха. Въ тѣхъ той имаше сжщото довѣрие, както Карлъ XII въ Мазепа*)“. Полтавската побѣда възбуди тѣхнитѣ надѣжди за освобождение и ний ги виждаме туй врѣме да се обръщатъ съ постоянни молби къмъ Москва за война противъ Турция. Още въ 1704 год. албанцитѣ и гърцитѣ апелираха къмъ нейната помощъ, а сърбина Вучичъ поднесе особенъ адресъ на царя отъ подвластнитѣ на Турция сърби, написанъ все въ тоя духъ. Слѣдъ полтавския бой (май 1710), въ Москва дойде другъ сърбинъ, Богданъ Поповичъ, да съобщи, че 19,000 сърби чакатъ руситѣ, за да се присѣдинятъ къмъ тѣхъ; влашкия господаръ Бранкованъ сжщо не остана надирѣ; той обѣща на царя да продоволствува армията му, да присѣдини къмъ нея 30,000 ромжии и да подигне сърби и българи, съ условие, щото независимостта на Влашко да се постави подъ протекцията на Русия. Въ Молдава наслѣдника на Антиохий Кантеммиръ — Михаилъ Раковица — влѣзе тоже въ сношения съ Петра и му обѣща да хване Карла XII, а когато Портата го свали и на мѣсто му дойде Ни-

*) Lavissee et Rambeau: Histoire Générale, VI, Crp. 309.

кола Маврокордаро, замѣстенъ наскоро отъ Димитръ Кантимиръ, послѣдния склучи въ Ярославъ съ Русия договоръ (31 мартъ 1711), по силата на който Молдава въстановяваше старитѣ си граници до Днѣстръ, включително Бесарабия, и признаваше сюзеренството на царя. За организиране въстанието на балканскитѣ християни, които виждаха въ лицето на царя, слѣдъ славнитѣ му побѣди надъ шведитѣ, бѣдѣщия освободителъ, при тѣхъ се пратиха особни посланници съ царски грамоти, съ които се апелираше да зематъ участие въ борбата на православна Русия съ неприятеля на християнството, съ общия „ако Богъ позволи, да бѣдатъ освободени отъ поганското иго*“). Особно Петръ Великий се стара да привлече въ войната черногорцитѣ за „освобождение християнския народъ и за прославление славянското плѣме“, като напираше не само върху *едноверието*, но и като истъкваше съврѣмения *принципъ на националността* и обръщаше вниманието на черногорцитѣ, че тѣ сж отъ единъ родъ съ руситѣ и че иматъ „единъ и сжщъ езикъ“ съ тѣхъ. Понатѣй, въ грамотата къмъ черногорцитѣ, се говори, че „турцитѣ сж нечистивци, обладани отъ подозрѣнието, че ний сме искали ужъ да имъ отнемемъ несправедливо завоюванитѣ мѣста и да помогнемъ на християнитѣ, находящи се подъ тѣхното иго; тѣ сж се съюзили съ еретикътъ, шведския кралъ, и безъ никаква дадена отъ насъ причина обявиха война на наше царско величество. Като видѣхъ неправдитѣ имъ, като прѣзрѣхъ гоненията имъ надъ християнитѣ и призовахъ Бога на помощъ, ний сме принудени да събираме не само нашитѣ сили и войски, но и други владѣтели, наши съюзници, и тая година сме въ намѣрение да идемъ на война противъ тѣхъ, щото не само да направимъ отпоръ на иновѣрцитѣ, но и съ силно орѣжие да влѣ-

*) Жихаревъ: *Руская политика въ восточномъ вопросѣ*, I, 114.

земъ въ срѣдата на тѣхнитѣ владѣния, и православнитѣ християни: „аще Богъ допуститъ“ — отъ поганскаго иго освободитъ“. Въ края на грамотата къмъ черногорцитѣ се казва: „Въ сегашното пратено отъ Бога врѣме, достойно е за васъ да подновите древната си слава, като се съедините единомудрно съ нашитѣ сили, като се въоръжите противъ неприятеля, за да воювате за вѣра и отечество, за честь и слава ваша, за свобода и волностъ на вашитѣ наслѣдници. Ако нѣкой отъ васъ се потруди въ тая праведна война, той ще получи благовѣздаване отъ Бога, а отъ насъ — милость и награждение, и всѣки, по заслуги и желание ваше, ще бѣде пожалванъ съ привилегитѣ ни, защото друга слава ний не желаемъ, освѣнъ да можемъ тамошнитѣ християнски народи отъ тиранството поганско да освободимъ, православнитѣ църкви тамъ да украсимъ и животворящия Кръстъ да възвисимъ. И тъй, ако всѣки по възможность се труди и за вѣра воюва, то името Христово ще се прослави и наслѣдницитѣ на поганина Мохамеда ще бѣдатъ прогонени въ старото имъ отечество — въ пѣсцитѣ и равнинитѣ Аравийски*).

Едноврѣменно съ царския зовъ къмъ балканскитѣ християни за въстание противъ „поганското иго“ за „вѣра и отечество“, за „честь и слава“, дѣятелно участие взе въ възбуждението имъ къмъ въстание и грѣцкото духовенство, което съ успѣха на руското оръжие свързваше не само своето освобождение отъ турското владичество, но и възможността да тури край на католическата пропаганда, която се разпространяваше подъ покровителството на Франция и Венеция; въ ожидаемитѣ руски побѣди то виждаше: осъществяване на своята „мегали-идея“, сир. възраждане на византийската империя и погръчване на останалитѣ народности

* Соловьѣвъ: *Исторія Россіи*, XVI, стр. 61—12 и Жихаревъ: *Русская политика*, I, стр. 114—115.

въ Балканския полуостровъ. Въ това време гърцитѣ нѣмаха причини да се боятъ отъ особнитѣ симпатии на руското правителство къмъ *едноплеменнитѣ му народи* въ Турция. Лозунгътъ на войната бѣше не освобождението на тая или оная *националностъ*, а на *православието*. Не само руския народъ, но и самото руско правителство имаше смѣтни понятия за *националноститѣ* на турскитѣ подданници, и то не отъ дългитѣ и живи сношения, а единствено отъ „напечатанитѣ книги“; то можеше да си състави само отъ тѣхъ повърхностни понятия за сѣдбинитѣ на тия народи, прадѣдитѣ на които, съгласно царската грамота, „сѣ давали храбри войски на Александра Македонски и въ послѣдне време мъжественно се „сражавали подъ знамето на Георги Кастриоти“. Въ донесенията на Милорадовича (1711 г.), сръбски полковникъ, испратенъ да подигне черногорцитѣ, когато султана обяви войната, относително впечатлението, произведено отъ възвизанieto, се говори *вобще за християни, безъ да се посочва на тая или оная народностъ*, и при туй за християни само православни; едновременно съ това Милорадовичъ указва и на взаимната умраза между православни и католици, които се отнесли много по-враждебно къмъ неговото дѣло“ *).

Въ началото на новата година (февруарий 1711) турскитѣ войски се събраха въ одринскитѣ полета, а флотата, натоварена съ отвоюванито на Азовъ, отплува въ Черното море. На кримския ханъ се заповѣда да навлѣзе и да почне опустошението на южнитѣ руски провинции. Царя сѣщо потегли. Генералъ Шереметевъ настѣпи съ армейския си корпусъ, който се намираше въ Лифляндия, къмъ югъ и се усили отъ полковетѣ на Галицина, които прѣбиваваха туй

*) Добровъ: Южное Славянство и пр., стр. 513.

врѣме въ Полша. Апраксинъ пое отбраната на Азова, а царя се отправи лично отъ Москва на 5 мартъ 1711 г.. Началото бѣше благоприятно за русситѣ. Галицинъ разби и прогони татаритѣ, които бѣха дошли чакъ до Киевъ, подкрѣпени отъ прѣснатитѣ шведи и поляци отъ партията на Станислава Лешчинский. Военния планъ на Петра се състоеше да даде рѣшителенъ бой на Портата не въ Кримъ, а въ Молдова, дѣто се надѣше да отрѣже отстъплението на Карла XII и да го плѣни; освѣнъ това, нему му бѣше донесено, че турцитѣ пращатъ главнитѣ си сили за Азовъ, отбраната на който бѣше осигурена, така щото той се надѣше да изненада неприятеля тукъ. Перспективата за прѣнасяние военнитѣ дѣйствия въ Молдова бѣше при това и благоприятна, защото царя имаше причини да счита на въстанието въ Молдова и Влашко, грамадното болшинство на жителитѣ отъ които бѣха християни и рѣшени да сломятъ турския яремъ. На 24 юний Прутъ бѣше минатъ отъ рускитѣ войски и, слѣдующий день, тѣ влѣзоха въ Яшъ, дѣто Кантемиръ ги посрѣщна като избавители. Но тукъ царя узна за измѣната на влашкия господаръ Бранкованъ. Молдова, на която руската армия рассчиташе за продоволствието си, бѣше опустошена отъ скавалци, а Кантемиръ, вмѣсто да се яви съ 10,000 молдавци, съгласно обѣщанието, едва можа да иискара нѣколко стотинъ; отъ друга страна, нито имаше извѣстие за обѣщанитѣ 19,000 сърби, нито пъкъ се чуваше нѣщо за въстание на гърцитѣ. Положението се влоши и вджхваше голѣма опасностъ. Руската армия броеше само 38.000 души, а най-важно — бѣше лишена отъ храна. Въ туй врѣме турцитѣ минаха Дунава близо до Исакча и се направляваха за Фолксенъ, 10 километра на северо-истокъ отъ Яшъ. Руската армия се принуди да отстъпи, заобиколена отъ неприятелскитѣ сили, петъ пѣти по-голѣми отъ нея (119,000 турци и 70,000

татари). На 7 юлий русситѣ отбиха, една слѣдъ друга, яростнитѣ атаки на турцитѣ и татаритѣ, но, при все това, положението имъ стана критическо, — тревожени постоянно, останали безъ храна и припаси и прѣдъ една рѣка, която трѣбаше да минаватъ. Критическата минута наложи героически мѣрки. Багажитѣ бѣха изгорени, а хазната заровена, съ рѣшение, щото на другия денъ или да си отворятъ пѣть чрѣзъ байонетитѣ си, или да загинатъ до единъ. Нсщѣта бѣше страшна за Петра. Той падна въ единъ отъ ония епилептически припадѣци, на които често бѣше излаганъ. Въ тия сѣдбоносни минути спасителка се яви жена му Екатерина, която го придружаваше въ опасния походъ. Тя се зае съ лѣкуването на болния, успокои го и го убѣди да проучи хладнокрѣвно положението, което отчасти бѣше се подобрило. Въ послѣднитѣ два дни турцитѣ прѣтърпѣха грамадни загуби и яничаритѣ отказваха да подновятъ атакитѣ. Освѣнъ туй, великия везиръ почувствува задъ себе си Турция расклатена отъ черногорското, сръбско и албанско въстания, а най-вече той се побоя отъ минута, въ която присѣтствието на рускитѣ войски на турска територия би станало извѣстно навредъ. Той мисляше при това, че не ще може да форсира руския лагеръ, нито ще може да нанесе поражение на отчаяннитѣ. Отъ своя страна Екатерина можа да събере съ голѣми усилия 150.000 рубли, които се испратиха на везира. Слѣдъ извѣстни колебания, Балтаджи-Мохамедъ се съгласи на миръ и поиска да му се прати първия руски министръ — Шафировъ*). Царя натовари тогава послѣдния съ слѣдующитѣ инструкции: 1) че е готовъ да повърне на Швеция Ливония, но да задържи Ингрия прѣдъ видъ на Петербургъ, и че по е прѣдпочтително да даде Псковъ или нѣкоя друга руска провинция; 2) да признае Станислава Лешчинский за полски кралъ; и 3) да повърне

*) Lavissee et Rambeau, VI, 81.

на Турция, както Азовъ и всички други завоювани мѣста, стига султана да се откаже отъ подрѣжката си спрямо Швеция. Шафировъ бѣше извънредно удивенъ, когато узна отъ великия везиръ, че исканията на Турция сж, несравнено, по скромни: 1) да ѝ се повърне Азовъ въ настоящето положение, да се срине Таганрокъ, както и другитѣ крѣпости на турска територия; 2) царя да се откаже отъ намѣса въ полскитѣ работи; 3) да допустне на шведския кралъ да се върне свободно въ своитѣ владѣния; и 4) на рускитѣ и турски търговци се позволява да пътуватъ свободно, само че за напредъ нѣма да има царски посланникъ въ Цариградъ*). Условията бѣха приети отъ царя и на 12-й юлий 1711 г. се подписа *прутския договоръ*.

Удивлението на карла XII бѣше неописуемо, когато се научи за сключването на мира. Смѣлитѣ му надѣжди пакъ се осуetyаха; но той не изгуби вѣра даже въ тия нерадостни, плачевни минути. Великия везиръ, който виждаше, че краля ще употреби всичкитѣ си старания да го свали съ цѣлъ да осуети мирътъ, употреби сжщо отъ своя страна всичко да го отстрани по скоро отъ империята. Усилията на Карла зеха обаче връхъ и великия везиръ, сваленъ отъ високия постъ, се испрати на заточение. Войната бѣше почти обявена на ново (17 декемвр. 1711 г.), тѣй като Петръ се бавяше да изпълни условията на прутския договоръ, но рускитѣ заложници въ Цариградъ—Шафировъ и синътъ на фелдмаршала Шереметевъ—успѣха да подкупятъ великия везиръ Юсуфпаша — прѣдишния яничарски ага — и да сключатъ мирътъ съ новия *цариградски договоръ* (5 априлий 1712 г.), въпрѣки неуморнитѣ старания на френския посланникъ за продължаване войната. Цариградския договоръ бѣше само повторение на прутския, съ добавка че мирътъ ще трае 25 години.

*) Солевъевъ: *Исторія Россіи*, XVI, 71—72.

Между тѣмъ, царя все още се колебаеше да изпразни войскитѣ си отъ Полша и да предаде Азовъ, съгласно договора; на 31 октомврий 1722 г. Турция отново рѣши да отвори война. Рускитѣ прѣдставители и заложници въ Цариградъ — Лапухинъ, Толстой, Шафировъ и Шереметевъ — бѣха затворени въ „Еди-Куле“, а султана замина за Одринъ да направи смотръ на армията си (200.000 души), готова да настѣпи. Надѣждитѣ на Карла XII блѣснаха отново. Той се надѣеше, че поне тоя пътъ ще види осществени мечтитѣ си. Френския посланикъ и полския генералъ, графъ Понятовски, продължаваха усилено да работятъ; тѣ доказваха на Портата, че сѣдбинитѣ на Полша и Турция сѣ неразривно свързани и че тя трѣбва да възстанови на полския престолъ Станислава Лешчинский, тъй като само тогава Полша ще ѝ бѣде неизменна сѣюзница; отъ своя страна, шведския кралъ увѣряваше, че щомъ дойде въ първото си положение, ще навлѣзе веднага въ австрийскитѣ владѣния и Портата ще може да си възвърне всички градове въ Унгария, които ѝ се отнеха по силата на Карловицкия миръ. Надѣждитѣ на Карла XII не бѣха обаче за дълго. Завѣсата се подигна, но само да отвори просторъ за една по друга драма. Великия везиръ, Дамадъ-Али-Кюмюрджи-паша, искаше да склучи миръ съ Русия, за да може да осществи своята мечта: завладяването на Моренъ отъ венецианцитѣ, щото слѣдъ туй да се отправи за Унгария; Фанатикътъ-турчинъ не можеше да забрави загубата на най-гордитѣ плодове отъ кървавитѣ побѣди, толкозъ повече че и Азовъ бѣше вече отнетъ отъ руситѣ. Русскитѣ посланици се пуснаха отъ „Еди Куле“ и преговоритѣ се почнаха. Англия и Холандия се показаха наклонни да посрѣдничатъ за склучването на мира по двѣ причини: първо, че търговскитѣ имъ сношения съ Русия бѣха се увеличили и второ, че Швеция бѣше почнала да проявява все по силно своитѣ симпатии въ полза на Франция — тѣхната неприятелка. Но прѣди да се склучи

мирътъ имаше да се преодолеятъ голѣми мъчнотии. Между тѣхъ трѣба да се спомене едва осуетеното съ голѣми усилия искание на Капланъ-гирей, кримския ханъ, щото Русия да му плаща годишенъ данѣкъ. Работитѣ и на двѣтъ страни подтикваха обаче къмъ по скорошно сключване на мирѣтъ, защото както Русия не можеше да раздвои своето напрегнато внимание на западъ и северъ и да го обърне на югъ, така и Али-паша искаше да прѣдприеме, по възможность, по скоро похода въ Морей. По тоя начинъ, между Русия и Турция се сключи окончателно *Одринския миренъ договоръ* (13 юний 1713 г.) пакъ за 25 години, въ основитѣ на който лѣгнаха условията на прѣдшествующия, сключенъ въ Цариградъ, договоръ. Въ него се уговори немедленното очистване на Полша отъ рускитѣ войски и свободното завръщание на Карла XII въ Швеция; Русия се обѣща, освѣнъ това, да не се мѣси въ полскитѣ работи и да не праща войски въ Полша, освѣнъ ако Карлъ наруши нейното спокойствие и ако възнамѣрва да нападне царя. Киевъ съ своята областъ отсамъ Днѣпра и разположената отвѣдъ него Украйна останаха въ владѣніята на Русия и за граница между договорнитѣ страни се опредѣли мѣстото между рѣкитѣ Самара и Орелъ, които се втичатъ въ Днѣпръ, съ условие че никоя отъ тѣхъ нѣма да строи крѣпости тамъ. Построенитѣ отъ руситѣ бѣха сринати. Границитѣ отъ изворитѣ на тия двѣ рѣки до р. Донъ и къмъ Азовъ останаха сѣщитѣ, както прѣди завладяването на послѣдната крѣпость отъ русситѣ. И така, Петръ Великий бѣше отново и всецѣло отрѣзанъ отъ Черното море и Кримъ, и неговото пламенно желание да доближи Русия на югъ къмъ морския пѣтъ остана, слѣдъ толкова борби и врѣмenni успѣхи, окончателно погрѣбено въ врѣме на неговото царуване.*)

*) Herman Abeken: Der Eintritt der Türkei, стр. 62.

Но и чудната драма на Карла XII, който увлече юго-источна Европа въ общо-европейския пожаръ ; който тури въ движение цѣлата османска империя ; и който бѣше причина на толкось дворцови революции въ Цариградъ, се приближаваше къмъ своя край. Той видѣ, най-сетнѣ, особно слѣдъ идванието на великия везиръ Даматъ-Али-паша, че отъ Турция нѣма що вече да очаква. При все това, кралятъ се колебаеше още да я напустне ; отначало, почти разбитъ духомъ, той се опита да сплѣте нови интриги, а послѣ прояви безсмисленно вироглавство. Но нищо не помогна на изгубеното му дѣло. На личността му прѣстанаха даже да обръщатъ внимание и, когато свободното връщане за неговото отечество се осигури, оставиха го да прави каквото ще. Извѣстията отъ Швеция бѣха, освѣнъ това, неблагоприятни. Той се научи, че дългото му отсъствие породило недоволство и че сената направи първитѣ стѣпки за детрониранието му. Неприятнитѣ извѣстия произнесаха рѣшението. Карлъ рѣши, най-сетнѣ, да напустне Турция (20 октомвр. 1714 г.), слѣдъ петгодишно прѣбывание въ нея и да се завърне, също тѣй неочиданно, въ своето отечество, като пропусна да използува най-благоприятнитѣ моменти въ полза на Швеция, вслѣдствие колебанията на Прусия и безспокойството на цѣла Германия, вдъхнати отъ успѣхитѣ и стрѣмленията на Петра Великий къмъ Балтийското море. Появяванието му тукъ потресе още веднѣжъ цѣлия европейски севѣръ, подобно блѣсъка на гаснѣющия метеоръ, щото, бързо и за винаги, да изчезне безслѣлно отъ политическото небо. Еднаврѣменно съ него, само че по другъ пѣтъ, напусна Турция и претендента на полския тронъ — Станиславъ Лещинский.

Вниманието на Великия царъ се погълна сега исклучително въ балтийския край, дѣто Русия успѣ да си отвори отдавна желанныя „прозорецъ“ и дѣто, слѣдъ многолѣтната „севѣрна война“, успѣ да присѣдини къмъ владѣнията

си Лифляндия, Естляндия и Ингерманландия, съ малка ивица отъ Финляндия; по тоя начинъ, тя създаде крѣпка база не само за надмощието си въ Балтийското море, но и въ цѣлия европейски севѣръ. Европа, която се отнесе небрежно къмъ растящия колосъ до началото на XVIII-то столѣтие, можеше да види сега прѣдъ себе си една мощна държава, която почва да претендира за по-голѣма роль въ нейнитѣ сѣдбини. Войната съ Швеция не бѣше обаче свършена, ни отъ друга страна постигнатото дѣло консолидирано, а между тѣмъ войната съ Турция заплашваше да избухне отново. На севѣръ Русия остана изолирана. Слѣдъ присѣдинението на Померания къмъ Прусия, послѣдната почна да става по-враждебна къмъ стрѣмленията на Петра Великий и, въ сжщностъ, между Дания, ХанOVERъ, Саксония и Прусия, неговитѣ прѣдишни съюзници, се състави тайна коалиция противъ Русия. Петръ Великий не можаше, въ дълбокото схващане историческия интереси на отечеството си, да постави на карта постигнатитѣ, но не гарантирани още успѣхи. Войната съ Швеция не бѣше само война за териториални владения. Русия трѣбваше да завърши съ нея своя степенъ, источенъ периодъ и да мине въ новия, по културенъ — морския, западенъ. Тя съставляваше исторически проломъ въ живота на руския народъ — едно движение, което идаше стихийно. Славянитѣ отстѣпиха първенъ на изтокъ, къмъ степнитѣ равнини, подъ натиска на германското плѣме, а послѣ се повърнаха на западъ и заставиха нѣмцитѣ да имъ отстѣпятъ частъ отъ Севѣрното Срѣдиземно море, което тѣ нарѣкоха Нѣмско море. Както на западъ отъ Вестфалския миръ — съ който се свършватъ религиознитѣ борби, вслѣдствие раскола въ римокатолическата църква, ознаменувавши началото на новата история — до френската революция политическия борби се въртатъ около хегемонията на Франция, тъй и въ севѣро-източна Европа тѣ се водятъ отъ Русия, Дания

и полския кралъ противъ Швеция, която почна да играе тамъ същата роль, както Франция, сир. къмъ прѣобладание за смѣтка на своитѣ съсѣди. Петръ Великий не бѣше войнственъ владѣтель; задачата му, необикновено съзнавана отъ него, се състоеше въ прѣобразованието, сир. въ придобиванieto нови, необходими срѣдства за историческия животъ на руския народъ; войната бѣше започната за една света цѣль — да се отвори мѣсто на Русия въ Севѣрното историческо море, защото както Балтийското, тъй и Нѣмското морета трѣбва да се считатъ като едно Севѣрно Срѣдиземно море, съответствующе, по важността си за севѣрна Европа, на Южното Срѣдиземно. Въ туй врѣме, когато нѣмцитѣ се стрѣмяха да се усилятъ за смѣтка на полумъртва Полша, Русия, начело съ своя Петръ, рѣшително обърна на западъ къмъ морето*). Съ смазването на шведитѣ, нѣмскитѣ курфюрсти поискаха наедно съ Англия, която слѣдъ войната за испанското наслѣдство зае първенствующето мѣсто на Франция въ Европа, да осуетятъ историческото движение на Русия.

Всичко това застави Петра Великий да тури на поздрави основи мирътъ съ Турция, за да е готовъ да защити придобититѣ плодове на севѣръ. Руския посланикъ, Дашковъ, поднови прѣговоритѣ съ великия везиръ Ибрахимъ-паша; мирнитѣ договори отъ 1712 и 1713 г. г. се прѣработиха и на 5-й ноемврий 1720 г. се подписа новъ договоръ за *въчменъ миръ*, съ три важни допълнения. Прѣди всичко на Русия се позволи да има постоянно посолство въ Цариградъ; послѣ, годишния данѣкъ, исканъ отъ кримския ханъ — въпроса по който, съгласно одринския договоръ, остана висящъ — се отхвърли веднажъ за винаги; на рускитѣ подданници се позволи да отиватъ свободно на „Божи-гробъ“; на рускитѣ и турски търговци се позволи

*) Соловьевъ : Исторія Россіи, XVII, 618—623.

да минаватъ, също, свободно границитѣ; и, най-сетнѣ, двѣтѣ държави се съгласиха да гарантиратъ на Полша конституцията ѝ и свободата да си избира кралѣ.

Както Черното, отъ дѣто Русия бѣше врѣменно измѣстена, така и Каспийското не избѣгна, поради своята търговска важностъ, погледитѣ на Великия царь. Петръ замисли да построи цѣла флота тамъ, за да привлече търговията на Персия и Индия — главнитѣ основи на Азия — къмъ Русия. За тая цѣль се започна съединението на Волга съ Донъ; Каспийското море се изучи основателно, а съ Персия се сключи търговски договоръ, споредъ който коприната, която остава непреработена въ Персия, да се изнася при посрѣдството на арменскитѣ търговци въ Астраханъ. Едновременно съ това царя влѣзе въ по-тесни търговски сношения и съ Китай. Но анархията въ Персия обърна вниманието и на Турция, която искаше да навакса за нейна смѣтка своитѣ изгубени владения въ Европа. Вслѣдствие на това, стълкновението между двѣтѣ държави се пренесе отъ Черното на Каспийското море. Отъ друга страна, завоюването на Астраханъ и долното течение на Волга доведе по необходимостъ Русия въ стълкновение съ воинственитѣ плѣмена на Кавказъ. Владѣнието на послѣдния минаваше въ продължение на двѣ столѣтия (XVI—XVIII) отъ рѣка въ рѣка: ту въ Персия, ту въ Турция, а когато въ началото на XVIII-то столѣтие Турция, възползувана отъ вътрѣшнитѣ смутове на първата, я измѣсти до южния брѣгъ на Каспийското море, върховния повелителъ на кавказкитѣ народи и Кубанската областъ стана султана. Руско-турскитѣ отношения отново се изострятъ. Русия не можеше да гледа спокойно и безучастно на турското върховенство въ Кавказъ, защото Турция, безъ да бѣде способна да внесе каква и да било държавна идея тамъ, подържаше, напротивъ, съ своето управление анархията, която се отра-

заваше гибелно върху спокойствието на южните руски области. Тия области се населяваха главно съ калмици, за които условията на общественния живот бѣха стѣснителни за дивата имъ свобода. Безъ да могатъ да се борятъ открито съ Русия въ обширнитѣ степи край Волга и Каспийското море, тѣ отиваха въ Кубанската областъ и тукъ винаги намираха другари по оржие за набѣги на южно-рускитѣ крайнини; тукъ бѣгаха и донскитѣ казаки, които не искаха да се подчинятъ на управлението и устройваха, на тая неутрална почва, разбойнически свѣрталища, страшни не толкова за далечна Турция, колкото за най-близкитѣ руски области. Дипломатическитѣ преговори между Портата и руското правителство за отстранение авархията останаха безплодни поради безсилието на турското правителство да въдвори какъвъ да е политически редъ между тия вонствѣенни народи, а за това самитѣ съсѣди трѣбваше да мислятъ за тоя редъ, необходимъ за тѣхното спокойствие, и прѣди всичко — Русия. Единствено сръдство прѣдставляваха само завоюванията. Началото на тоя пѣтъ бѣше положено отъ Петра Великий, въ врѣмето на който се очѣртаха всичкитѣ незгоди за Русия отъ съсѣдството на такава политическа анархия, която, въ сѣщностъ, прикриваше номиналното владичество на Турция; отъ друга страна и християнскитѣ народи между Черното и Каспийско морета, сир. на Кавказъ, отрѣзани отъ цѣлия християнски миръ, нѣмаше кому други да възложатъ надеждитѣ си въ борбата съ могущественнитѣ планински плѣмена, освѣнъ на Русия, помощта на която постоянно заискваха противъ численното подмошие на мюсюлманството.*).

Като възлагаше защитата на Кавказъ на крымския ханъ и като апелираше постоянно къмъ него въ всичкитѣ си войни съ Персия, Портата създаваше нови поводи за стѣлкнове-

*) Добровъ: Южное славянство и пр., стр. 519.

ние съ Русия, тъй като, прѣди да стигнатъ въ Кавказъ, татаритѣ трѣбваше да минаватъ руски земи, които служаха за единчко сухопѣтно съобщение между Кримъ и Кавказъ. Юго-источнитѣ крайнини на Русия се подлагаха, освѣнъ това, не веднѣжъ на хищнически нашествия откъмъ Кримъ и Кубанската областъ и за защитата имъ трѣбаше да се държатъ постоянно голѣми боеви сили въ тѣхъ. *) Въ продължение на полустолѣтие, Кавказъ и Кримъ създаваха едноврѣменно и за Русия, и за Турция, голѣми затруднения въ тѣхнитѣ взаимни отношения; „може даже да се каже, че тѣ се явиха като първа и най-сѣщественна причина за завоевателната политика на Русия по отношение Турция, тъй като въ нея крѣпнѣеше непоколебимо убѣждението, че върховнитѣ ѝ права въ Кримъ и Кавказъ могатъ да се постигнатъ само при едно условие: само като се обезсили Турция въ нейнитѣ прѣми владѣния на Балканския полуостровъ.“ **)

Както казахме, юго-источнитѣ граници на Русия бѣха открити за нашествията и постояннитѣ тревоги, причинявани отъ полудивитѣ орди въ срѣдня, степна Азия; калмицитѣ, нейнитѣ най-важни прѣдставители, намираха силна поддрѣжка въ своитѣ разбойнически набѣги отъ Кубанската орда, която руското правителство трѣбаше зорко да слѣди. Въ войната съ Турция прѣзъ 1711 г. тя бѣше принудена да одържа кубанцитѣ, а когато мирътъ се сключи, то макаръ Русия да съблюдаваше неговитѣ постановления, кубанцитѣ, номинални подданици на султана, не прѣставаха съ своитѣ опустошителни нашествия. Въ 1717 г., напримѣръ, Бахти-Гирей, кубански владѣтель, навлѣзе въ Пензенската губерния, отъ дѣто откара въ плѣнъ нѣколко хиляди русси ***). Още отъ XVI-то столѣтие Русия, волею-неволею, трѣбаше да

*) Ibid., 520.

**) Ibid., 520.

***) Соловьевъ: *Исторія Россіа*, XVIII, стр. 661—662.

се мѣси въ работитѣ на кавказкитѣ народи, слѣдъ като падна астраханското татарско царство; слизанието ѝ до устиата на Волга откри тогава още цѣлъ миръ отъ дребни владѣния въ подножието на Кавказъ; тѣхнитѣ князѣ се намираха въ непрекъсната борба по между си и бѣха нападани отъ кримскитѣ татари, а когато за тѣхенъ съездъ се яви една мощна държава, тѣ почнаха да пращатъ редъ посланници въ Москва да молятъ за съюзъ, за покровителство, за подданство, за свободна търговия съ Астраханъ и пр., като увличаха неусѣтно московското царство все по на истокъ — къмъ Кавказъ и отвѣдъ даже него. Черкески, грузински, кабардински, тюменски и др. князѣ; хивински и бухарски ханове — всички пращаха, единъ слѣдъ другъ, свои посланници въ нея, за да молятъ или за защита отъ турскитѣ султани и кримски ханове, или за покровителство отъ тарковскитѣ шамхали, или за свободно търгуване съ Астраханъ *).

На Кавказъ се сблъскаха интереситѣ на три велики държави — Русия, Турция и Персия — срѣдъ едно варварско и распокъсано народонаселение, въ което вѣчно царуваха междусобицитѣ и анархията. Призванна въ помощъ на християнското население, Русия не можаше да допусне, щото тамъ да се усилюва мохамеданското влияние — особно турското; а сега, въ епохата на прѣобразованіята, на реформитѣ, които имаха за цѣлъ да подигнатъ индустриалнитѣ сили на народа, къмъ религиознитѣ и политически интереси се присѣдиниха и търговскитѣ — стрѣмлението да се обезпечи руската търговия въ една страна, която отдавна е обогатявала московскитѣ купци.

Всички тия причини способствуваха да се продължатъ враждебнитѣ отношения между Русия и Турция и макаръ въпроса за Кавказъ и Кубанската областъ да

*) Соловьевъ, *ibid*, стр. 662.

даваше редъ поводи за недоразумѣния, той се изостри въ врѣмето на наслѣдниците на Великия царь, когато руско-турскитѣ отношения се колебааха главно около него. По тоя начинъ, освѣнъ Кримъ, на сцената се появи Кавказъ и Кубанската областъ, а редомъ съ тѣхъ и Каспийското море, които дадоха поводъ за нови борби и нови стълкновения между двѣтѣ държави. Петръ Великий не можа да довърши творческото си дѣло тукъ, което остави на своитѣ наслѣдници, защото вниманието му бѣше погълнато въ прибалтийския край, дѣто, съ твърда и несъкрушима воля, искаше да консолидира положението на Русия и да ѝ отвори патищата на цивилизацията и културата.

* * *

Руско-турскитѣ отношения въ епохата на Петра Великий, които намиратъ най релефно изражение въ двата кримски и прутския походи, дадоха силенъ потикъ за възражданието на балканскитѣ християни, както и за укрѣпванието на освободителната идея между тѣхъ. Наистина, прутския походъ се послѣдва съ оттеглянето на Руси отъ Азовъ и крайбрѣжието на Черното море, но той остави дълбоки слѣди въ съзнанието на балканскитѣ християни за възможността на борбата имъ за независимостъ. „Отъ врѣмето на тоя походъ, источния въпросъ добива за Русия характеръ на религиозно-националенъ въпросъ“ *). Вѣрно, въстанията на балканскитѣ християни датиратъ малко отъ по-рано; тѣ съвпадатъ съ вътрѣшното разложение на турската империя въ втората половина на XVII-то столѣтие, съ дворцовитѣ революции, съ насилственното сваляние и качване на султанитѣ, съ уличнитѣ рѣзни изъ градоветѣ, съ бунтуванието на отдѣлнитѣ паши, съ позорното отнасяние

*) Жигаревъ, *ibid*, I, стр. 117.

къмъ честъта и живота на беззащитнитѣ, но тѣ никога не сж повеждали къмъ социално-политическата свобода на балканскитѣ народи. Причината на това трѣба да се потърси въ ниското културно развитие на тия народи и въ тѣхната пълна разединеностъ. Въстанията до туй врѣме не сж носили никога по-общъ характеръ и никога въ основата имъ не е лѣжала една по-обща идея; тѣ сж били насочвани не противъ системата, а противъ частнитѣ злоупотрѣбления на правителственнитѣ органи: ставаха распокъсано, безъ система, безъ общо съзнание за игото на господствующия режимъ. Благодарение на естественнитѣ условия, тѣ избухваха често и съ голѣма енергия; въ Балканитѣ, Родопитѣ, Иллирика и Албания се появиха организирани отряди, които, подъ името клефти, ускоци, кърджалии, хайдуци и пр., проявяваха признаци за обобщение царуещето недоволство, но скоро, възпитани върху почвата на произвола, се израждаха въ разбойнически банди. При все това въстанията, лишени отъ обща идея, съзнание и система, не прѣдставляваха такава опасностъ за империята, както бунтоветѣ на турскитѣ паши въ тѣхното стрѣмление за политическа автономия. Постепенно, въ всичкитѣ краища на Балканския полуостровъ се появиха редъ полунезависими държавици — „пашалѣци“, — които служаха за неотразимо доказателство на разложението и анархията въ империята; тѣ упражниха силно влияние върху отношенията на поробенитѣ къмъ завоевателитѣ; раскриха имъ слабостъта на турското владичество и станаха школа въ тѣхната борба съ турцитѣ, тъй като войскитѣ на въставшитѣ паши се укомплектоваха не само отъ мюсюлмани, но и отъ християни. Отъ една страна въ борбата на пашитѣ съ централната властъ за политическа автономия, а отъ друга — при потушаването на тѣхнитѣ мятежи, четитѣ на хайдути, клефти и всевъзможни други юнаци на Балканския полуостровъ, състоящи главно отъ християни, об-

разуваха постепенно кадритѣ за боевия животъ. Бунтовническият елементъ оставаше, обаче, изолиранъ отъ народната маса, тъй като между него и нея нѣмаше съзнание за обща освободителна идея и, въпрѣки дѣйствиата на хайдучи, клефти и пр., историата на XVII-то и първата половина на XVIII-то столѣтие не отбѣлзва нийдѣ масови народни въстания. Освободителната идея се формира постепенно само подъ влиянието на външнитѣ фактори, благодарение на които частичнитѣ въстания противъ тоя или она паша, добиватъ общъ характеръ въ името на една по възвишенна идея*). И тукъ, православна Русия игра крупна роль, като почнемъ отъ врѣмето на Петра Великий, за обединението на балканскитѣ християни въ борбата имъ съ политическото господство на ислямизма; тя внесе въ тѣхната срѣда съзнание, обща идея за тая борба, като православни християни, и съдѣйствуваше на тая почва за постепенното развитие на националното имъ самосъзнание. Обединени въ течението на XVIII-то столѣтие подъ влиянието на Русия, за борба въ името на православната вѣра, тѣ започватъ по-късно — въ края на същото столѣтие и въ началото на XIX-то — да се стрѣматъ къмъ своята национална независимостъ. Прутския походъ на Петра Великий, като начало на тая епоха на възраждане между балканскитѣ християни, имаше грамадно нравствено значение: „Между Русия и православнитѣ християни на Балканския полуостровъ се създадохъ много по-тѣсни и обширни връски, отколкото въ прѣдишнитѣ сношения на руското духовенство съ атинското и съ разнитѣ манастири на источнитѣ християни; въ тая война Русия имаше случай да се братими чрѣзъ оръжие съ „бѣднитѣ християни“, които отъ Сърбия, Чернагора, Молдова и Влашко постѣпваха съ стотини въ руската армия

*) Добровъ: Южное Славянство, стр. 501—505.

и много отъ тѣхъ, като се връщаха отпослѣ въ отечеството си, разнусаха, безъ съмнѣние, вѣстѣта за могуществото на Русия, което, отъ своя страна, популяризираше, закрѣпваше и правяше обща надѣждата въ тия „бѣдни християни“ за нейната освободителна миссия въ Балканския полуостровъ, като същеврѣменно правяше и обща идеята за борба противъ турското владичество“ *). Отъ туй врѣме руското правителство влиза въ по тѣсни сношения съ тия народи и съдѣйствува за тѣхното културно развитие. Когато се сключи прутският миренъ договоръ, царя заповѣда да дадатъ на полковникъ Милодоровичъ и сподвижниците му парични помощи; въ 1713 г. черногорския владика му писа да иска рѣшителенъ отговоръ: „какво да правятъ черногорците?“ — защото, „ний още нѣмаме сигуренъ миръ съ неприятеля“, а и „венедианците ни озлобяватъ съ тайното си лукавство, като се сношаватъ въ наша врѣда съ турците, като не допускатъ ни своите търговци къмъ насъ, ни напите къмъ тѣхъ; търговията е спрѣна и народа живѣе въ тѣснота и оскѣдностъ. Премилостивѣйшій господарю, непобѣдимий царю — продължава владиката — погледни на нашето озлобление, настави ни що да вършимъ, научи ни какъ да се спасимъ отъ враговетъ си“. Посланника на владиката, архидиаконъ Максимъ, получи слѣдующия отговоръ на тия настойчиви запитвания: „Бояритѣ и войводитѣ въ тамошните мѣста, които не могатъ да останатъ въ отечеството си или искатъ да се прѣселятъ въ държавата на царя, могатъ да идатъ въ Русия съ свидѣтелство отъ митрополита; ще имъ се дадатъ земи, годни за засѣлване, а парична помощъ, при днешните военни врѣмена — е невъзможно. Монасите отъ разорените отъ турците манастири могатъ също да се прѣселятъ въ Русия и да живѣятъ въ тукашните

*) Добровъ, стр. 516.

монастири“. Въ 1715 г. въ Русия пристига самъ владиката Даниилъ и получава десетъ хиляди рубли за разоренията направени отъ турцитѣ, пълно архиерейско облъкло и книги. Рѣшено било да се пратятъ въ Черна-гора, освѣнъ прашанитѣ черковни съсѣди, одежди и десетъ хиляди рубли, още и 160 портрета за виднитѣ тамъ лица, а така също отъ врѣме на врѣме — и монаси. Въ една отъ царскитѣ грамоти се говори, че, когато се свърши войната съ Шреция, която поглъща голѣми сумми. царя ще награди по-добрѣ черногорцитѣ за тѣхната вѣрна служба противъ турцитѣ*). Милородовичъ постѣпилъ на руска служба, а съ него наедно и други сръбски, молдавски и влашки офицери, обикновенни войници сърби и пр., като имъ сж били дадени земи и парични помощи. Когато сърбитѣ се обърнали съ молба къмъ него да имъ прати църковни книги и учители на латински и славянски езици, казвайки: „Стани ни вторъ спаситель, просвѣти и насъ, както си просвѣтилъ своитѣ хора, за да не кажатъ враговетѣ ни: дѣ имъ е Богътъ?“ — Петръ, заповѣдалъ да имъ пратятъ богослужебни книги за 20 църкви, 400 букваря и граматики; на сърбитѣ били пратени и учители, при всичко че това врѣме ги е имало малко и Русия**).

За да оцѣнимъ творческото влияние на Русия върху развитието на балканскитѣ християни и на тѣхното национално самосъзнание, трѣбва да се отнесемъ мислено къмъ оная тъмна епоха на Балканския полуостровъ, когато народнитѣ маси сж тънали въ непроницаемъ дълбокъ мракъ; когато не е имало никакви даже зародиши за по-общи идеи, необходими за борбата; когато тѣ сж прѣдставлявали тѣпа, бесправна и невежественна „рая“, угнетявана отъ суровия деспотизмъ

*) Соловьевъ: *Исторія Россіи*, стр. 100—101.

**) Соловьевъ: *Исторія Россіи* и Жихаревъ: *Восточная полигика*, I. стр. 118.

на завоевателитѣ. Въ тоя мракъ първитѣ, макаръ и слаби, лъчи, които можаха да озарятъ народната свѣсть, идяха отъ Русия. Монаситѣ, прашани отъ тамъ въ балканскитѣ страни; първитѣ учители; богослужебнитѣ книги, емиграцията; постъпването на по-развититѣ елементи отъ балканскитѣ християни въ редовитѣ на руската армия или на държавни служби въ основащата се империя; паричнитѣ помощи; православието и по-силното пробуждане на религиознитѣ чувства — всичко това съдѣйствуваше за възникването на една по обща идея въ инертната масса по онова врѣме на Балканския полуостровъ и, слѣдователно, за поражданието на първитѣ освободителни идеи. Православието послужи като школа, дѣто се породи и укрѣпна националната свѣсть въ тъмнитѣ народни маси, защото, въ края на XVII-то и въ течение на XVIII-то столѣтие, подъ неговото влияние се обединиха, по силата на събитията, всички покорени въ борбата съ турското владичество. Тая борба, естествено, трѣбваше да закрѣпи освободителнитѣ идеи и да разшири тѣхнитѣ основи, като почна да принесе постепенно движението отъ чисто религиозната, на по-широката — национална почва. Силенъ потокъ за революционизиране народнитѣ маси и за борбата съ турското владичество дадоха, бесспорно, първитѣ руско-турски войни; прутския походъ на Петра Великий макаръ да излѣзе несполучливъ, показа прѣдъ балканскитѣ християни, особно прѣдъ по-развититѣ елементи между тѣхъ, появяването на една силна държава, едновѣрна и едноплѣменна съ тѣхъ, която става опасна за отоманската империя и на борбитѣ на която съ нея могатъ да възлагатъ по-свѣтли надѣжди за своето освобождение. Къмъ всичко това се присѣдиниха и интереситѣ на Русия да ги организира за обща борба, а съ това наедно и да внесе съзнание въ тѣхъ, като православни и угнетени отъ ислямизма, отъ иновѣр-

ството, отъ „поганщината“. Грамадното значение на православието въ възражданieto на тия народи и за борбитъ имъ противъ владичеството съ турцитъ, въ които народния характеръ се обособляваше и калѣше, въ които зрѣеше националното самосъзнание и въ които поникнаха *политическитъ идеи*, се вижда най-убѣдително отъ факта, че, почти въ всичкитъ балкански народи, първитъ пионери за народното пробуждане излизатъ изъ сръдата на духовенството. Първитъ лъчи на националното съзнание и у насъ не се ли появиха също отъ монашескитъ килии? И това въ началото на XIX-то столѣтие, когато културата и политическитъ идеи въ Европа се намираха въ мощно развитие! А какво е било значението на религията, на православието, на едноплѣмнеността двѣ столѣтия по-рано, въ врѣмето на най-дълбокия мракъ, който е забулвалъ инертнитъ, безжизненни народни маси на балканскитъ християни? Какви други идеи, недостъпни за тѣхъ при ниското имъ културно развитие, можаха да породятъ съзнание за борба противъ една империя, която, макаръ да бѣше влѣзла въ пѣтя на разлаганieto, все още бѣше мощна и всесилна на Балканитъ? Каквъ другъ потокъ можаха да получатъ за излизанieto си отъ инертността, освѣтъ оня, който идеше отъ връскитъ имъ съ Русия, отъ зараждащата се и постоянно крѣпнѣюща надѣжда у тѣхъ, вдъхвана отъ нейнитъ борби съ Турция; отъ достъпната на всички идея за едноплѣмненото имъ и едновѣрно родство съ великата славянска империя; отъ грамотитъ и посланията на царя, въ които все по-често блика зовътъ за „участие въ борбата на православна Русия съ враговетъ на християнството“, обѣщанieto: „*аше Богъ допуститъ — отъ поганскаго иа освободитъ*“ и вѣстѣта: „*ибо мы себѣ иной славы не желаемъ, только да возможемъ тамошніе христiанскіе народы отъ тиранства поганскаго освободитъ, православныя церкви тамо укра-*

ситъ и животворящій Крестъ възвеси́тъ“? Смѣлитѣ опити на Петра Великий да се яви като защитникъ и покровителъ на православнитѣ християни въ Турция, както виждаме въ прѣговоритѣ за Карловицкый, Притскый и Цариградски мирни договори, не можаха да останатъ безъ влияние върху по-нататъшното развитие на тѣхното национално съзнание, а най-важно — върху идеята за борбата имъ съ турското владичество. Безъ животворното влияние на Русия, ний едва ли бихме ги намѣрили на оная далечна стъпка на развитие, на каквото дѣйствително ги намираме прѣдъ прага на XIX-то столѣтие и въ неговата първа половина.

* * *

Нашия прегледъ на руско-турскитѣ отношения въ епохата на Петра Велики би била непълна, ако не бихме се спрѣли, макаръ съ нѣколко думи, върху значението на *императорската титла*, която Великия царъ получи, а така сжщо и върху неговото *мнимо завѣщание*.

Когато Петъръ се провъзгласи за „Императоръ Всероссийскій“, Прусия и Холандия побързаха да признаятъ новоприетата титла; враждебно къмъ тоя актъ се отнесе главно виенския дворъ, защото тамъ считаха за единственъ императоръ — кесаря на свещенната римска империя. При все това, той произведе лошо впечатление въ Западна Европа, която гледаше завистливо на успѣхитѣ на Русия при гениалния ѝ монархъ.

Холандия и Англия бѣха почнали да се боятъ отъ нейното излизане на Балтийското море. Не по-малко се безспокояха и германцитѣ отъ нейния успѣхъ. Въ 1713 г. Петъръ навлѣзе въ Холщайнъ, съюзна държава на шведитѣ, разби ги при Швабштадтъ, изгони ги отъ Фридрихштадтъ, принуди Штенбока да капитулира и наложи на Хамбургъ и Любекъ кантрибуция. Пруския кралъ, който се считаше за старъ претендентъ на Померания,

бѣше сѣщо недоволенъ отъ пребиваванieto на рускитѣ войски въ нея. Русия зае въ сѣверна Германия сѣщото положение, кактото по-рано Швеция при Густафъ Адолфа. Беспокойствието на Европа отъ нейнитѣ успѣхи, слѣдъ като омалоуми Швеция и зае мѣстото ѝ, се усили още повече съ приеманіе императорската титла отъ царя. „До това врѣме, тая най-висша държавна титла принадлежеше въ Европа само на върховнитѣ повелители на Германия, които се считаха, по Карла Великий, за възстановители на римската империя, за приемници на римскитѣ кесари и, слѣдъ папитѣ, бѣха първитѣ прѣдставители на католическия миръ. Сега се появи не-ожидавано новъ императоръ, който, по родството на прѣдцината царска династия (Рюриковци) съ династията на Палеолозитѣ, можеше да се счита за источенъ цариградски кесаръ и по силата на туй, да заяви претенции за древня Византия. Тия прстенции на православния Господаръ можаха да се посрѣщнатъ съчувствено, както отъ православнитѣ гърци, така и отъ славянитѣ, които живѣяха въ областитѣ, принадлежащи къмъ състава на бившата Источна империя, а сега подъ властта на турския султанъ. Двуглавия пѣкъ византийски орелъ, който отдавна мина въ наслѣдство отъ Палеолозитѣ на московскитѣ царѣ, като че ли идѣше да потвърди тия династически права на тѣхния приемникъ, който се стрѣмеше да разпространи своитѣ владѣния въ Источна Европа. Приеманieto на новата титла отъ Петра се посрѣщна съ незадоволство въ Европа, и едва ли това събитие не послужи най-много да се распространи мнѣнието, че Русия иска да завладѣе Цариградъ, като свое наслѣдствено достояние. Може би, че то е породило и мисълта за тѣй варѣченото завѣщаніе на Петра Великий, въ което земанieto на Цариградъ отъ турцитѣ се испѣква като най-завѣтно желание на новия източно - православенъ кесаръ. Несъмнено е обаче, че самъ Петръ не е прида-

валъ на промената на царската титла въ императорска такова широко политическо значение, каквото ѝ приписваха чужденците*)“, защото не веднѣжъ на неговитѣ прѣдшественници и на самия него казваха да приеме титлата „Источний Императоръ“, но той захвърли това увехтѣло име и прие само титлата „Императоръ Всеросійскій.**“)

Въ какво се състои тъй нарѣченото *завѣщание на Петра Великий*?

Слѣдъ като, въ продължителнитѣ борби на Русия да осигури безопасността си отъ Турция, мощта на тая послѣдната бѣше сломена, въ западна Европа почва да се усилюва недовѣрието къмъ нея. Естествено, слизанието на Русия до Черното море и доближаванieto ѝ къмъ Босфора и Дарданелитѣ, а отъ тамъ къмъ Сръдиземното море, не можеше да бѣде приятно за западно-европейскитѣ държави; въ нейното появяване въ тия голѣми и всесвѣтски водни пѣтища тѣ виждаха една угроза, като конкурентка, на своитѣ търговски интереси и затова винаги, когато „источния въпросъ“ се е подигалъ, противъ Русия е избухвала цѣла буря за нейнитѣ „завоевателни планове“, за които най-голѣма храна даваше мнимото „завѣщание“ на Петра Великий“. Между тѣмъ, на историята е извѣстно, че, въ прѣдсмъртната си агония, Петръ не можа да искаже даже своята воля за бѣдѣщия прѣстонослѣдникъ, а камо ли да оставя „завѣщания“ на своитѣ приемници и на руския народъ за „всесвѣтски завоювания“. Авторската слава за легендата на това „завѣщание“ на Великия царъ принадлежи на Наполеона. „Въ 1812 г., императоръ Наполеонъ I, като стѣпваше въ рѣшителна борба съ Русия, се стара да увѣри Европа, че руското правителство, слѣдвайки

*) Карновичъ: „Объ участіи Россіи въ освобожденіи христіанъ отъ турецкаго ига“, цитирано у Жигарева: „Русская политика и пр.“, стр. 120 — 121.

**) Соловьевъ: Исторія Россіи, XVIII, ст. 626.

традиционната си политика на всемирно господство, се явява вѣчна угроза за европейскитѣ държави, които отъ чувство на самосъхранение трѣбва да се стрѣматъ съ всички срѣдства да отслабятъ и унищожатъ такавъ могущественъ и опасенъ врагъ*). За да сплаши и привлече Европа на своя страна, той заповѣда да се съчини духовно завѣщание на Петра Великий, както се вижда отъ раскрытията, направени отъ Бернхолца въ книгата му: „Napoleon I auteur du testament de Pierre le Grand“ („Наполеонъ I — авторъ на „завѣщанието“ на Петра Великий“), издадена въ 1863 г. въ Брюкселъ.

Нѣмаше обаче нужда отъ „завѣщание“ на Петра Великий, за да знайме за „завоевателнитѣ планове“ на Русия, сир. за нейното естествено развитие. Въ външната политика великия преобразователъ не внесе коренни промени; той продължи, само че съ по голѣма енергия, свойственна на мощния духъ и желѣзната му воля, наченатото отъ неговитѣ прѣдшественници дѣло. Стрѣмлението на Русия да излѣзе на Балтийското и Черно морета датира отъ по-рано; още отъ врѣмето на Ивана Грозний нейнитѣ великодържавни задачи почнаха да се очертаватъ и, въ сжщностъ, тя не правяше друго, освѣнъ слѣдваше мощнитѣ стимули на своето развитие, присжщи на всички велики нации. За „завоевателнитѣ“ ѝ планове можеше да става до толкова дума, до колкото за Франция отъ врѣмето на религиознитѣ борби до Вестафалския миръ, прѣзъ който периодъ тя държеше хегемонията въ западна Европа или за Англия въ послѣднитѣ двѣ столѣтия. Ако необходимото осигуряване на воднитѣ пѣтища, къмъ което политиката на Русия се стрѣми отъ три столѣтия и безъ които националното ѝ сжществуване би било компрометирано, се отдава на нѣкакви „завоевателни“ планове, начѣртани отъ пресловутото „завѣщание“ на Петра Великий, какво би трѣбвало да кажемъ

*) С. Н. Шубинскій: Мнимое завѣщаніе Петра Великаго, стр. 5.

тогава за експанзивната политика на Великобритания, която, въпреки продължение на двѣ столѣтия, распространи владѣния си въ всичкитѣ части на свѣта? Безъ всѣкакви „завѣщания“ на своитѣ кралѣ, тя става владѣтелка на Нилъ, Ефратъ и Тигръ; на Червеното море и Персийския заливъ; придобива грамадни колонии въ Африка, Азия и Австралия; завладѣва всемирнитѣ водни пѣтища; става господарка на всички мостове въ международнитѣ сношения: Гибралтаръ, Малта, Кипръ, Кайро, Бомбай, Калкута и пр. и пр. И между тѣмъ, когато империалистическитѣ стрѣмления на другитѣ държави доминиратъ много по-ре-
 лефно въ тѣхната външна политика, Русия се бори въ редъ столѣтия за какво? За едно тѣй естествено право — свободата на плаване по Черното море, Босфора и Дарданелитѣ, — присящо и нераздѣлно отъ националния ѝ животъ. Имаше ли нужда отъ „завѣщание“ за извоюването на това право? Не бѣше ли то посочено на нея отъ историята много по-рано прѣди идването на Петра Великий.

Една отъ точкитѣ въ това многозначенито „завѣщание“ съставлява и завладяването на Цариградъ. Но и като допуснемъ това, ний не можемъ да игнорираме дълбокия превратъ извършенъ въ международнитѣ сношения въ послѣднитѣ столѣтия и урониването, вслѣдствие на това, грамадното значение, което нѣкога сѣ имали нѣкои всемирни центрове, подобно Цариградъ.

Прѣди завоюването на Цариградъ отъ турцитѣ, бесспорно, столицата на Византия имаше крупно значение въ тогавашния културенъ миръ. Цариградъ владѣеше *источно-индийската търговия* и бѣше сръдоточнието на търговскитѣ сношения между централна и сев. Европа и Азия при посрѣдството на дунавскитѣ страни и Австрия. Слѣдъ паданieto на Римъ той остава единствения голѣмъ и всемиренъ градъ въ Европа. Цариградъ бѣше Парижъ за ония времена, но безъ да има отъ страната си единъ Лондонъ, единъ Берлинъ или една Виена. Той бѣше сѣдали-

ще на лукса и диктуваше модитѣ. Неговата индустрия се намираше въ висша степенъ на развитие. Като столица на една империя, въ която много отъ провинциитѣ ѝ още цѣфтахъ; като мощенъ центръ на търговията и индустрията, Цариградъ съединяваше въ своитѣ необятни стѣни съкровищата на Истокъ и Западъ. Отъ него водяха многобройни пѣтища къмъ Дунавската долина и Австрия, и — срѣщу своитѣ сукна, платна, кожи, кожуси и други продукти — Германия и оставалитѣ северни сртани получаваша прѣзъ Цариградъ дрогерии, слонова кость, скъпоцѣнни камъни, продукти отъ тропически растения, коприненитѣ и сѣрмени произведения на Индия и Мала-Азия. Какво е било влиянието на Цариградъ и на източно-римската империя (Византия) по онова време (X—XIV столѣтия) върху околнитѣ, а особно върху дунавскитѣ страни, вижда се най-ясно отъ слѣдующитѣ два факта: че унгарската корона произхожда отъ Цариградъ и че отъ дванайсетѣхъ херцози, принадлежавши къмъ австрийския домъ, не по малко отъ трима сж имали за жени принцеси отъ цариградския дворъ, тогасъ когато историята отбѣлѣзва само двама херцози, които сж влизали въ бракъ съ дѣщеритѣ на германската императорска династия. Значението на Цариградъ нарастна особно въ врѣме на *крѣстоноснитѣ походи*; даже като приемемъ най-слѣпия религиозенъ фанатизмъ въ тая епоха, тѣмъжично, все пакъ, биха се осществили безъ оживленнитѣ сношения между Западъ и Истокъ, благодарение посрѣдничеството на Византия, и безъ пламеннитѣ прѣдставления за романтичното великолѣпие на Истокъ, които се сложиха подъ влиянието на тогашната византийска търговия. Мощната армия, прѣдвождана отъ Готфрида Буйонски, мина прѣзъ Виена и Цариградъ за Палестина; императоръ Конрадъ III мина съ своитѣ войски сжщо по дунавскитѣ пѣтища; въ 1188 г. императоръ Фридрихъ Барбаруса мина сжщо прѣзъ Цариградъ, съ своята

полумилионна армия, на път към Сирия. Византия и нея покрайдунавскиѣ страни се намираха въ цвѣтуще положение, като оставяхадалеко задъ себе си държавитѣ, които първенствуватъ днесъ въ международния животъ. И ако въ послѣдующитѣ столѣтия намираме тия цвѣтущи страни потопени въ дълбокъ мракъ и упадъкъ, причинитѣ трѣба да потърсимъ въ отрѣзването на *индийската търговия*, вслѣдствие нашествието на турцитѣ и монголитѣ въ Мала-Азия, което се завършва съ разрушението на источно-римската империя, съ завладѣването на Цариградъ и съ въдворяването на турцитѣ въ Европа. Отъ това врѣме мировото значение, което Цариградъ и Византия имаха като посрѣдници на цѣтущата търговия и културата между Азия и Европа, пада. Источно-римската империя, центръ на която бѣше Цариградъ, прѣдставляваше по вътрѣшния си характеръ една *търговска и индустриална държава*, която водяше неохотно и съ наемни войски своитѣ войни, подобно финикиянитѣ и картагенцитѣ, а отчасти и днешна Англия. За Турция, напротивъ, войнитѣ и завоюванията бѣха жизненъ държавенъ принципъ. Византийската империя не можеше да мине безъ пристанища, портове, мостове, голѣми областни пѣтища и пр., слѣдитѣ на които и днесъ намираме, защото туй се изискваше отъ материалнитѣ интереси на нейнитѣ цвѣтущи търговски градове, отъ интереситѣ на колосалния Цариградъ, препълненъ съ всевъзможни богатства и индустрии; за завоювателитѣ тия културни срѣдства нѣмаха значение и, поради това, оставени отъ тѣхъ въ пълень упадъкъ. Некултурността на турската раса; произволитѣ и анархията на нейната държавна система; недоволството на покоренитѣ народи — всичко съдѣйствуваше за изгасване дѣтушитѣ и гъсто населени провинции и градове въ Мала-Азия, Сирия и Балканския полуостровъ, а най-вече за измѣстванieto на индийската търговия — тоя истински културенъ факторъ за Европа — отъ своя естественъ пътъ.

Паданието на Цариградъ и отрѣзването на индийската търговия се послѣдва съ сѣзното повишение на цѣнитѣ за източно-индийскитѣ стоки; това даде мощенъ потикъ въ Европа за откриване *морския пѣтъ* за прославената отъ най-древни врѣмена Индия, търговията за която сѣставляваше насѣщна и неотменна нужда за нея. Извѣстно е, че голѣмитѣ открития съвпадатъ съ завоюването на Цариградъ (1453 г.). Христофоръ Колумбъ потегли (1492 г.) не да открива Америка, неизвѣстна тогава, а пѣтя за Индия. И турцитѣ иматъ, може би, неволната заслуга прѣдъ човѣчеството, че, съ своитѣ завоювания и съ прѣкъсване пѣтя за Индия, станаха причина за откриването Новия Свѣтъ. Шестъ години слѣдъ откриването на Америка, Васко-де-Гама откри пѣтя за древна източна Индия и Европа можаше отново да се ползува отъ тропическитѣ произведения на Индия, отъ които мѣчно можаше да се лиши. Откриването морския пѣтъ за Индия внесе обаче дълбоко промена въ сѣществующето положение. Византия и Дунавскитѣ страни; Цариградъ и източното крайбрѣжие на Сръдиземното море; Венеция и Генуа изгубиха първенствующата си мирова роль и хегемонията премина въ атлантическитѣ страни, въ рѣцѣтъ на които се съсрѣдоточи сега индийската търговия. Цариградъ, венецианцитѣ и генуезцитѣ отстъпиха своето мѣсто на Португалия, на която принадлежи честта за откриването Новия Свѣтъ, поради съдѣйствието, което даде на смѣлитѣ и прѣдприемчиви мѣже. Въ началото на XVI-то столѣтие богатствата, културата и мощта на Португалия расцѣфтяха буйно, додѣто суровата рѣка на Филипа II Испански завладѣ насилствено малката, но високо културна страна, и мрачната му, пагубна политика измѣсти всемирната търговия отъ иберийскитѣ брѣгове. Нейния скиптръ прѣмина сега въ испанска Холандия, дѣто Анверсъ стана всемирненъ търговски центръ; но и тукъ фаталната рѣка на Филипа II не закѣснѣ да разруши вели-

кото дѣло; севернитѣ провинции, които съставляватъ сѣщинска Холандия, се отдѣлиха отъ Испания, хвърлиха се съ всички сила, калена въ тѣхната освободителна борба, въ индийската търговия и станаха господари въ икономическо отношение на Европа, щото по-късно и тѣ, лишени отъ мощна въоръжена сила като малка страна, да подпаднатъ подъ по голѣмия калибръ на английската нация, която отъ тогава и до днесъ владѣе търговията съ Индия и има върхътъ си надмоцието въ всесвѣтскитѣ морета.*)

По тоя начинъ, Цариградъ изгуби нѣкогашната си всемирно търговско-политическа роль и, днесъ за днесъ, значението му се дължи главно на неговото географическо положение, като ключъ на Черното море и като владѣтелъ на проливитѣ, които го съединяватъ съ Срѣдиземното море. Въ туй отношение едва ли има друга държава, за която, поради Босфора и Дарданелитѣ, Цариградъ да прѣдставлява такъвъ интересъ, както Русия. Но веднѣжъ въпроса за проливитѣ разрѣшенъ благоприятно за нея; веднажъ като осигури свободното плавание на военния си флотъ по тѣхъ, Цариградъ ще изгуби за нея много отъ онова значение, което има днесъ. А правото за свободно плавание на военниятъ ѝ флотъ прѣзъ проливитѣ не е ли тѣй естествено, не е ли тѣй справедливо, както правото на Англи да владѣе Гибралтаръ, Суецкия каналъ и редъ острови отъ крупно стратегическо значение въ Срѣдиземното море?

*) Peez: Zur neuesten Handelspolitik, стр. 260, 280 и 287—289.

ГЛАВА V.

Руско-турските отношения при Екатерина I, Петър II, Анна Иоанновна и Елисавета Петровна.

(1725—1762).

Царуването на императрица *Екатерина I Алексеевна* (1725—1727). — Миротлюбивия характер на политиката ѝ. — Австро-руския съюз. — *Императорът Петър II* (1727—1730). — Руско-турския пограничен въпрос. — *Императрица Анна Иоановна* (1730—1740). — Конфликта за полското престононаследие. — Нарушение руските граници отъ кримските татари. — Похода на Миниха въ Кримъ и покорението на Азовъ. — Застъпничеството на Франция въ полза на Турция. — *Немировский конгресъ* (1737 г.). — Войната съ Австрия. — *Третия руско-турска война* (1737—1739 г.). — Икономическите интереси на Франция въ турската империя и Левантинската ѝ търговия. — Австрийските поражения. — *Българският мирен договоръ* (1739 г.). — Неговите резултати. — *Императрица Елисавета Петровна*. (1741—1761). — Стрѣмлението и причините за Русия да поддържа мирни отношения съ Турция. — Шестгодишната война — Въпроса за свободното плаване по Черното море. — Усилване влиянието на Русия между балканските християни. — Ржста на освободителните идеи.

„Петър Великий сътвори цѣла империя, но не съумѣ да си създаде наследникъ¹⁾. Отъ първата му жена се роди царевичъ Алексѣй, който въ нищо не приличаше на гениалния си баща. Лѣнивъ по тѣло и умъ, Алексѣй можеше да противопостави на обширните си бащини погледи и на желѣзната му несъкрушима воля само своята апатия; когато врѣмето на баща му бѣше погълнато въ войни за величието на Русия, той прѣкар-

¹⁾ Lavissee et Rambeau, VI, 371.

ваше своитѣ дни въ бездѣлие и лѣнностъ; когато бащата се интересуваше отъ математическитѣ, военни, морски и политико-икономически науки, синътъ показваше наклонностъ само къмъ теологията и схоластиката. Синътъ бѣше двѣ столѣтия по-старъ отъ бащата и прѣдставляваше всецѣло стара, дореформенна Русия. Надѣждитѣ на реакционеритѣ бѣха възложени нему; тѣ се надѣха чрѣзъ Алексѣя да разрушатъ сътвореното отъ великия царь. Слѣдъ една дълга драма, прѣстонослѣдника бѣше лишенъ отъ живота и пожертвуванъ отъ знаменития реформаторъ, защото, съ жертвата на собственната си кръвъ, Петръ Великий искаше да осигури историческитѣ простори на Русия, раскрити отъ мощния му духъ. Неговъ наслѣдникъ стана втората му жена Екатерина, подъ името *императрица Екатерина I* (1725—1727 г.).

Смутовецѣ, които настѣпиха слѣдъ смъртта на Петра Великий, не дадоха на Русия да се посвѣти по-сериозно на външнитѣ работи и при Екатерина I русско-турскитѣ отношения се ограничаватъ почти изключително съ уреждане новата граница между Русия и Турция въ зетитѣ отъ Персія области при великия царь. Пограничниятъ въпросъ заплашваше постоянно съ влошаване на тия отношения и, за да осигури своята безопасностъ, Русия почувствува нужда отъ съюзници. Европа туй врѣме бѣше се раздѣлила на два враждебни лагера: отъ една страна Франция, Англия, Прусія и Холандия, а отъ друга — Испания и Австрия. Русия се колебаеше да земе едната или друга страна, но, посрѣщната студено отъ Франция, тя протегна ржката си на Австрия, която заискваше старателно още отъ по-напредъ нейния съюзъ. „И не само съюза на Франция съ нея, но и бъдащето на Полша бѣха пожертвувани за личнитѣ смѣтки на Бурбонския дворъ. На тия смѣтки се дължи и *австро-руския съюзъ*, който, въ продължение на осемдѣсетъ години, тяготѣеше надъ евро-

пейската политика. Освѣнъ съществуващитѣ причини въ западна Европа за война, сега се прибавиха нови: на сцената се появиха холщайнския, мекленбургския и полски въпроси²⁾“. Отъ врѣмето когато Русия почна да участвува въ войнитѣ съ Турция и показа всичката си жизненность въ съперничеството съ Швеция, австрийския дворъ почна да обръща по-голѣмо внимание на нея и взе да се обличава съ младата империя. Къмъ нейното приятелство го караха успѣхитѣ на Турция въ Персія, опасността отъ нови нападения отъ страна на турцитѣ, полскитѣ работи, които можаха да го увлѣкатъ въ война, но най-вече — нуждата, щото въ испанско-австрийския договоръ да участвува и Русия за по-голѣма солидностъ на тоя послѣдний. Австрия търсѣше при това и опора въ нея въ случай на нова война съ Турция или въ случай на въстание въ Унгария, къмъ която турцитѣ не крияха симпатитѣ си. Споредъ австро-испанския договоръ, на австрийския прѣстолъ се признаваха правата по женска линия, а Австрия, по съглашението съ Русия, се задължи да гарантира европейскитѣ ѝ владѣния, заплашвани отъ коалицията на другитѣ държави^{*)}.

При императоръ *Петра II* (1727—1730 г.) **) руско-турскитѣ отношения се въртатъ все около персийскитѣ работи. Отначало въ Русия се бояха отъ успѣхитѣ на турцитѣ въ Персія, а послѣ, когато тѣ претърпѣха силни поражения, почнаха да се опасаватъ да не би Портата да се помири съ персийския узурпаторъ, Ешрефъ, и слѣдъ това послѣдния да се устрѣми съ всички сили противъ Русия. Петербургското правителство положи затова най-голѣми старания да изглади недоразумѣнията относително пограничния въпросъ, който можеше да поведе къмъ нови въоръжени стълкновения,

^{*)} Laviese et Rambeau VII, 96.

^{**) Петръ II бѣше внукъ на Петра Великий и синъ на злощастния наслѣдникъ на послѣдния — Алексѣй, синъ на Петра Великий отъ първия му бракъ.}

особно като се имаха прѣдъ видъ интригитѣ на френското правителство. Но отъ една страна миролюбието на великия везирѣ, а отъ друга — съюза съ Австрия дадоха възможностъ да се избѣгне войната по въпроса за Персія, за която настояваха енергично всички погранични турски паши. Въ 1729 г. Неплюевъ, руския посланикъ въ Цариградъ, писа, че „отъ всичко се вижда намѣрението на турцитѣ да нападнатъ идущата есенъ нашитѣ персийски провинции; неприятелитѣ на везира внушаватъ на Султана, че руситѣ могатъ да се изгонятъ отъ Персія, но врѣмето е пропуснато поради неспособността на везиря, който е сключилъ съ тѣхъ прѣдосждителенъ за Портата договоръ. Мирътъ може да се запази въ два случая: или ако турцитѣ видятъ че Русия е готова за война, или че се намира въ съюзъ съ австрийския дворъ“. ¹⁾ Както и да е, тригодишното царуване на Петра II истече въ миръ и, макаръ взаимнитѣ недоразумения да продължаваха, тѣ не доведоха до въоръжено стълкновение. Но тоя неустойчивъ миръ не можаше да трае дълго; той бѣше само прѣдзнаменование на войната, за която говорѣше съществуващата обстановка на работитѣ. Въ януарий 1730 г. Петръ II почина и на негово мѣсто се възцари императрица Анна *Йоанновна* (1730—1740) г. ²⁾.

Третията руско-турска война избухна подъ влиянието на двѣ причини: тѣ бѣха, отъ една страна *конфликтъ за Полша*, а отъ друга — нарушението на руската територия отъ кримскитѣ татари въ войнитѣ на Турция съ Персія.

¹⁾ Соловьевъ: *Исторія Россіи*, XIX, стр. 1119.

²⁾ Съ смъртта на Петра II мъжката линия, произхождаща отъ Петра Великий, изгасна. Петръ Великий остави двѣ дъщери: Анна и Елисавета; братъ му Иванъ (отъ първия бракъ на Алексѣя Михайловича) сжщо двѣ: Анна и Екатерина. Вслѣдствие на това се образуваха двѣ партии по въпроса за прѣстолонаслѣдието, отъ които едната начело съ велможа кн. Долгорукий, а другата начело съ велможа кн. Галициъ. Избора падна на Анна Йоанновна, дъщеря на Йоанна, по-големия братъ на Петра Великий (вижъ стр. 59), поддържана отъ князь Галицина.

Конфликта за полското прѣстолонаслѣдие поведе къмъ първата война за Полша, която рѣши по-късно и печалбата ѝ участь. Слѣдъ смъртта на Августа II Саксонский, полския прѣстолъ остана вакантенъ и Полша се превърна отново въ арена на вътрѣшнитѣ борби и международни вмѣшателства. Появиха се редъ кандидати, задъ които стоеше по една или нѣколко велики държави. Първиятъ отъ тия кандидати бѣше синътъ на покойния кралъ, Августъ III Саксонский, който поиска съ помощта на Франция да заеме прѣстола, но когато послѣдната отказа да му даде поддръжката си, защото бѣше се ангажирала по рано съ кандидатурата на Станислава Лешчинский, той се обърна за помощъ къмъ Фридриха Вилхелмъ I. Мечтата на пруския кралъ бѣше раздѣлянието и завладяването на Полша. Въ 1732 г. той бѣше вече уговорилъ съ Августъ II проекта за раздѣлата*), спорѣдъ който Пруссия трѣбаше да земе Данцигъ съ Долня Полша, а Литва, безъ столицата ѝ Вилна, се отстъпваше на Русия, за да се отстрани нейното противодѣйствие. Останалата частъ на Полша се падаше, по силата на сключения договоръ, въ наслѣдство на Саксонския дворъ. Но Августъ III не призна това съглашение и, бато се опасяваше отъ Фридриха Вилхелмъ, хвърли се въ обятията на Австрия. Русия, прѣди да подпише съюзния договоръ съ послѣдната (1726 г.), опита се нѣколко пѣти да спечели симпатитѣ на Франция, която обаче остава вѣрна на Швеция, Полша и Турция; даже при съюза съ хабсбургския дворъ, руското правителство не пропусна ни единъ сгоденъ случай да направи това; въ царуването на Анна Йоанновна то манифестира симпатитѣ си къмъ нея и искаха своето съжаление за равнодушието ѝ къмъ заискванията на Русия. Най-високото военно лице въ империята, фелдъ-

*) Вижъ глава: „Раздѣлянието на Полша“ въ II-та часть на настоящая трудъ.

маршалъ Минихъ, бѣше натоваренъ да направи формални прѣдложения на парижкия кабинетъ за сключванието на франко-руския съюзъ, като заяви, че императрицата, Анна Иоановна, се съгласява да остави на полския прѣстолъ френския кандидатъ — Станислава Лешчинский. Но претенциитѣ на Русия спрямо Курляндия, необходима за консолидирание положението ѝ на Балтийското море, както и нейнитѣ искания спрямо Азовъ, единъ отъ най-важнитѣ етапи въ стрѣмленieto ѝ за свобода по Черното море, осуетиха преговоритѣ за франко-руския съюзъ. Слѣдъ избиранieto на Станислава Лешчинский на полския прѣстолъ, войната между Франция, Австрия и Русия избухна, защото послѣднитѣ двѣ държави се опасяваха отъ избранныя френски кандидатъ. Станиславъ Лешчинский зависяше исклучително отъ френската и шведска корони, на които длъжеше кралското си положение и затова бѣше най-опасния неприятель за Русия — свързанъ тѣсно съ интереситѣ на Франция, Швеция и Турция. Тѣй като по отдалечението си Русия бѣше неуязвима за Франция, послѣдната избра други срѣдства въ своята борба съ нея. Турция и Полша бѣха на нейното разположение и френската дипломатия се постара да ги увлече въ конфликта. Надѣждата обаче отъ Швеция бѣше слаба. Тя още не бѣ оздравѣла отъ собственитѣ си рани. Турция прѣдставляваше, напротивъ, голѣми прѣимущества по своето топографическо положение. Кримскитѣ татари можаха, при пръвъ сигналъ, да нахлуятъ като авангардъ въ южнитѣ области на Русия, а Турция, погранична съ Полша, можеше да хвърли въ нея войскитѣ си противъ руситѣ. За участистото на Турция въ войната имаше, освѣнъ това, и формални, чисто дипломатически причини и, понеже Русия, спорѣдъ Прутския договоръ, се задължаваше да не се мѣси въ полскитѣ работи. Разбира се, договора не можеше да бѣде съблюдаванъ отъ нея, когато тя видѣ своитѣ най-жизненни интереси заплашени съ избора на Лешчинский, съюзникъ на най-отчаяннитѣ ѝ

врагове — Турция и Швеция — и когато Полша се превръщаше въ огнище на интриги и наковалня за опасни планове противъ нейното бъдъще. Ползувайки се отъ казаната клауза на Прутския договоръ, френския посланикъ въ Цариградъ, маркизъ Вилневъ, убѣди Хекимъ-Зааде-Али, великия везиръ на Махмуда I (1730 — 1754 г.), да испрати турскитѣ войски въ Полша и да заповѣда на татарскитѣ орди да нахлуятъ въ южна Русия. По тоя начинъ, освѣнъ персидскитѣ, кримски, кабардински и калмицки работи, на сцената се явиха за Русия и Турция още и полскитѣ, които препълниха чашата и ускориha неминуемостта на руско-турската война.

Една отъ същественнитѣ, непосредствени причини за войната оставаше, при все туй, персийския и кавказски въпроси и нарушението територията на Русия отъ кримскитѣ татари; като васални на Турция, тѣ участвуваха въ нейнитѣ войни съ Персия и, за да стигнатъ въ областитѣ разположени задъ южнитѣ склонове на Кавказъ, трѣбваше да минаватъ прѣзъ чисто руски земи, и то безъ прѣдварителното съгласие на петербургското правителство. Изложена на голѣми затруднения въ Кюрдистанъ отъ персийския шахъ и заплашена въ Багдате, Портата апелира къмъ Капланъ-Герей, кримския ханъ, да потегли съ войскитѣ си за Персия, като едновременно се постарее да внуши и по голѣмъ респектъ къмъ падишаха на планинскитѣ плѣмена въ северний Кавказъ, въ Кубанъ и Терекъ — чакъ до руската граница. И наистина, отъ Кримъ и Бесарабия се дигнаха голѣми пълчища за средня Азия. Но новината за похода още не бѣше разнесена, когато Русия се пробуди и изказа своята твърда воля да не допуща за нищо, щото горскитѣ плѣмена на Кавказъ да се поставятъ отново подъ зависимостта и владичеството било на турския султанъ, било на кримския ханъ. Въ Петербургъ не искаха да отстъпятъ нищо отъ придобитото на Кавказъ и край границитѣ на Персия въ времето на Петра Великий; освѣнъ

това, въ нея бѣше проникнала идеята да омие позора който ѝ се нанесе чрѣзъ Прутскія договоръ *). Прѣдъ видъ на това руския посланикъ, Неплюевъ, протестира за нарушение границитѣ отъ татаритѣ, на което Портата отговори, че Русия нарушила прутскія договоръ съ влизанieto на войскитѣ ѝ въ Полша. Вслѣдствие на това се почнаха (1733 г.) дълги уморителни преговори, въ които Англия и Холандия дѣйствуваха за опазването на мирътъ, когато напротивъ Франция и Полша — за обявяване войната, съ цѣль да отвлекатъ вниманието на петербургското правителство отъ въпроса за полското прѣстононаслѣдие. За западната дипломация се откриваше широко поле за всевъзможни интриги. Пораженията (1733 г.) на турскитѣ войски отъ армията на персийския шахъ бѣха твърдѣ тежки и императрица Анна, тревожена постоянно отъ френската дипломация въ Париградъ, побърза да сключи миръ съ Персия. Турция се заплаши да не би сега да води война на два театра — въ Азия и Европа — сир. да не би да влѣзе въ стълкновение съ Русия прѣди още да е завършила работитѣ си съ Персия, които имаха, впрочемъ, злополученъ исходъ за нея. Въ преговоритѣ Портата настояваше прѣдъ Русия за двѣ условия: 1) да пропусне кримския ханъ прѣзъ рускитѣ владения на Кавказъ и 2) да се откаже отъ претенциитѣ си за Дагестанската областъ — на които тя не се съгласи, като доказваше че не може да вземе страната ни на султана, съ когото е въ миръ, ни на персийския шахъ, съ който е въ сѣюзъ. Пораженията на азиатския воененъ театръ принудиха Портата да апелира още веднажъ къмъ помощта на татарския ханъ (1735 г.), който, дѣйствително, потегли съ армията си прѣзъ владѣнията на Русия за тамъ. Протеститѣ на петербургското правителство не подѣйствуваха и по тая причина, вед-

*) Соловьевъ, XX, 1334.

нага слѣдъ заминаването на кримския ханъ за Азия, генералъ Вайсбахъ, който се намираше въ Украйна, получи заповѣдъ да потегли съ своята 20-хилядна армия за Кримъ. Татаритѣ обаче испревариха и навлѣзоха по напредъ въ южнитѣ области на Русия. Генералъ Леонтиевъ навлѣзе тогава съ войскитѣ си въ ногайскитѣ степи, съ надѣжда да покори Кримъ слѣдъ заминаването на татарскитѣ войски за Кавказъ, но и той се принуди да се върне (1735 г.) било поради тежката зима, било поради болести, било най-сетнѣ поради лошитѣ съобщения въ пустиннитѣ и безлюдни степи. При все това войната, макаръ и официално не обявена, се намираше въ пълния си разгаръ.

Турция продължаваше да настоява за миръ или поне да я отложи, додѣто привърши по единъ или другъ начинъ военнитѣ си дѣйствия съ Персия. Но време за отлагане нѣмаше, защото Русия бѣше рѣшена окончателно да обяви войната. Фелдмаршалъ графъ Минихъ формира грамадна армия въ Украйна, прѣдзначена за прѣдстоящия походъ, а въ Воронежъ и Брянскъ се направиха нуждитѣ приготовления за минаването на войскитѣ по Донъ и Днѣпръ. Въ края на 1735 г. рускитѣ войски се намираха вече прѣдъ Кримъ и околноститѣ на Азовъ. Положението стана угрожающе и на Турция не оставаше, освѣнъ да сключи по-скоро миръ съ Персия. Прѣзъ мартъ 1736 г. Минихъ почна нападението си на Азовъ, който, извѣстно е, съставляваше болното мѣсто за Русия по прутския договоръ. Прѣднитѣ укрѣпления и разположенитѣ наблизю фортове паднаха бързо въ ржцѣтъ на руситѣ, но самата крѣпостъ бѣше тѣй укрѣпена и тѣй усилена още отъ Петра Великий, че въ скоро врѣме не можеше да капитулира, толкосъ повече че руския флотъ още не бѣше се явилъ въ устието на Донъ да начене морската атака. Минихъ възложи тогава обсадата на фелдмаршалъ Ласи, а самъ замина за Украйна да коеме командуванието на главнитѣ сили, които се готвиха да навлѣзатъ въ Кримъ.

Въпрѣки многобрѣйнитѣ сражения съ татаритѣ, въ които руситѣ земаха врѣхъ, похода не даде съществени резултати. Разрушението на главнитѣ крѣпости въ Кримъ и възхнатия страхъ отъ руского орѣжие на татаритѣ не спечелиха за Русия ни една опора за успѣшното продължаване на военнитѣ дѣйствия. Въ похода Турция не взе никакво участие, ако не смѣтаме испращанieto на единъ малкъ яничарски отрядъ и незначителни сили въ подкрѣпление на Азовъ, които бѣха обаче принудени да се затворятъ въ Каффа (Теодосия). Въ Цариградъ се надѣяха все още за миръ, който се налагаше на Портата отъ истощителната и пагубна война съ Персія. Следъ оттегляването на Миниха отъ Кримъ, заминаха голѣми подкрѣпления за армията на генералъ Леонтиевъ, който обсаждаше Азовъ. Шурмоветѣ и бомбардиранието на крѣпостъта се почнаха яростно. Въ устието на Довъ се появи и флота, който зае таквостъ стратегическо положение, че капуданъ-паша (министър на морината), Джанюмъ-Ходжа, нѣмаше абсолютно никаква възможностъ да даде и най-малка помощ на обсаденитѣ. Следъ тримѣсечна обсада, на 23-й юлий 1736 г., Азовъ капитулира. По тоя начинъ кримския походъ се завърши единствено съ завоюването на азовската крѣпостъ и съ заличаване унижението, което Русия испытваше въ продължение на 25 години — отъ времето на прутския договоръ. Нейнитѣ войски стѣпиха сега за првъ пѣтъ въ глѣбинитѣ на Кримъ и отъ тукъ натѣй той става арена за най-крѣвопролитни борби. Кримския походъ и окупиранieto на Азовъ бѣха прелюдиата на *третята руско-турска война*.

Отъ столѣтия несъкрушимъ инстинктъ тласкаше Русия къмъ брѣговетѣ на Черното море, къмъ извоюване правото на свободно плавание по него, къмъ свободния проходъ прѣзъ Босфора и Дардазелитѣ, които съединяваха двѣтѣ морета — Черното и Срѣдиземно.

Сега, когато Портата се намираше въ такива тежки затруднения, тя пожела да постави по-смѣло задачата на рѣшение. Нейния цариградски прѣдставителъ, Вешняковъ, доказваше, че момента е най-благоприятенъ за тая цѣль: „Турция се намира въ пълна анархия, а страхътъ отъ нея почива само на традицията; тя се опасява, че щомъ рускитѣ войски се доближатъ до границитѣ ѝ, нейнитѣ подданици-християни ще въстанатъ. Гърцитѣ изъ провинциитѣ, а особво българитѣ, власитѣ, молдованитѣ и други се грижатъ тѣй силно за избавлението си отъ турското тиранство и сж тѣй прѣданны на Русия, че при първия случай тѣ нѣма да пожелатъ живота си за ваше императорско величество, като уповаема избавителка. Всичко това турцитѣ знаятъ*)“. Портата дѣйстви-телно се намираше въ трудно положение и, въ своето смущение, се видѣ принудена да се обърне къмъ християнскитѣ държави, за да ги интересува съ сѣдбата си. *Това бѣше първия нѣтъ, когато тя сложи своята участъ въ рж-цѣтъ на Европа.* Но колкото условията да бѣха благоприятни, Русия се колебаеше да обяви войната; тя се считаше отъ една страна недостатъчно подготвена, недостатъчно силна за успѣшното ѝ водение, а отъ друга — подозираше поведението на своята съюзница Австрия. „Свързана по силата на договора отъ 1726 г. съ Русия, Австрия трѣбваше да испрати войскитѣ си противъ Отоманската Порта; но нейнитѣ финансии се намираха въ пълно истощение; тя трѣбваше да бжде освѣтъ това готова противъ Франция, тѣй като войната за полския прѣ-столъ макаръ и да бѣше свършена, но условията за мира още не бѣха неподписани. Прѣдъ видъ на това, като се отказваше временно да даде условената помощ на Русия, Австрия се нагърби съ своето приятелско посрѣдничество въ руско-турската распря, като се надѣяше, между про-

*) Соловьевъ, XX, 1353.

чемъ, да осигури нѣкои облаги и за себе си, толкостъ повече че, вслѣдствие приближаванieto срока на Пассаровицкия договоръ, нейнигѣ отношенията съ Портата ставаха несигурни. Старанията на виенския дворъ да примири Турция съ Русия не дадоха обаче желанный резултатъ*)“.

И дѣйствително, усилията на Австрия да примири двѣтѣ страни не се увѣнчаха съ никакъвъ резултатъ. Но тѣ бѣха излишни. Въ Виена искаха войната, а въ Петербургъ не можаха по никой начинъ да се съгласятъ на условията, които прѣдлагаше Турция. Отъ друга страна Австрия виждаше, че ако войната избухне, то, по силата на руско-австрийския договоръ, тя ще бѣде при- нудена да даде уговорената помощъ на Русия, а затова рѣши да воюва съ надѣжда, че ще може поне да извлече по- голѣми ползи отъ войната за себе си. Но къмъ нея я тлас- каше и друга не по-маловажна причина. Честолюбие- то на Австрия бѣше наранено отъ страшнитѣ поражения, претърпѣни отъ императорската армия въ конфликта съ Франция, както и отъ изгубването на владѣнията си въ Италия, като същевременно трѣбаше да държи смѣтка и на туй, „че Русия може и безъ нейно участие да из- лѣзе побѣдителка и да завладѣе Молдава и Влашко, а това би грозило съ нова опасностъ империята, толкостъ повече че въ Виена знаяха за съглашението съ южнитѣ сла- вяни отъ времето на Петра Великий, цѣлѣта на което бѣше да се спечелятъ симпатиятѣ имъ за Русия**). Къмъ тѣхъ причини за нейното участие въ войната се присѣдини и страхътъ да не би да остане изолирана въ Европа, въ случай че Русия се отдѣли отъ нея, тѣй като войната за Неаполъ можеше да избухне всѣка минута. Виенския кабинетъ се стрѣмеше, най сетнѣ, и да придобие Влашко и

*) Жигаревъ, I, 127.

**) Бутковсій, I, стр. 14.

Молдава. „Отъ проекта, съставенъ отъ австрийския посланикъ въ 1736 г. се вижда, че въ Виена сж имали прѣдъ видъ Босна и Албания до устието на р. Дрина, Влашко до Браила и Молдава до р. Прутъ*)“. Въ януарий 1737 г. руско-австрийския договоръ отъ 1726 г. се поднови, а въ юний войната бѣше вече обявена. Но прѣди да влѣзе рѣшително въ нея, Турция поиска да провлача работитѣ съ всевъзможни преговори, само и само да спечели врѣме и да се подготви по добрѣ за нея. Наистина че великия везиръ бѣше пристигналъ съ войскитѣ въ Бабадагъ, но не съ намѣрение да воюва, а да подѣйствува върху мирнитѣ прѣговори. Вслѣдствие на това, *въ полския градецъ Немировъ се откри конгресъ* (августъ 1737 г.), на който се явиха пълномощницитѣ на воюющитѣ страни.

Преговоритѣ не доведоха обаче до какво споразумение. Рускитѣ пълномощници прѣдложиха слѣдующитѣ условия за сключването на мира : 1) да се унижатъ сключенитѣ по-рано договори съ Портата и да се състави новъ ; 2) да се отстъпи на Русия — Кримъ и Кубанската областъ, както и татарскитѣ земи до Дунава, за да се осигури спокойствието на държавата, толкось повече че и Портата нѣма отъ тия диви народи никаква полза ; 3) да се признаятъ Молдавското и Влашко княжества за независими, ползующи се отъ покровителството на Русия само по едновѣр ; поставени подъ управлението на свои собствени князѣ, Молдава и Влашко трѣбва да служатъ за „бариера“ между рускитѣ и турски владѣния и съ това да се отстранятъ стѣлкновенията между двѣтѣ съседни държави ; 4) да се признае на рускитѣ владѣтели императорската титла ; 5) да се нареди сухопътната търговия между двѣтѣ държави и да се признае правото на Русия за свободно плавание по Черното море ; и 6) добросъвестното изпълнение постановленията на Карловицкия дого-

*) Ibid., 15.

воръ що се касае до Полша, съ която Русия се намира въ вѣченъ миръ и сѣюзъ*).

Отъ своя страна австрийскитѣ делегати настояваха да се расширятъ границитѣ на Австрия въ Влашко и Молдава до р. Джмбавица, а въ Сърбия до Ломъ, влючително Видинъ — до Бихачъ и Нови-Пазаръ въ Босна.

Прѣговоритѣ въ *Немировский конгресъ* откриха несъгласието между двѣтѣ сѣюзници, както и тѣхното сѣперничество, и тукъ за пръвъ пѣтъ испѣкна тѣхната несъвмѣстимость. Рускитѣ пѣлномошници протестираха за прекаленитѣ претенции на австрийското правителство, а Портата, подѣ влиянието на Франция, отказа да приеме условията и на едната, и на друга страна.

Материалнитѣ и икономически и нтереси на Франция я заставахъ да даде своята енергична поддрѣжа на Турция. Въ търговско отношение Истокъ прѣдставляваше за нея широка и цѣфтяща колония. Турция служеше за отличенъ пазаръ на нейнитѣ индустриални произведения и за ефтинъ доставчикъ на сурови материали, особно отъ като се въведоха *капитулациитѣ*, които направиха твърдѣ благоприятни условията за нея. *Левантинската търговия* на Франция, подбита въ XVII-то столѣтие отъ английската и холандска конкуренция, се възроди отново и се намираше сега на върха на своето развитие. Марсилия и южнитѣ френски провинции длѣжаха своето благодѣнствие, главно, на тоя прекрасенъ пазаръ. Ако Франция оставеше, щото Истокъ да мине подѣ влиянието на Русия, съ която още нѣмаше никакви търговски договори, тя се страхуваше да не би да изгуби своитѣ привилегии. Като протезираше Турция, която консумираше нейнитѣ индустриални произведения, Франция защищаваше слѣдователно своитѣ собствени интереси; тя мислеше освѣнъ това, че Турция, въпрѣки инертността и пасивността си, е нужна за охранение

*) Жигаревъ, I, стр. 128—129.

европейското равновѣсие и затова първа провъзгласи *цѣлостта, неприкосновеността* на Отоманската империя. По тая причина и нейната задача въ преговоритѣ на Немировския конгресъ не можеше да бѣде друга, освѣнъ да ѝ докаже, че хиляди пѣти е по добръ да се хвърли въ отчаянна борба, отъ колкото да приеме унизителнитѣ условия. Франция се примири съ идеята да отстъпи Азовъ на Русия, но тя неможа да се помири съ нейното искание за свободно плавание по Черното море, защото туй би значало не само да ѝ се отвори пѣтъ за Цариградъ, но, още по важно, да се допустне на нейнитѣ произведения да конкуриратъ френскитѣ. Свободното плавание по Черното море би отворило, най-сетнѣ, и Срѣдиземното за Русия. Прѣдъ видъ на всичко това френския посланикъ въ Цариградъ, Вилневъ, получи изрични инструкции отъ правителството си да употреби най-голѣми усилия, за да не се допустне на руситѣ свободното плавание по Черното море, което би ги извѣло скоро на Срѣдиземното*).

По тоя начинъ голѣмитѣ искания на Русия и Австрия отъ една страна и енергичното противодѣйствие на Франция—отъ друга осуетиха преговоритѣ въ Немировския конгресъ и войната трѣбваше да се почне Цѣлата 1738 год. истече въ преговори между Австрия и Русия по въпроса за тѣхнитѣ съвокупни дѣйствия и едва въ 1739 г. военнитѣ дѣйствие влѣзоха въ пълния си разгаръ.

Първитѣ стѣлкновения, естествено, трѣбваше да станатъ, между турскитѣ и австрийски войски, въ които военното щастие измѣни на Австрия. Талантливиятъ ѝ пѣлководецъ, принцъ Евгений Савойски, бѣше вече умрѣлъ, а генералитѣ Валисъ, Секендорфъ и Найперъ, компрометираха успѣха на военнитѣ операции съ своитѣ съперничества. Военния театръ се простираше въ Босна, Сърбия и северо-западна България. Отначало австрийскитѣ войски дѣйству-

*) Lavissee et Rambeau, VII, 145—146.

ваха успѣшно ; тѣ навлѣзоха въ Сърбия и завладѣха Нишъ, но отъ тукъ се почнаха за тѣхъ редъ поражения. Въмѣсто да потеглятъ смѣло къмъ София, тѣ напротивъ, за да осигурятъ лѣвия си флангъ съ завземанieto на Видинъ и дѣсния съ окупацията на Босна, спрѣха движението си. Фелдмаршалъ Кевенхюллеръ обсади Видинъ, а Секендорфъ настѣпва бавно по пѣти за София. Между тѣмъ, турцитѣ бѣха вече укрѣпили силно Видинъ и Кевенхюллеръ, който прѣтърпѣ голѣми загуби при минаването на Тимокъ и бѣше оставенъ безъ поддрѣжка отъ Секендорфа, се ограничи да обсажда крѣпостта отъ далечъ. Формална обсада нѣмаше ; турцитѣ потеглиха съ грамадни сили, разбиха Кевенхюллера и го отблъснаха отвѣдъ Дунава. Съ това се рѣши и участъта на Нишъ, прикриванъ отъ неговата армия. Секендорфъ се принуди сѣщо да се оттегли отвѣдъ рѣката Савва. Похода въ Босна, прѣдприетъ отъ принцъ Хилдбургхаузенъ, не бѣше по честитъ. *Бошнашкитѣ бѣгове*, които произлизаха отъ нѣкогашнитѣ славяни-феодали въ ония мѣста, потурчени за да запазятъ привилегиитѣ си, се повдигнаха до единъ противъ императорскитѣ войски. При Баня-Лука Хилдбургхаузенъ бѣше окончателно разбитъ и послѣднитѣ очисти́ха Босна. Турцитѣ прѣминаха сега въ общо настѣпление, а паданieto на Нишъ имъ отвори моравската долина и пѣти за Бѣлградъ.

На другия обаче воененъ театръ щастието не имъ се усмихваше. Минихъ премина Прутъ, навлѣзе въ Молдова и се утвърди въ Яшъ. При все това, рускитѣ войски не можеха да имъ нанесатъ рѣшителни поражения. Военнитѣ дѣйствия продължаваха бавно и безъ особенъ успѣхъ ни за едната, ни другата страна. Въ 1738 г. тѣ почнаха отново, но щастието и тоя пѣтъ бѣше измѣнчиво за еднитѣ и другитѣ. Генералъ Ласси навлѣзе въ Кримъ, но пакъ се оттегли. Руситѣ страдаха въ тоя походъ не толкова отъ неприятеля, колкото отъ безводнитѣ и безлюднитѣ степи.

Успѣхитѣ на турското оръжие надъ австрийскитѣ войски въ продължение на двѣ години (1737 и 1738 г.) дадоха поводъ на френската дипломация да се намѣси и да иска по скорошното сключване на мира. Франция се боеше да не би турцитѣ да изгубятъ, най-сетнѣ, спечеленитѣ лаври. Но послѣднитѣ, фанатизирани отъ успѣхитѣ си, отказваха рѣшително да влѣзатъ въ какви и да било преговори. Въ 1739 г. тѣ нанесоха нѣколко още поражения на австрийската императорска армия и пристѣпиха къмъ обсадата на Бѣлградъ. Френската дипломация се растреволва на ново; тя се боеше да не би турцитѣ да пожертвуватъ въ трудната обсада на Бѣлградъ спечеленитѣ плодове. Вилневъ, френския посланникъ, пристигна прѣзъ августъ въ тѣхния лагеръ и намѣри армията обладана отъ безграниченъ ентузиазмъ. Яничаритѣ искаха безусловно да наченатъ атакитѣ. Но операциитѣ, въпрѣки продължителността и страшната яростъ на нападателитѣ, не даваха резултатъ. Вилневъ се убѣди още повече че трѣбва да се почнатъ веднага преговори за миръ, като се боеше постоянно да не би неуспѣха на турцитѣ завърши съ поражение. Виенския дворъ, отчаянъ отъ пораженията на императорскитѣ войски, побърза да приеме прѣдложението за миръ, тъй като и той се страхуваше отъ нови, по-големи загуби и подкачи, безъ съгласието на своята съюзница, преговоритѣ. За тая цѣль въ Бѣлградъ пристигна австрийския генералъ Найпергъ. Плана на Вилнева бѣше да се възползува отъ врѣмения страхъ на Австрия, да я отдѣли отъ Русия, да я принуди да подпише мирния договоръ, а послѣ да застави и Русия, като изолирана, да сложи оръжие. Преговоритѣ се водѣха подъ топонитѣ ехтежи и атакитѣ, които не преставаха около обсадата на Бѣлградъ. Благодарение усилията на френския посланникъ, мирътъ се сключи и Австрия изгуби почти всичко, което бѣше спечелила по силата на Пасаровицкия миръ: Сърбия съ Бѣлградъ, Босна и владѣ-

нията си въ Влашко. Дунага, Савва, банатскитѣ и темешварски планини се обявиха за граница на двѣтѣ империи. По тоя начинъ, *Бѣлградския договоръ* оми позора на Турция, който тя носеше отъ времето на Карловицкия миръ. Отъ туй време чакъ до 1878 г., южно-австрийскитѣ граници оставатъ таквистъ, каквито бѣха опрѣдѣлени споредъ тоя договоръ, съ едно легко само исправление по договора въ Свищовъ (1791 г.).

Но въ туй време, когато Вилневъ принуди австрийското правителство да подпише унижителния Бѣлградски договоръ, Минихъ нанесе редъ блѣскави поражения на турскитѣ войски. Слѣдъ като премина Прутъ, той разби турската армия при Ставучени и превзѣ, слѣдъ редъ атаки, крѣпостъта Хотинъ — най-важната опора на турското владичество въ Молдава. Цѣлата провинция падна подъ мечтъ му. Ромжнитѣ посрѣщнаха Миниха като избавителъ, Яши му отвори вратитѣ си, а рускитѣ авангарди се появиха на Дунава*). Недоволството въ Виена отъ прибръзванието съ Бѣлградския миръ бѣше извънредно, когато научиха за побѣдитѣ на съюзното тѣмъ орѣжие. Карлъ VI се расколеба и не искаше да потвърди мира, но бѣше късно. Хитрия Вилневъ прѣдвиждаше тая възможность и затова, при сключването на договора, той го облѣче съ гаранцията на Франция. Вслѣдствие на това, императора бѣше ангажиранъ не само къмъ Турция, но и къмъ Лудвика XV. Прѣдвидливостъта на Вилнева отиде още по далечъ. Въ прѣдварителнитѣ прѣговори той истрѣгна съгласието на австрийския пълномощникъ, щото, петъ дни слѣдъ спираието на военнитѣ операции, бѣлградската крѣпость да се срине; когато Карлъ VI се колебаеше да поднови ли военнитѣ дѣйствия подъ влиянието на рускитѣ успѣхи, стѣнитѣ на Бѣлградъ, о които атакитѣ на яничаритѣ можаха да бждатъ сломени, вече падаха. Императора обвини, въ злощастieto си,

*) Lavisse et Rambaud. VII, 155.

Найперга че прѣвишилъ правата си въ прѣговоритѣ за мирѣтъ и го хвърли въ тъмница. Побѣдоносния Мѣнихъ се провикна тогава: „Нека турцитѣ благодарятъ на Мохамеда, на Вилнева и Найперга!“ Макарь орѣжието на Русия да тържествуваше, тя не можаше да продължава войната слѣдъ измѣната на Австрия — нейната съюзница. Освѣнъ това, петербургското правителство прѣдвиждаше усложненията откъмъ Швеция и по тая причина се видѣ принудено да сключи миръ съ Портата. На 18 септемврий 1739 г. Вилневъ, френския посланикъ, подписа въ Бѣлградъ отъ името на царицата условията за мирния договоръ.

Въпрѣки грамаднитѣ жертви въ тригодишната война и въпрѣки успѣха на руското орѣжие, *Бѣлградския договоръ* принесе малка полза на Русия. Съгласно него: 1) между Портата и Русия се сключва вѣченъ, траенъ и ненарушимъ миръ; 2) границитѣ на двѣтѣ империи оставатъ неизменни, съгласно опрѣдѣленията на прѣдшествующитѣ трактати и ще се опрѣдѣлятъ подробно въ особна статия, която ще съставлява неотменна частъ отъ договора; 3) крѣпостѣта Азовъ ще се срине до основитѣ; Таганрогското пристанище ще се унищожи, а мѣстото, на което той се намира, ще служи за граница между двѣтѣ държави; 4) *Русия нѣма право да държи какъвъ и да било флотъ въ Черното море, а руската тръговия ще се върши съ турски параходи*; 5) и двѣтѣ държави се гарантиратъ взаимно противъ нашествията на казациѣтъ и кримскитѣ татари; 6) руската императрица добива право да има прѣдставителъ въ Цариградъ, който ще се радва на сѣщитѣ преимущества, каквито иматъ най привилегированитѣ държави; 7) голѣма и малка Кабарда се обявяватъ за независими и ще служатъ за „барьера“ между двѣтѣ империи; 8) на рускитѣ подданници се осигурява свободното посѣщение въ Иерусалимъ и другитѣ Свети Мѣста на истокъ,

безъ да плащатъ данъци или други такси; 9) като придобива Азовъ, крѣпостъта на който се разрушава, Русия, съгласно пунктъ 4-й, нѣма право да строи никакви параходи въ пристанищата на Черното и Азовско морета; и най-сетнѣ 10) всички договори, сключени по рано между Портата и Русия се унищожаватъ, съ исключение статиятъ, относящи се до опредѣление границитѣ имъ.

И така, Бѣлградския договоръ остави неразрѣшена най-важната задача за Русия, — свободното плаване по Черното море, както и поддържанieto търговски флотъ; въ туй отношение той измѣни твърдѣ слабо създаденото положение чрѣзъ Прутския договоръ; Портата отстъпи само туй, че призна правото на рускитѣ подданници да се ползватъ съ сѣкитѣ привилегии, както и подданницитѣ на другитѣ държави и се съгласи да осигури безопасността на търговскитѣ сношения, но при изричното условие, щото руската търговия да става съ турски параходи.

Като се обръщаме къмъ причинитѣ за незначителнитѣ резултати отъ Бѣлградския договоръ, то, освѣнъ неподготвеностъта на руската дипломация, на първо мѣсто трѣбва да поставимъ външнитѣ фактори. Прѣди всичко, отцѣпването на Австрия и сключването на мирния договоръ безъ прѣдварителното съгласие на Русия. Къмъ това поведение Австрия бѣше принудена отъ непрекъснатитѣ поражения, съ които изгуби по-голѣмата частъ отъ земитѣ, завладени отъ талантливия принцъ Евгений Савойски; освѣнъ това, войната не само ѝ носеше нещастия, но и я отслабваше, а задъ гърбътъ ѝ стоеше нейния закѣтъ врагъ: пруския кралъ Фридрихъ II. Страхътъ отъ него именно принуди виенския кабинетъ да се съгласи на всички отстъпки и унижения въ Бѣлградъ. Слѣдъ десетъ години Кауницъ, австрийския канцлеръ и прѣдшественника на Меттерниха, каза, че най-опаснитѣ врагове на хабсбургско-лотарингския домъ сѣ Русия и

Турция. И наистина, прѣди стълкновението съ Фридриха II, Австрия се стрѣмеше да разшири своитѣ граници на юго-истокъ по течението на Дунава, но, когато се появи неумолимото съперничество на пруския кралъ, всички тия съображения отстъпиха на второ мѣсто*). Слѣдъ отцѣпването на Австрия и прибързването ѝ да сключи отдѣлно миръ съ Турция, Русия се принуди и по друга причина да прѣкрати войната, макаръ побѣдитѣ да не оставяха рускитѣ знамена. Руско-шведскитѣ отношения бѣха толкова обтѣгнати, че разрива можаше да настѣпи скоро. Шведскитѣ войски бѣха даже тръгнали за Финляндия, а отношенията съ Польша бѣха сжщо обтегна и**). Най сетнѣ, сухитѣ резултати на Бѣлградския договоръ се дължаха и на енергичното противодѣйствие на френската дипломация. Задъ Портата стоеше Вилневъ и Франция. „Сжщественната причина за неуспѣха на руската дипломация се състоеше въ туй, че Турция бѣше станала политическа комбинация, неприкосновеността на която се явяваше необходима за западнитѣ държави и за тѣхнитѣ интереси***)“. На 17 октомврий (1740 г.) императрицата почина и на нейно мѣсто се възцари една отъ дѣщеритѣ на Петра Великий — императрица *Елисавета Петровна* (1741—1761 г.).

Царуванието на Елисавета Петровна мина безъ въоръжени стълкновения съ Турция, но, както ще видимъ, то се ознаменува съ широкото распространение на руското влияние между балканскитѣ християни и съ силния ржстъ на освободителнитѣ идеи. Русия се поглъща сега главно съ работитѣ въ Персія и Польша. Враждебнитѣ ѝ отношения съ Швеция, които правяха нейнитѣ северо-западни граници несигурни, дѣто, поради това, трѣбваше да бжде постоянно на щрекъ, не ѝ даваха възможность да се отнесе съ по-голѣмо внимание върху задачитѣ, които

*) Бутковскій, I, стр. 16.

**) Бухаровъ: „Россія и Турція“, стр. 12.

***) Добровъ, стр. 525.

преслѣдваше на Черното море. Къмъ тия причини се присъединиха и неуморнитѣ старания на френската дипломация да образува коалиция противъ нея. Главната грижа на френския посланикъ въ Цариградъ бѣше да реализира съюза между Франция, Прусия, Турция и Швеция, насоченъ единствено противъ Русия. Но не малко влияние упражни въ тоя периодъ и голѣмия европейски конфликтъ, *седемгодишната война*, въ която Русия, като съюзница на Австрия, погълна всичкото си внимание. Источнитѣ работи при тия условия, естествено, оставаха на заденъ планъ. Отъ една страна съперничеството между Англия и Франция, а отъ друга — на Австрия и Прусия прѣдизвикаха тоя кървавъ конфликтъ. На западъ — Англия и Франция си оспорваха надмощието по море и се боряха за колонии, а на истокъ — Прусия, която завладѣ една отъ най-добритѣ провинции на хабсбургската корона, Силезия, се намираше въ ожесточени враждебни отношения съ Австрия. Англия виждаше прѣдъ очитѣ си откъсването на Холандия отъ нея — също и на Португалия, за която икономическия хомогъ на англичанитѣ почна да става тежъкъ. Отъ своя страна Франция се въдворяваше постепенно въ Белгия, а испанскитѣ Бурбони, благодарение връскитѣ си съ френския дворъ, придобиха Неаполитанското кралство и Пармско дукство, готови да се сближатъ съ Франция. За Англия това бѣше една угроза, една опасностъ за нейнитѣ интереси. Най-сетнѣ, Мария-Терезия не можаше да забрави Силезия, която се рѣши да повърне къмъ владѣнията на Австрия, та макаръ и съ силата на оръжието. Между Русия и Австрия се сключва тогава нападателенъ и отбрателенъ договоръ противъ Фридриха II и двѣтѣ съюзни държави си уговарватъ — Силезия за Австрия, а источна Прусия за Русия. Таквось бѣше, на кжсо, политическото положение въ Европа, което, както казахме, не позволяваше на Русия да отдѣли по-голѣмо внимание на задачитѣ си, прѣслѣдвани въ крайбрѣжието на Черното море и затова тя трѣба-

ше да поддържа по необходимост миръ съ Турция. При все туй, источнитѣ работи не останаха забравени.

На първо мѣсто виждаме да се появяватъ по обширнитѣ изучвания на въпроса за *търговското параходство* по Червото море. Неуспѣха съ Бѣлградския договоръ и войната въ 1736—1739 г. не можаха да спратъ Русия въ стрѣмленieto ѝ къмъ това море. Веднага слѣдъ свършване войната съ Швеция (1745 г.), въпроса за търговското параходство и откриванieto на търговски сношения съ Турция, както и съ всички страни на Сръдиземното море прѣзъ Черното, се появява отново на сцената. Подиганieto на тоя въпросъ се налагаше на Русия отъ природното ѝ географическо положение, омивана отъ шесть морета, между които и Черното; отъ нейнитѣ рѣчни системи, удобни за продължение сношенията съ морскитѣ пристанища; и отъ нейнитѣ естествени богатства. Балтийското, Северно и Каспийско морета вече се намираха въ експлуатация, освѣнъ Черното, което оставаше „мъртво“. Прѣдъ видъ на всичко туй, на руския посланикъ въ Цариградъ се възложи да изучи по подробно въпроса; да събере нужнитѣ свѣдения за търговското и индустриално положение на островитѣ и провинциитѣ въ Сръдиземното море; да изслѣдва по-точно тѣхнитѣ естествени богатства, тѣхнитѣ произведения, които се испращатъ и получаватъ отъ Турция изъ Персия, Индия и Африка, керваннитѣ пѣтища и т. н.*).

Освѣнъ тая миссия, нему се възложи и да изучи дали Портата нѣма да се съгласи да разрѣши свободното плавание прѣзъ Босфора. Съ свободното плавание по Черното море, „англо-турското пароходно дружество“ ще може — мисляха въ Русия — да се отвлече отъ Сръдиземното къмъ Балтийското море и тя ще се

*) Улянницкій: Дарданелы, Босфоръ и Черное море въ XVIII вѣкѣ, стр. 71—72.

осигури търговските интереси, тъй като транзитната търговия на англичаните и холандците съв Персия чрез Русия, а може би и съв Турция, ще увеличи нейните приходи; пътя около Европа е по-дълъгъ за англичаните и холандците; тѣ сж принудени да търпятъ тежки загуби отъ пиратите въ Сръдиземното море, а най-сетнѣ и Персия има интересъ да испраща и получава стоките си прѣзъ Русия, а не прѣзъ турските области, дѣто керваните сж изложени на нападения и грабежи и при всѣка война съ Турция *персийската търговия* трѣба да спира.*)

Но всички опити на Вешнякова и приемника му, Неплюева, въ туй направление не дадоха никакви резултати, поради упорството на Турция. По политически съображения тя отказа да се съгласи на тия отстъпки, защото се боеше отъ Русия, а освѣнъ това ако допустнеше, щото руските търговски параходи да кръстосватъ Черното море, виждаше, че наедно съ туй ще трѣба да прави нови отстъпки, именно: да се строятъ църкви, да се откриватъ търговски вѣщи, да се пропусчатъ кервани, да участвуватъ въ паракходството и гърците, които въ Цариградъ се третираха като руси и пр.***) На Обрѣскова, тѣхния приемникъ, сжщо се възложи да дѣйствува въ това направление, като му се прѣдписа да убѣди Портата да сключи търговски договоръ съ Русия, който би обезпечилъ на руските подданници правото да търгуватъ по Черното море съ турските области съ свои, а не съ турски параходи.*) Цѣльта на петербургския кабинетъ съ тия домогвания бѣше не само да осигури на подданниците си правото на свободно плавание по него, но и да подготви постепенно почвата за посрояване воененъ флотъ въ Азовското пристанище. И поради това то указваше на Портата чрезъ посланника си, че Русия не трѣбва да се лишава отъ

*) Ibid., стр. 73.

**) Ibid., стр. 75.

ония права, на които се радватъ даже Дания и Швеция, като се ползватъ съ свободно плавание по Сръди-земното море за Левантъ.*) Мисията на Обрѣскова не бѣше по-легка отъ мисията на прѣдшественниците му; той отговори на правителството си, че е извънредно мжчно да се убѣди Портата да допустне свободното плавание на търговскитѣ параходи по Черното море и, въобще, да се уредятъ правилни търговски сношения между Русия и Турция, тъй като тя е крайно подозрителна и се отнися съ голѣмо прѣдубѣждение къмъ чуждото паракходство. За доказателство Обрѣсковъ привежда факта, че къмъ свободното плавание по Черното море се стрѣми не само Русия, но сжщо Англия, Холандия и Франция, повеже персийската търговия, която става съ кеврани прѣзъ Алепо, би се улеснила твърдѣ много, ако се допустне свободата по Черното море; въпрѣки това, — продължава посланика — тѣхнитѣ старания не сж дали никакви резултати, защото Турция се придържа отъ правилото, че „корабоплаването по Червото море трѣбва да бѣде неизвѣстно за чуждитѣ държави“. Но въпроса за свободното плавание доби особно значение въ царуването на Елисавета Петровна, когато венецианската република поиска да влѣзе въ по тѣсни търговски сношения съ южна Русия; вслѣдствие на това, на Обрѣскова се прѣдписа отново да ходатайствува прѣдъ Портата да позволи свободното плавание на рускитѣ параходи по Черното море прѣдъ видъ търговския договоръ, който има да сключва съ републиката, а ако не се съгласи, то поне да допустне на венецианцитѣ да плаватъ на турски параходи, както е разрѣшено на англичани и французи; петербургското правителство обръщаше вниманието на Обрѣскова въ инструкциитѣ си по тоя въпросъ за туй именно, защото имаше прѣдъ видъ лошото устрой-

*) Ibid, стр. 80.

ство на турскитѣ параходи и неподготвеността на турскитѣ шкипери, които ставатъ често причина за нещастия. Обрѣсковъ обаче намираше врѣмето неблагоприятно за тии ходатайства, тъй като, освѣнъ закоренелото прѣдубѣждение на Портата по тря въпросъ и мисльта за враждебнитѣ отношения къмъ нея отъ страна на Русия и венецианската република, бивши съюзници, тя не виждаше никакъвъ интересъ за себе си отъ развитието на черно-морската търговия; напротивъ, турското правителство се боеше да не би тя да усили повече Русия и да не би да подигне благосъстоянието и колонизацията на своитѣ области въ крайбрѣжието на Черното и Азовско морета.*) Подъ влиянието на всички тия причини въпроса за свободното плавание на търговскитѣ параходи по Червото море остана въ сѣщото положение и не направи стѣпка напредъ въ своето развитие чакъ до Екатерина II, която, възползувана отъ по-благоприятнитѣ условия, се зае енергично съ неговото разрѣшение. Русия трѣбваше да се убѣди още веднѣжъ, че никакви мирни срѣдства не помагатъ за разрѣшението на тия важни въпроси за нейното бъдеще и че единичкото срѣдство остава все пакъ въоръжения натискъ. Но външнитѣ условия; отвлеченото ѝ внимание къмъ сѣверъ, дѣто Швеция, въпрѣки завършената война, оставаше съ несъкрушима вражда противъ нея; седмгодишната война, въ която трѣбваше да се бори съ пруския кралъ Фридриха II — не ѝ позволиха да се застъпи по-рѣшително прѣдъ Портата за търговско-икономическитѣ си интереси.

Едновременно съ въпроса за свободното плавание на търговскитѣ параходи, петербургското правителство обърна сериозно внимание и върху своитѣ *религиозно-национални интереси* въ Турция. Но и тукъ, било поради

*) Ibid., стр. 92—93.

политическото положение въ Европа; било поради борбата на Русия съ Пруссия; било поради всевъзможнитѣ интриги, на които Цариградъ почва да става огнище, насочени противъ обезсилването на единственната свободна православна държава — императрицата не можа да се заеме по енергично съ сѣдбата на балканскитѣ християни. За Портата нѣмаше по болно мѣсто отъ покровителството на послѣднитѣ отъ Русия, и Елисавета Петровна, като казваше открито на тѣхнитѣ пратеници, че условията не благоприятствуватъ да се застъпи явно за удовлетворение тѣхнитѣ молби, поддържаше тайни сношения съ тѣхъ.

Цариградскиятъ посланникъ, Вешняковъ, въ дълги рапорти до императрицата посочваше на силната привязанность на турскитѣ християни, особно на славянитѣ, къмъ Русия; той казваше, че най-добритѣ имъ думи въ бесѣдитѣ за нея и най-любимото имъ четиво се отнасятъ до живота на Петра Великий, който иматъ описанъ на разни нарѣчия не само въ проза, но и въ стихове — и даватъ богати награди на оня, който напише най-добръ живота и дѣянията му. Въ послѣдната война се хващаха на голѣми басове — продължава той — че руситѣ ще побѣдятъ турцитѣ и даже се готвяха да прѣминатъ въ редоветѣ на руската армия, ако тя би се появила на Дунава; безъ да могатъ да укриватъ чувствата си къмъ Русия, тѣ се подлагаха на страшни бѣдствия и умираха съ името Русия на уста. Еднаква привязанность къмъ нея питаятъ славянитѣ както въ турскитѣ, така и въ венецианскитѣ области. Въ Турция тая привязанность е непоколебима, въпреки всички старания на Франция да придобие любовта на гърцитѣ съ покровителство, ласкания, отваряния на училища, бесплатно раздаване на книги и раздаване на служби. Такава любовъ къмъ насъ изисква взаимность.*)“ По-натѣй въ писмото си,

*) Соловьевъ. XXII, стр. 381.

като говори за ползитѣ на Русия и Европа отъ разрушението на руската империя и отъ основанието на силна християнска държава на нейно мѣсто, Вешняковъ казва: „Ако по нѣкой начинъ това варварско сонмище, което се намира въ такова разслабление, би могло да се искорени подобно изгнанието на арабитѣ отъ Испания, каква велика слава туй би било за нейно императорско величество и какво спасително дѣло то ще бѣде! *Ний бихме имали за много столѣтия покой и неописуема полза отъ основанието на една такава държава, която, безъ своята погибелъ, не би могла да се лиши отъ поддржката на Русия поради далечността на границитѣ и единството на интереситѣ.* Тогава би паднала много и гордостъта на австрийския домъ; то би било полезно и за морскитѣ държави: Австрия ще бѣде запазена да обуздава Франция, но сама ще бѣде удържана отъ своитѣ по прѣдишни велики полети. По тоя начинъ, *европейското разновѣсие ще зависи отъ Русия и отъ тая нова държава на Балканския полуостровъ.*“ **) Вешняковъ съвѣтва при това, въ прѣдметното писмо, своето правителство да обърне по-голъмо внимание на въпроса за сѣдбата на балканскитѣ християни, като подражава примѣра на Франция и Испания, които по политически съображения тѣй усърдно помагатъ на своитѣ едновѣрци.“

Но усилията на Вешнякова да заинтересува живо правителството си съ сѣдбата на едновѣрнитѣ християни на Балканския полуостровъ се изтъква още по релефно въ другъ рапортъ, испратенъ до него отъ Цариградъ. Въ рапорта се описва прѣдварително създаденото положение въ Европа отъ седмгодишната война и възможнитѣ послѣдствия отъ нея. Ако Франция и Прусия претърпятъ поражение отъ Австрия — се говори

**) Ibid., стр. 382.

тамъ — европейското равновѣсие ще бѣде нарушено, защото австрийския дворъ ще раздѣли безпрепятствено съ своитѣ съюзници Отоманската империя и ще постави подъ игото си по-голямата частъ на Европа. Като донася на правителството си за всевъзможнитѣ интриги, разигравани въ Цариградъ отъ френския и пруски посланници, за да я взематъ на страната си, и като указва че всичкитѣ имъ старания ще останатъ бесплодни, поради затрудненията на Портата въ персийската война, Вешнековъ продължава: „Отъ ваше императорско величество зависи да разорите безъ крайни усилия това злоехидно сонмище и да възстановите Кръста; Божии Промислъ е наредилъ и приготвилъ всичко това. *Всички бѣдни православни християни чакатъ избавлението си отъ ваше императорско величество*; достатъчно е само, щото тая есень (1745 г.) руската армия да се появи неочаквано на Дунава съ запасъ отъ оружие, и тя ще се удесетори въ кѣсо врѣме: Молдава, Влашко, България, Сърбия, Славония, Далмация, Чернагора, Албания, цѣла Гърция, островитѣ и самия Цариградъ ще подигнатъ едновременно Кръста и ще минатъ въ помощъ на ваше императорско величество. Провиантъ, фуражъ и пари ще се намѣрятъ въ достатъчно количество. Понеже европейскитѣ държави сж потъпнати въ своитѣ распри и всички сж истощени, тѣ не ще могатъ да попрѣчатъ на Русия. Сега врѣмето е тѣй удобно за тая цѣль, че такова нито е имало, нито пъкъ ще има. *Това ви пиша не отъ себе си; пиша го по молбата на вождоветъ на всички тия бѣдни християни: съ сълзи молятъ, че ако даже най слабия лжъ на надѣжда засиятъ, тѣ ще направятъ всичко що е нужно и къмъ тѣхъ ще се присѣдинятъ по добритѣ турци, повечето отъ които сж християни и се наричатъ тринитарии, сир. исповѣдници на Св. Троица, какъвто е Къзларъ-ага и мюфтията Есаидъ-ефенди, както и много други; тѣ всички само на лицѣ сж мохамедани и*

пъшкаты отъ смъртната бездна на това управление; тълпата или би се изгубила, или би се покръстила, защото въ Румелия тя не съставлява и пета частъ отъ тамошнитѣ християни*)“.

И можаше ли другоаче! Можаха ли балканскитѣ християни да останатъ безучастни, въ тая сурова и угнетающа епоха, съ симпатитѣ си къмъ Русия, отъ дѣто единствено можаше да изгрѣ свѣтлата зора, ободряющата надѣжда за избавление? Можаха ли да не протегнатъ ржка за помощъ отъ едновѣрната тѣмъ държава, когато оставени на себе си, на собствената си участъ, съкрушителното отчаяние би погубило вѣрата имъ за свобода, за волностъ въ грядущето врѣме? И затова виждаме иерусалимския патриархъ Партения и терапийския митрополитъ Самуила да молятъ, слѣдъ смъртѣта на Вешнякова, който остави въ завѣшание на правителството си освобождението на християнитѣ, щото въ Цариградъ да се прати за посланникъ уменъ, *надѣжденъ* човѣкъ, за да могатъ тѣ, „патриарха и митрополита, както и всички доброжелатели на Русия“ да имъ донасятъ за всичко що се върши въ Турция. Тия симпатии, между тѣмъ, би били невъзможни, безъ вѣра и надѣжда въ Русия за облекчение участѣта на потѣпканитѣ отъ османското иго; по рано даже отъ тѣхъ Арсений, сръбския патриархъ, апелираше чрѣзъ Миниха къмъ императрица Анна Йоановна за нейното покровителство надъ християнитѣ съ молба, щото, при сключаване бѣлградския договоръ, да не оставя сѣрбитѣ подъ варварското иго. Въ 1752 г. черногорския владика Савва Петровичъ писа на Обрѣзкова — руския посланникъ въ Цариградъ: „Слѣдъ прутския миръ Подгоричкитѣ аги завладѣха черковнитѣ земи, принадлежачи на нашия Цетински катедраленъ мѣнастиръ, както и земитѣ на всички други

*) Соловѣвъ, XXII стр. 379—380.

мънастири; агитъ казватъ че султана имъ ги далъ да накаже черногорцитъ за тѣхната вѣрностъ къмъ руския дворъ: отъ любовъ къмъ Господа Исуса стани въ защита наша, по обѣщание на великата господарка, императрицата Елисавета Петровна, блюстителка въ цѣлата вселенна на *православието*, нашата милостивейша патронка и защитница; застани прѣдъ двора султански и ни освободи черковнитъ земи, защото безъ тѣхъ не можемъ живѣ, а ако напуснемъ Черна-гора, народа силно ще пострада, подобно стадото безъ своя пастиръ *)“.

Такива сж свидѣлствата на историята.

Балканскитъ християни търсятъ подрѣжката на Русия всрѣдъ угнетението на Турция и, въ надеждитъ си къмъ нея, вѣрата имъ въ по отрадното бѣдѣще крѣпнѣе. Въ тия взаимни отношения; въ това благотворно влияние на единственната свободна православна държава върху тѣхъ почва постепенно, съ течение на времето, да се заражда и националното имъ съзнание, като прѣдвестникъ на бѣдѣщитъ борби за политическа свобода. И биха ли могли историческитъ сѣдбини на балканскитъ народи да влѣзатъ въ попрището на свободния политически животъ — поприще, което имъ се открива въ XIX-то столѣтие, безъ животворното въздѣйствие на православна Русия? Биха ли могли да запазятъ напълно националния си характеръ, религиозното си отличие, което се яви като крупенъ факторъ въ освободителното движение, безъ нейната опора? Историята и тукъ не остава съмнѣние. „Гръцкото духовенство, особно нераклийския митрополитъ, многожди сж говорили на Обрѣзкова, колко полезно би било ако се наредеше, щото въ Русия да се печататъ гръцкитъ църковни книги, а сега сж му подали слѣдующата молба: „освѣтъ оскърбленията и нападкитъ отъ невѣрнитъ, ний търпимъ всегашното гонение отъ папи-

*) Ibid, XXIII, стр. 734.

пашитѣ, които се наричатъ едновѣрни християни. Вселившата се отдавна умраза въ сърдцата имъ противъ Источната църква и сега още не е утихнала; тя се подновява и се намира въ цвѣтуще състояние. Тѣй като нѣмаме друго оржие, освѣнъ книги отечески и богослужебни, тѣ ги извращаватъ злоядно, като вписатъ въ тѣхъ своитѣ правила, несъгласни съ нашитѣ православни обряди, защото нашитѣ книги се печататъ въ тѣхнитѣ печатници. Но като размисляме, че Богъ още не ни е лишилъ всецѣло отъ своята благодатъ и ни е облекчилъ игото, чрѣзъ богохранимата руска монархия, дъщеря на Источната църква, беспорочно въ църковнитѣ обряди, правила и исповедания, ний молимъ усърдно да поемете труда, за да явите на Всеросийския дворъ, щото нейно императорско величество да благоволи и заповѣда да се печататъ нашитѣ книги въ нѣкое мѣсто на нейната империя*)⁴. Въ една епоха, когато богослужебнитѣ книги се явяватъ единственния изворъ за просвещение и пробуждане народната свѣстъ, всѣки, който би искалъ да се отнесе спокойно къмъ оцѣнката на историческитѣ факти, може да си прѣдстави въ какво положение биха останали балканскитѣ християни, безъ съществуването на една мощна Русия. Далечни отъ тия тъмни врѣмена, за насъ е мѣчно да оцѣнимъ въ нейната пълнота историческата роль на православната църква въ освободителното дѣло; но не е нужно да имаме религиознитѣ прѣдубѣждения, за да видимъ какъвъ могущественъ лостъ тя е била не само за опазване националната самостоятелностъ, но и за пробуждане националното самосъзнание. И въ туй отношение религиозното сходство между Русия и покоренитѣ отъ меча на ислямизма балкански народи съставлява една отъ най-крѣпекитѣ надѣжди за тѣхното бѣдѣще. Въ 1751 год. се почна

*) Соловьевъ, XXIII, стр. 735.

силно преслѣдване противъ австрийскитѣ сѣрби съ цѣль да се принудятъ да приминатъ въ уния съ римската църква, което прѣдизвика изселванието на мнозина отъ тѣхъ въ Русия. Движението на православното население отъ австрийскитѣ области въ послѣдната се отзова и въ турскитѣ. Въ 1752 г. на Обрѣзкова се дадохъ слѣдующитѣ инструкции: „Това лѣто отъ Молдова и пограничнитѣ съ нея мѣста нѣкои българи, власи и гърци се явили прѣлъ генералъ-майоръ Хорватъ да узнаятъ какъ могатъ да се изсѣлятъ и на каква милость могатъ да расчитатъ отъ насъ; едни останали, а други, като разували, върнали се да разгласятъ на своитѣ сънародници. Между другитѣ идва отъ Молдава и шляхтичъ Замфирановичъ съ общание, че скоро ще се преселятъ у насъ отъ православнитѣ народи — българи, гърци и власи — до хиляда сѣмейства. За тая ревность не само не трѣба да имъ се отказва, но и трѣба да се приематъ съ милость и награждение*).

Но както казахме, седмгодишната война създаде тежка атмосфера въ Европа и, при обтегнатото положение на работитѣ, Русия нѣмаше възможнотъ да се прѣдаде по-дѣятелно на своитѣ религиозно-национални задачи въ Балканския полуостровъ. При по-енергичното ѣ застъпване въ полза на балканскитѣ християни, Турция можаше да стане опасна, тъй като Русия бѣше погълната всецѣло съ прускитѣ работи. Фридрихъ II положи всички старания да отвлече нейнитѣ сили отъ Прусия, за която цѣль влѣзе въ прѣговори съ Портата да я убѣди въ необходимостта да склучи съ нея отбранителенъ и нападателенъ съюзъ. Въ туй врѣме бѣше вече склученъ и съюзния договоръ между Англия и Прусия отъ една страна и Австрия и Франция — отъ друга, който нанесе смъртенъ ударъ на френското влияние въ Цариградъ. Турция

*) Соловьевъ, XXIII, стр. 738.

почна да се сближава все повече съ Англия и почна да търси дружбата на пруския кралъ. При сложенитѣ тѣй неблагоприятно обстоятелства на петербургското правителство не оставаше, освѣнъ да се държи крайно прѣдпазливо по отношение славянскитѣ подданици на Портата. И дѣйствително, за това острожно поведение, наложено отъ политическа обстановка въ Европа, говорятъ историческитѣ документи. Въ априлий (1756 г.) канцлера, графъ Воронцовъ, получи писмо отъ черногорския митрополитъ Василий Петровичъ, въ което послѣдния му съобщи, че въ 1755 г. турцитѣ и венецианцитѣ нападнали Чернагора отъ двѣ страни и, макаръ черногорцитѣ да побѣдили турцитѣ, много отъ тѣхъ били избити, трима началници хванати живи и обѣсени, а за пролѣтѣта напирателитѣ се готвели пакъ да я нападнатъ. „Ний“, писа митрополита, „отъ нийдѣнъ другадѣ не очакваме помощъ, освѣнъ отъ Бога и отъ силния руски скиптръ. Плаче бѣдната Сърбия, България и Македония — ридатъ и Албания отъ страхъ да не падне Чернагора; Далмация падна и се лиши отъ благочестието си, защото е напоена съ униатството, а Херцеговина стѣни подъ турскитѣ нозѣ. Ако Чернагора бжде освободена, тогава всички ще се притекатъ къмъ насъ; ако ли турцитѣ я завладѣятъ — християнството въ всички тия земи ще исчезне“. Воронцовъ отговори: „Вашето общество трѣбва да бжде винаги прѣдпазливо спрямо тия врагове и да не прѣдизвиква озлоблението имъ, за да нѣматъ причини да се оплакватъ отъ васъ на Портата; що се касае за защитата на Чернагора отъ турскитѣ войски, ний нѣма да пропуснемъ удобния случай да обърнемъ вниманието както на Портата, така и на Великата република въ полза на черногорския народъ“. На Обрѣскова пъкъ въ Цариградъ се испратиха слѣдующитѣ инструкции: „Относително защитата на Чернагора прѣдъ Портата, то макаръ днесъ,

когато сме заети на друга страна, не може да се обърнем формално и съ нуждната твърдост към последната, но, за да не се доведат черногорците до отчаяние, вий трябва да направите всичко възможно въ полза на тях, ако и по околнъ път...; постарайте се да изходатайствувате облекчение на тоя едновъренъ и усърденъ към насъ народъ, ... а прѣдъ венецианския посланикъ настояйте да пише на правителството си да се прѣкратятъ нанисанитѣ оскорбления на черногорците *)". Въ разговоритѣ си обаче по черногорскитѣ работи съ терджуманина при Високата Порта, последния, като християнинъ, казваше на Обръскова, че той „не го съвѣтва да се застъпва прѣдъ Портата за черногорците, защото това не само ще ускори тяхвата гибель, но и гибелта на всички православни подъ игото на турците; нищо не може да бжде по-чувствително за Портата, а за бѣднитѣ православни по опасно отъ туй, ако императрицата се яви покровителка на последнитѣ **). Невъзможността на Русия да се застъпи по-енергично въ полза на християнитѣ, въпрѣки постояннитѣ имъ просби, се вижда още по-нагледно отъ слѣдующия фактъ. Слѣдъ донесенията на Обръскова, че султана дѣйствително иска да обяви война на Русия подъ натиска на Англия и Прусия, но че ве зира и мюфтията, главатари на миролюбивата партия, се борятъ съ всички сили противъ нея, петербургското външно министерство подписа единъ рескриптъ, въ който между другото се казва: „да се съобщи както на владиката Василий Петровичъ, така и на останалитѣ черногорци, че усърдието на тяхния народъ къмъ нашата империя и желанието имъ да прѣминатъ въ наше подданство заслужава всегдашното ни благоволение и милость; но тъй като всѣка формалность може да стане сега гласна и твърдѣ бѣдственна поради голѣмата близость на

*) Ibid. XXIV, стр. 958—959

**) Ibid.

ограждающитѣ ги неприятели и голѣмата отдалеченостъ на нашата империя, то това дѣло ще се остави за по-добри врѣмена, а сега нека се задоволятъ, като иматъ увѣрение въ нашето неизмѣнно благоволение *). Въ сѣщото врѣме черногорскиятъ владика поиска отъ императорското правителство 15.000 рубли годишна субсидия „за учредяването добъръ редъ между черногорцитѣ и въдворяване на едногласие по между имъ“, а сѣщо да се испрати нѣкой отъ рускитѣ дипломатически агенти за постоянно прѣбывание въ Чернагора. На първата отъ тия просби императрицата се съгласи, а на втората отговори, че сегашнитѣ обстоятелства не позволяватъ нейното изпълнение. Освѣнъ това, въ петербургския кадетски корпусъ се приеха 15 черногорци-юноши за възпитание **).

Приведенитѣ факти служатъ за краснорѣчива иллюстрация на породившето се тесно сближение между Русия, отъ една страна, и балканскитѣ християни отъ друга; на постояннитѣ заисквания прѣдъ руското покровителство отъ послѣднитѣ; и на пробудившето се съзнание у тѣхъ за благотворното влияние на славянската империя върху тѣхното съществуване и развитие. Въ тия тъмни и смутни врѣмена подрѣжката на Русия се е явявала озаряющия лъчъ на по свѣтлото бѣдѣще и упование за избавление нѣкога отъ игото на завоевателитѣ. Всичко това не можеше, естествено, да остане безъ слѣди въ народната душа на покоренитѣ християни; въ тия взаимни отношения, които захващатъ все повече да укрѣпватъ, се заражда солидарността между Русия и балканскитѣ християни като едно историческо дѣло. Но при всичко че нейнитѣ национално-религиозни задачи въ Балканския полуостровъ да се формиратъ все по ясно, тя не се опитва още, въ царуването на Елисавета Петровна, къмъ тѣхното освобождение по толкова важни-

*) Ibid., стр. 1075.

**) Ibid., 1076.

тъ причини, указани по-горѣ; но за това пъкъ невъзможността за въоръжено стълкновение съ Турция и даде по-голямъ потикъ да затвърди своитѣ сношения и влияние между балканскитѣ християни, за което свидѣлствуватъ изброенитѣ факти. На това способствуваха двѣ причини: вътрѣшната анархия въ Турция и политическитѣ комбинации, при които тя служеше за инструментъ на интересаѣ на западно-европейскитѣ държави. Анархията и разложението на империята; прѣнебрежението на всички важни въпроси отъ вътрѣшната политика, свързани съ най-живненнитѣ интереси на подвластнитѣ християнски народи; грабежитѣ, суровия деспотизмъ, несправиято и пр.—всичко това прѣдизвикваше вътрѣшнитѣ недоволства, които, при надѣждата за опора о православна Русия, земаха често форми на явни движения противъ сѣществующия редъ; било съ своитѣ застъпничества, било съ указанитѣ помощи; било съ подържане вѣрата за избавление отъ турското владичество, Русия привързваше все по силно симпатитѣ имъ къмъ себе си и усиляше своето влияние и своя авторитетъ между тѣхъ. Западната дипломация нѣмаше време да противодѣйствува; западно-европейскитѣ държави бѣха погълнати съ войнитѣ за австрийското наслѣдство и Силезия, съ седемгодишната война, а наскоро (1776 г.) — съ едно такова мирово събитие, като войната за независимостта на Северо-Американскитѣ Съединени Щати, за да не могатъ да отдѣлятъ сериозно внимание върху развившитѣ се сношения между Русия и нѣкакви молдовани, сѣрби, черногорци или полудиви обитатели на Кавказъ*).

Внѣшната политика на Турция бѣше крайно гибелна за благосъстоянието на империята и прѣдизвикваше различни брожения между подвластнитѣ ѝ народи; даже при желание и добра воля да се отдаде на тѣхнитѣ нужди, тя

*) Добровъ, стр. 531.

нѣмаше възможность да направи това благодарение на нея. И на какво служаше тая политика? На интереситѣ на империята ли? Исключително на чуждитѣ интереси. Западнитѣ държави я поставиха, една слѣдъ друга, подъ своето покровителство и обявиха нейната неприкосновенность само за своитѣ интереси, като я приближаваха съ това все повече къмъ нейната гибель. „Съ своето съперничество за влияние на Балканския полуостровъ и съ противоположното си давление върху държавнитѣ мажѣ на Турция, тѣ вписаха и развиваха въ дѣятелността на правителството случайноститѣ, противорѣчіята, които се отзоваваха болѣзненно върху вътрѣшния животъ на империята; съ увличанието на Турция въ сферата на своитѣ международни отношения, което я правеше неволна участница въ взаимнитѣ имъ борби, тѣ усложняваха и заплитаха нейнитѣ външни отношения, въ които Отоманската империя, по силата на самата обстановка, създадена искусственно, трѣбаше да защитава такива въпроси и такива положения, които имаха твърдѣ слаба, твърдѣ отдалечена връзка съ нейнитѣ собствени интереси“^{*)}. И дѣйствително, историческитѣ факти идатъ да потвърдятъ категорично това. Втората русско-турска война (1710 — 1711 г.) се почва за избѣгналия шведския кралъ, Карлъ XII, въ Турция, подъ влияние на интригитѣ на Франция, полскитѣ магнати и крымския ханъ, безъ тя да има смѣстивни интереси. Въ прутския договоръ Турция се явява покровителка на Полша, по-добръ на Станислава Лещинский, когато за нея бѣше безразлично кой ще стои на полския прѣстолъ: Станиславъ Лещинский или Августъ Саксонский. Въ 1740 г. пламва войната за австрийското наслѣдство, и Турция, безъ да се затрогватъ жизненнитѣ ѝ интереси, вѣвлечена въ водовъртежа

^{*)} Ibid, стр. 527.

на интригите и чуждитѣ интереси, зема дѣятелно участие. Въ борбата си съ Австрия — Франция чувствува необходимостъ отъ съюзници и, ето, съ помощта на цариградския си посланникъ, успѣва да я направи инструментъ за чисто френскитѣ и пруски интереси. Франция се бори съ Русия за влияние въ Полша, която се явява „источенъ аванпостъ на католицизма“, и, да противодѣйствува на Русия, успѣва пакъ да увлече Турция и да я убѣди да влѣзе въ тѣсенъ съюзъ съ Швеция. Слѣдъ войната за австрийското наслѣдство Пруссия зема Силезия, а Франция, която общаваше на Турция повръщанieto на земитѣ (Унгария и пр.), изгубени на карловицкия конгресъ, оставя я безъ всѣка поддръжка и ти се задоволява само съ прахосанитѣ си жертви. Послѣ Ахенския договоръ (1748 г.), съ който се свърши войната за австрийското наслѣдство, тя, разочарована отъ Франция, хвърли се въ обятията на Англия. Избухва седмгодишната война (1756 год.) поради желанието на Мария Тереза да повърне на австрийската корона Силезия, изгубена по силата на Ахенския договоръ. Образува се цѣла коалиция противъ Пруссию отъ Австрия, Русия, Франция, Саксония и Швеция — и Турция, подъ влиянието на английския посланникъ, влиза въ съюзъ съ Прусия, като се задължава да настѣпи съ армията си въ Унгария, а татаритѣ да пустне въ Русия, безъ той да се налага отъ нейнитѣ жизненни държавни интереси. Наистина че тоя съюзъ се разстрои, благодарение взаимнитѣ усилия на френския и руски посланници, но той даде възможностъ да се сключи търговски договоръ между Прусия и Турция, съ който се въведе новъ членъ (пруското правителство) въ сѣмейството на европейскитѣ правителства, конкурирующа на Балканския Полуостровъ за търговско и политическо влияние, и трѣбаше още повече да заплете взела на европейскитѣ интереси въ Турция“ *).

*) Ibid. стр. 531

Виждаме прочее, Турция вмѣсто да посвети грижитѣ си на своитѣ вътрѣшни нужди и да влиза въ такива само политически комбинации, които съответствуватъ на нейнитѣ най-жизнени интереси, тя се дава подъ наемъ на тая или оная държава, истощава силитѣ си, прѣдизвиква недоволството на своитѣ народи и създава най-благоприятна почва за развитието на руското влияние между балканскитѣ християни. „Единъ отъ първитѣ разсадници на това влияние става *Влашко и Молдава*. Въпрѣки военния неуспѣхъ, прутскія походи на Петра Великий имаше въ туй отношение твърдѣ важни послѣдствия и отъ това врѣме натѣ сношенията на тия страни съ Русия не прѣкъсватъ; отъ тогава молдаванитѣ, и даже подалечнитѣ власи, почнаха да намиратъ убѣжище въ рускитѣ погранични области, когато въ отечеството имъ живота ставаше тежъкъ и неносенъ. Такова тежко за народа врѣме настѣпа, когато управлението на Молдава и Влашко се прѣдаде въ рѣцѣтъ на цариградскитѣ фанариоти.“ *) Оживленнитѣ сношения между Русия и *Сърбия* се започватъ все въ тоя сѣщій периодъ на царуванieto на Елисавета Петровна, когато католическата пропаганда почна да притеснява австрийскитѣ сѣрби и ги принуждаваше да преминатъ въ униатство; особно живи станаха сношенията съ черногорцитѣ, които, първи между балканскитѣ народи, подигнаха оръжие противъ турското владичество въ врѣме на прутскія походи на Петра Великий; не оставаха надирѣ и сношенията съ *изритѣ*, „които популяризираха на Балканския полуостровъ толкосъ по-охотно освободителната мисия на Русия, че въ побѣдата на християнитѣ виждаха реализиранieto на своята *мечали-идея*, сир. възражданието на грѣцката империя начело съ грѣцитѣ надъ всички християнски народи на Балканския полуост-

*) Ibid. стр. 532.

ровъ. Въ своитѣ сношения съ народитѣ въ европейска Турция, руското правителство не се докосваше до въпроса за *националността*; то знаеше само *християни*, и при това *християни-православни*, като се отнисаше къмъ Молдава, Влашко, Сърбия, Черна-гора и Гърция като къмъ *географически термини*; затова и гърцитѣ, като най-православни, като най-стари прѣдставители на турскитѣ християни, се ласкаяха отъ надѣждата да получатъ лъската частъ отъ погрома на Турция.^{4*)}

И така, царуването на Елисавета Петровна се ознаменува съ силното развитие на руското влияние между балканскитѣ християни и съ идеята за борба противъ турското владичество, която зрѣеше все повече между тѣхъ; освободителното движение, което става не подъ звамето на *националността*, а на *религията*, на *православие-то*, се явява като резултатъ на прѣдшествующитѣ събития; то се проявява въ формата на въоръженъ протестъ отъ страна на черногорцитѣ при прутския походъ на Петра Великий, пуща дълбоки корени и възраства при дъщеря му — Елисавета Петровна, щото, въ послѣдующето царуване, въ времето на Екатерина Велика, да добие по-силно очѣртание и да се яви важенъ факторъ въ борбитѣ на Турция и Русия. Въ туй врѣме, когато послѣдната разпространяваше влиянието си между балканскитѣ християни и си създаваше съюзници отъ тѣхъ, Турция, вмѣсто да се отнесе сериозно къмъ вътрѣшнитѣ си работи и да застане на висотата на своитѣ най-жизнени държавни интереси, продължава старата гибелна политика: тя подпада отново подъ влиянието на Франция и тая послѣдната, въ борбата си съ Пруссия, Австрия и Русия за полскитѣ работи, я увлича въ нова война, която дѣйствително избухва (4 октом. 1768 г.) при Екатерина Велика; тя зарѣзва своитѣ интереси и

*) Ibid., стр. 536.

става оржие на Франция, която не ѝ допустна да участва въ мирнитѣ прѣговори, слѣдъ свършването на военнитѣ дѣйствия.

Подиръ смъртта на Елисавета Петровна на прѣстола се възцари *императоръ Петръ III* (1762 г.), царствуванието на който, впрочемъ, не се продължи и година. Прѣзъ 1662 г въ отношенията между Русия и Турция не станаха никакви сериозни промени. Слѣдъ една дворцова революция, Петръ се отказа отъ прѣстола и още същата година на него се възкачи жена му — *императрица Екатерина II Алексѣевна* (1762 — 1796 г.), въ царуването на която источния въпросъ влиза въ по-рѣшителна фаза.

ГЛАВА VI.

Руско-турските отношения при Екатерина Велика.

Първата Екатерининска руско-турска война и Кючук-Кайнарджикския договоръ.

Връската между икономическото развитие на Русия и въпроса за свободното плаване по Черно-море. — Турция обявява на Русия война. (1768 г.). — Причините на *четвъртата руско-турска* или на първата *Екатерининска война* (1770 — 1772 г.). — Планът на Русия за водене войната. — Подигане балканските християни към въстание. — Възвисяването на Екатерина Велика към тях. — Експедицията въ Морей. — Опитъ за подигане към въстание кримските татари. — Въпроса за независимостта на кримското ханство. — Военните успѣхи на Румянцева. — *Колулски* и *Чешмечки бойове*. — Австрия се опасява отъ успѣхите на Русия. — Намѣсата на Пруссия и Австрия за сключаване мирътъ. — Протеста на Екатерина — Руско-турския съюзъ (1711 г.). — *Фокшанския* (юлий 1772 г.) и *Букурещки конгреси*. — Тѣхните неуспѣхи. — Войната продължава. — Побѣдите на Румянцева и Суворова подъ Силистра и Шуменъ. — *Кючук-Кайнарджикския договоръ* (10 юний 1774 г.). — Значението му въ историята на источния въпросъ.

Екатерина*), проникната отъ духа на Петра Великий, рѣши да продължи безсмъртното му дѣло. Първите ѝ грижи бѣха посветени на вътрѣшното развитие на Русия, необходимо да подигне народните сили и да открие нови извори на материални сръдства, които съставляваха важно условие за успѣшното продължение

*) Императоръ Петръ III бѣше внукъ на императрица Елисавета Петровна и синъ на нейната сестра Анна Петровна, оженена за Холщайнския дукъ, а Екатерина Велика — негова жена.

на историческата борба съ Турция. Както Петръ Велики не забрави, покрай своитѣ външни задачи, икономическия напредѣкъ на империята, така и Екатерина въведе редъ реформи съ цѣль да подигне индустрията и търговията. Търговскитѣ сношения съ Персія и Китай станаха по-оживлени, а Астраханъ, който бѣше изгубилъ значението си слѣдъ откриванieto „носъ Добра Надѣжда“ (южна Африка) се възражда отново и става единъ отъ най-крупнитѣ търговски центрове, благодарение усмирението на южнитѣ области. Правителството сключи търговски договори съ Англия и Франция и обърна сериозно внимание върху колонизиранieto на южнитѣ крайнини. На първо мѣсто тукъ дойде въпроса за колонизацията на Украйна, една отъ най-богатитѣ провинции, но опустошавана постоянно отъ нашествията на кримскитѣ татари и съсипвани отъ честитѣ стѣлкновения между тѣхъ и казациѣ. Колонизацията на Сибиръ, а по-късно на Туркестанъ, си пробиваше постепенно пътъ; населението се увеличи; възникнаха нови градове, които, въ честъ на императрицата, се нарѣкаха Екатеринобургъ, Екатеринославъ и пр.; на Волга се основаха цвѣтущи колонии отъ нѣмски преселници; флота възрастна, търговското движение се увеличи и т. в.*). Но икономическото развитие на Русия, редомъ съ политическитѣ интереси на империята, подигна отново въпроса за Кримъ и свободното плавание по Черното море. Каквито и да бѣдѣха вътрѣшнитѣ реформи, тѣ не можаха да дадатъ пълни резултати, не можаха да увѣнчаятъ съ пълень успѣхъ наченатото дѣло, додѣто кримскитѣ татари продължаваха необуздано да нарушаватъ южнитѣ граници, да навлизатъ и опустошаватъ южнитѣ области — додѣто руската търговия оставаше лишена отъ правото на свободно плаване по Черното море, което обѣщаваше по-цвѣтуще

*) Lavissee et Rambeau, VII, стр. 448.

развитие на икономическитѣ сили на руския народъ. Балтийското море осигуряваше международнитѣ сношения на севернитѣ провинции, но южнитѣ оставаха затворени — безъ да иматъ достъпъ до Сръдиземното море и южна Европа. И по тая причина Екатерина, която се яви продължителка на начинанията на Петра Великий и отдаваше голѣмо значение на развитието на морската търговия, обърна сериозно внимание върху въпроса за свободното плавание по Черното море; той съставлява почти въ цѣлото ѝ царуване оня прѣдметъ, който въ външната политика поглъща нейнитѣ най-главни грижи. Крупното значение на свободното плавание по Черното море за икономическото развитие на южна Русия може да се види, между прочемъ, и отъ тоя фактъ, че, въ прѣки старанията на петербургското правителство въ навечерието на въцаряването на Екатерина II — между Русия и Венецианската република, която играеше важна търговска роль въ Сръдиземното море, не можа да се сключи търговски договоръ „вслѣдствие страхътъ на Венеция отъ Турция“*). Екатерина се опита, отначало, по миренъ начинъ да разрѣши въпроса за свободното плавание на търговскитѣ параходи и за тая цѣль Обрѣсковъ, нейния прѣдставителъ въ Цариградъ, бѣше натоваренъ да влѣзе въ преговори съ турското правителство, които обаче не дадаха никакви резултати. Между тѣмъ, южно-руската търговия страдаше отъ туй положение на работитѣ и руския Югъ бѣше обрѣченъ на икономически застой. Опитаха се нови сръдства за рѣшение трудния въпросъ. Петербургското правителство настоя чрѣзъ посланника си прѣдъ турското да позволи свободата на търговското плавание, като възнаграждение за отцѣпването на Русия отъ Австрия и за нейния неутралитетъ въ случай на война между Турция и по-

*) Уляницкій, стр. 96.

слѣдната; то поиска, най-сетнѣ, да му се признае това право и съ взаимни отстъпки между двѣтъ страни. Но всички усилия останаха безуспѣшни прѣдъ непоколебимото упорство на Турция, която не искаше да чуе за свободното плаване по Черното море. Въпроса трѣбаше да се рѣши съ помощта на орѣжието — и войната, обявена въ 1768 г. отъ Турция, даде възможность на руското правителство да осъществи завѣтната си задача.

Кои бѣха причинитѣ за *четвъртата руско-турска* или, както я наричатъ, първа *Екатерининска война*?

Ний казахме, че Турция бѣше влѣзла въ водовъртежа на западно европейскитѣ интриги и служеше, едно слѣдъ друго, за орѣдие ту на Англия, ту на Франция въ борбата на тѣхнитѣ интереси, безъ тя да има нищо общо съ нейнитѣ жизненни държавни интереси. Въ 1711 г. Портата отвори война на Петра Великий по шведския въпросъ, или по-добрѣ за Карла XII, подъ натиска на Франция, при всичко че тоя въпросъ засѣгаше малко нейнитѣ интереси; въ 1740 г., когато избухна войната за австрийското наслѣдство, тя бѣше готова да влѣзе въ война и съ Австрия, подъ влиянието все пакъ на Франция, за да стане — удивително! — покровителка на католишката църква, съгласно странния съюзенъ договоръ, подписанъ между френския посланникъ Вилнева и Рейсъ-ефенди, подкупенъ отъ него; участието ѝ въ тая война се осуети едва слѣдъ голѣмитѣ усилия на Англия, съюзница на пруския кралъ. Същата роль виждаме да играе въ време на седемгодишната война; същата роль тя играе и сега, когато се подига въпроса за полското прѣстолонаслѣдие, като отваря война на Русия подъ внушенията на Франция.

На 5 ноемврий 1763 г. полския кралъ Августъ III умрѣ и въпроса за *полското прѣстолонаслѣдие* се появи отново на сцената. Пруския кралъ Фридрихъ II

и Екатерина II се споразумѣха (8 априлѣ 1764 г.) да не допустнатъ наслѣдственната корона въ Полша и поставиха за свой кандидатъ Станислава Понятовскій. Къмъ тѣхното съглашение отпослѣ се присъедини и австрийската императрица — Мария Терезия. Франция се рѣши да противодѣйствува на споразумението имъ и положи кандидатурата на одного отъ своитѣ клиенти*), но, при географическото си положение, тя нѣмаше възможность да даде военна помощъ на Полша: послѣдната бѣше твърдѣ отдалеченна отъ Франция, отъ която я раздѣляха Прусия и Австрия; освѣнъ това, Франция имаше задъ гърбътъ си и враждебната Англия, поради съперничеството имъ въ Левантъ и поради указаната ѝ помощъ на Северо-Американскитѣ Штати въ борбата имъ съ Англия за своята независимостъ. И затова Франция употреби всички усилия да въвлече Турция въ полскитѣ работи усилия, увѣнчани съ пълнѣнъ успѣхъ, толкось повече че „Портата питаше отдавна нерасположение къмъ руското правителство, което обвиняваше въ петдесетѣхъ години (1750—1760), че нарушило Кавказкитѣ граници и строяло нови укрѣпления, а въ шейсетѣхъ — че поддържало черногорското въстание и тайни сношения съ Влашко и Молдава; тя взе полскитѣ работи блиско до сърдцето си и, въсползувана отъ туй, че, при преслѣдванието на полскитѣ конфедерати, единъ казашки отрядъ завзе Балта и Дубоссаръ, принадлежавши на кримскія ханъ, обяви, на 4 октомврий 1768 г., война на Русия подъ прѣдлогъ да

*) По ша се намираше туй време въ пълно разложение, което прѣдшествува нейното раздѣление. Това печално положение бѣше само продължение на съществуващата отъ по-рано анархия. Въпроса за нейната раздѣла датира отъ много по-напрелъ. Още въ 1667 г. Швеция, Австрия и Прусия проектираха раздѣлянието ѝ; въ 1700 г. се водяха преговори между Швеция и Прусия за сжщата цѣль; въ 1711 г. между Прусия, Русия и Августа II Саксонски; въ 1732 г. между Августа II Саксонски и Фридриха Великий — пруский краля. (Вижъ подробенъ разборъ на причинитѣ за паданието и раздѣлата на Полша въ IIта часть на настоящия трудъ: „Раздѣлянието на Полша“).

въстанови правата на Полша, нарушени отъ Екатерина“*).

Въ Русия се наченаха обширни приготовления за войната и тамъ си поставиха много по-широка цѣль отъ досегашнитѣ руско-турски войни, а именно пълното разрушение на турската империя и изгонванието на турцитѣ отъ Европа. Каква поразителна разлика наистина между миналото и настоящето! До като напредъ войнитѣ имаха за единствена цѣль достъпа къмъ Черното море и усмирението на кримскитѣ татари, сега се призна за обходимо съкрушението на цѣлата империя, като най-несигурно сръдство за постигание на тая цѣль. На нейната грандиозностъ отговаряха и грамаднитѣ приготовления. Слѣдъ назначението на Галицина и Румянцева за главнокомандующи на двѣтѣ дѣйствующи армии, правителството рѣши да тури въ движение всичко противъ турското владичество. Между другитѣ мѣрки, то видѣ за нужно да подигне противъ него въ време на войната не само християнскитѣ народи на Балканския полуостровъ, но и кримскитѣ татари, съ обѣщаніе, щото тѣ да се провъзгласятъ за независимо царство.

Въ Морея, Далмация, Грузия и къмъ всички християнски народи, живущи въ Турция, се испратиха еми-сари да разгласятъ, че Русия е заставена да води война съ Турция, а до черногорцитѣ — да имъ се яви, че морската експедиция расчита да намѣри безопасно пристанище въ тѣхната земя. Плана за възстанието на тия народи се състави на основание даннитѣ, които бѣха събрали и донесли испратенитѣ емисари. Още въ 1763 г., когато Турция почна да заплашва Русия по поводъ полскитѣ работи, графъ Григорій Орловъ испрати къмъ „спартанския“ народъ двамата гърци: Мануилъ Саро и артилерийския офицеръ Паназули. Въ

*) Жигаревъ, I, стр. 174.

1765 г. Саро се върна отъ своето пътувание и съобщил, че „спартанския“ народъ отъ „християнския законъ“ и „гръцко вѣроисповѣданіе“ не се бои, и даже сега воюва съ турцитѣ, макаръ да е подчиненъ на тѣхъ. Щомъ гръцитѣ изслушали прѣдложението на Саро да възстанатъ въ случай на война между Русия и Турция, тѣхнитѣ „старѣйшини“ или „капитани“ свикали голѣмо събрание и обявили, че ще възстанатъ съ голѣма сила противъ турцитѣ, „като неприятелі на християнската вѣра.“ Подобно рѣшение било взето и въ другитѣ гръцки области, посѣтени отъ Саро и Паназули, жителитѣ на които имъ казвали, че, ако войната между Русия и Турция, избухне, тѣхнитѣ жители ще възстанатъ като единъ човѣкъ противъ Портата и че въ името на „православния законъ“ ще се борятъ съ не малка сила противъ турцитѣ. Въ своитѣ донесения Саро писа, между другото, да се испратятъ въ Срѣдиземно море десетъ руски военни нараходи съ достатъчно топове за въоръжаваніе на гръцкитѣ кораби. Въ благодарностъ за извършеното отъ него дѣло, графъ Орловъ му издаде свидѣтелство, съ собственоръчния надписъ: „засвидѣтелствувамъ съ това, че Мануилъ Саро бѣше испратенъ въ 1763 г. отъ мене съ миссия въ турската областъ, дѣто изпълни добропорядочно възложеното нему дѣло“. *Съ сжщата мисия и по сжщитѣ работи билъ пратенъ въ Дунавскитѣ области и бѣларина Каразинъ*).*

Тия подробности приведохме като характеристични за отношенията на Русия съ балканскитѣ християни въ тая епоха; за надѣждитѣ, възлагани отъ нея на тѣхъ въ прѣдстоящата война; и за указание на силно развившата се освободителна идея подъ нейното влияние. Виждаме и тукъ, че религията не престава да играе важна роль и че православieto продължава да

*) Соловьевъ, XXVIII стр. 561—562

бъде обединителното зване въ борбата съ турското владичество. Английския посланикъ, Каткартъ, донася на правителството си за своя разговоръ съ одного отъ еми-саритѣ, който му съобщилъ между другото, че „гърцитѣ иматъ голѣми основания да ненавиждатъ турцитѣ, но ги прѣдпочитатъ отъ римо-католическитѣ държави, тъй като тѣ се отличаватъ съ своята голѣма търпимостъ; гърцитѣ никога не биха пожелали да принадлежатъ къмъ Австрия, а колкото до Франция — тѣ я мразятъ*)“. По думитѣ на емисаря, Морей е готова да възстане, а Албания, Епиръ, Занте, Кефалония и съседнитѣ острови ще послѣдватъ примѣра ѝ.

Съ подиганieto на балканскитѣ християни се на-товари графъ Алексѣй Орловъ, който, наедно съ брата си Григорий Орловъ, се въодушевяваха дѣйствително отъ идеята за освобождение гърцитѣ и славянитѣ отъ турското иго.

Въ туй врѣме, когато Григорий Орловъ действу-ваше въ Петербургъ за подиганіе балканскитѣ християни на възстание, Алексѣй поиска да узнае отъ императри-цата, дали тя не би благоволила „да го употреби на служба за отечеството, наедно съ „православнитѣ грѣцки и славянски народи“, а на брата си Григория писа отъ Венеция, дѣто бѣше отишелъ на лѣчение, че „тукъ намѣрихъ много едновѣрни хора, желаючи да постѣпятъ подъ нашата команда и да служатъ въ се-гашната ни война съ Турция; има, освѣнъ това, и много извѣстия, че Чернагора, съ съседнитѣ ней земи, които принадлежатъ на отоманскитѣ владения и сѣ отъ „нашия законъ,“ ще подигнатъ орѣжие**). Същевременно съ това, той поиска и надлежнитѣ инструкции за онова, което трѣба да прави, като се исказа, че най цѣлесъобраз-ното е да се расцѣпятъ и раздвоатъ турскитѣ сили. Въ

*) Ibid, стр. 562.

**) Ibid., XXVIII стр. 582.

любовно до братя си, той продължава: „ако ще се върнем, то да се върнем заедно до Цариград и да се осмислим всички *принципи* и *благочестия* от таяната нощ, която тѣ туркати... Убеденъ съмъ, че тия народи ще се подготвятъ лесно противъ турците и че тѣ ще не слушатъ; тѣ са грабни, обичатъ ме много съ дружини и много са еднородни и в исканъ да изпълнятъ всичко, което възвизватъ. Поставихъ отъ единъ край, а азъ отъ другъ“). Графъ Александър Орловъ припознава при това и по кой начинъ да се постави на широкото на балканските християни; като поправя прикѣра на Петра Великий въ връжъ на прутския пѣлъкъ, той нисте да се испрати при тѣхъ „добър, надѣленъ и вскусенъ“ човекъ съ грамота отъ императорски дворъ.

На въпросиъ императора Елизавета отговори: „Най-сакъ, по предложението на братя ни, нислѣхъ да произведемъ туркатиелна диверсия на неприятелъ съ помощта на Гърци било на нейната твърда земя, било на острови отъ Архипелага; а сега, слѣдъ получаването на зашитъ най-ближъ извѣстия за дѣйствителната наклонности на тамошните народи да вставатъ противъ Портата, се укрѣпваме още повече въ това нѣнѣе; като сме съвършенно надѣдни въ вашата вѣрностъ къмъ насъ, въ вашата способностъ и въ горѣщото ни желание да бъдете полезенъ синъ и гражданинъ на отечеството, съизволяваме охотно да ви възложимъ и повѣримъ, по ваше собствено желание, да приготвите, да распоредите и да раководите цѣлия подвигъ**“. Едновременно, императрицата съобщи на графъ Орлова лицата, испратени да подигнатъ балканските християни: полковникъ Ездемировичъ и поручикъ Бѣличъ въ Чернагора; венецианския грѣкъ Петушинъ — въ Албания при тамошните вождове Пуковалъ и Мавромихали; и под-

*) Ibid., XXVIII, стр. 582—583.

**) Ibid., XXIII, стр. 583.

полковникъ Каразинъ въ Молдава и Влашко, Сърбия и България.

Въ писмото си до графа Ал. Орлова, като организаторъ и ръководителъ на въстанието на балканскитѣ народи, Екатерина настоява изрично за тѣхното единодушие, за тѣхната солидарностъ и за тѣхното общо, масово въстание. „Трѣба да се приеме за неоспорима истина и за неколебимо начало въ цѣлото дѣло — казва тя, — че отдѣлнитѣ въстания трѣбва да сж готови и да се дигнатъ едновременно или поне скоро слѣдъ подиганieto на оръжие, защото итъкъ не могатъ да ни бждатъ полезни, тъй като ни единъ отъ тия народи не е толкова силенъ, за да може да направи нѣщо повече отъ единъ набѣгъ и, тъй да се каже, отъ едно мимолетно опустошение на частица земя; слѣдователно, всѣки такъвъ набѣгъ, безъ да нанесе чувствителна загуба на неприятеля, а още по-малко да му причини полезна за насъ диверсия, въ което единствено се сѣстои прямата ни цѣль, ще отвори само очитѣ на турцитѣ и ще ги накара да взематъ бързо нужднитѣ мѣрки противъ понататъшнитѣ покушения; за тѣхъ несравнено е полесно да испрѣдять разпалването на искрата, отколкото да се противятъ сетнѣ и да гасятъ пламъка въ разгара му. На това основание, имайте за първа и върховна грижа да поставите всички тамошни народи или повечето отъ тѣхъ въ *тесно едномислие и съгласие*; като имъ вдѣхните ясното убѣждение за *тѣхната взаимна полза и надѣжда за общо освобождение*, а особно еднаквата на всички православни християни обязаность да защищаватъ Светата Църква и благочестието — вземете всички мѣрки и направете всички распорѣждания при такава непроницаема тайна, щото диганieto на оръжие да стане едновременно или наскоро — народъ слѣдъ народъ*)“.

*) Ibid., XXVIII, стр. 583—584.

Агитационната дѣятелностъ на Орлова и сподвижниците му има това крупно значение въ дѣлото на освобождение християнскитѣ народи, че, подъ ръководството на Русия, тѣ се организиратъ систематично за общо въстание, а най важно — че освободителната идея почва да зрѣе мощно и да подготвява бъдащитѣ въстания на *сърби* (1804 г.), *гърци* (1821 г.) и, по-късно, на *българи* за национална и политическа независимостъ. Мъчно може да се помисли по-силенъ факторъ за укрѣпване националното съзнание на тия народи отъ това благотворно влияние на Русия и нейнитѣ войни съ Турция, благодарение на които тѣ встъпватъ въ своето *историческо развитие и политическо възрождение*.

Но ако агитационната дѣятелностъ на Орлова будеше духовете за борба противъ турското владичество, *въззванието на Екатерина* вдъхваше по-голямъ вѣра за избавлението имъ отъ него. Като се принесемъ мисленно въ оная епоха, въ която царува ненавистта къмъ католицизма, защото „гърцитѣ“) иматъ много причини да ненавиждатъ турското правителство, но го прѣдпочитатъ прѣдъ римо-католическитѣ държави, тъй като турцитѣ се отличаватъ съ по-голямъ търпимостъ и гърцитѣ не биха пожелали да принадлежатъ къмъ Австрия, а Франция мразятъ**); въ която чувството на солидарностъ между тия народи за общо движение противъ турското владичество се намира още въ своитѣ пелени; въ която „ни единъ отъ тѣхъ не е толкова силенъ, за да направи нѣщо повече на Турция отъ единъ набѣгъ, отъ едно мимоходно опустошение на частица отъ нейната земя, безъ да може да ѝ нанесе чувствителенъ ущърбъ***); въ която народнитѣ маси прѣдставляватъ все още инерт-

*) Подъ това име се разбираха дълго време всички православни християни на Балканския полуостровъ.

**) Соловьевъ, XXVIII, стр. 562.

***) Писмото на Екатерина II къмъ графъ А. Орлова. Соловьевъ, XXVIII, стр. 583.

на, безжизненна, аморфна маса ; и въ която, най-сетнѣ, тѣ не прѣдставляватъ абсолютно никакъвъ интересъ за западна Европа, която повече се грижи за неприкосновенността на Турция — ний ще можемъ да си съставимъ по-ясно понятие за животворното влияние върху тия народи на императорския зовъ на царицата за въстание :

„Съ Божата милость ний, Екатерина II и пр., обивяваме на всички грѣцки и славянски народи отъ *православно исповедание*, обитаючи както на твърда земя, така и на островитѣ на Архипелага, крайното си съжаление за положението на тия достойни отъ древностъ и знаменити съ благочестието си народи, въ което се намиратъ сега подъ игото на Отоманската Порта. Съ свойствената си лютость и умраза къмъ християнството, съгласно мохамеданския законъ, турцитѣ се стрѣмятъ съвокупно да хвърлятъ въ бездната на злоприключенията душата и тѣлото на християнитѣ, живущи не само въ тѣхно подданство и робство, но и въ съсѣдство, защото злочестието отъ агарянитѣ, което не знае друго обуздание, освѣнъ страха, не е намирало до сега такова. Отоманската порта, по обикновенната си злоба къмъ нашата православна църква, като вижда старанията, употребявани за вѣрата и закона нашъ, преимуществата на който, споредъ древнитѣ трактати, ний се трудихме да утвърдимъ въ Полша, дѣто отъ врѣме на врѣме бѣха похищавани — като диша съ мщение, като презира всички права народни и самата истина, като разрушава само поради свойственното ней вѣроломство вѣчный миръ съ нашата империя, е започнала най-несправедлива и безъ всѣка законна причина война противъ насъ и съ това ни убѣди да употребимъ даруванното отъ Бога намъ оръжие. И сега е дошло времето, когато стенияцитѣ подъ игото християни ще почувствуватъ още повече угнетението. Като съобразяваме горестното състояние на тия благочестиви синове на Църквата Божия, ний го

и Екатерина II се споразумѣха (8 априль 1764 г.) да не допустнатъ наслѣдственната корона въ Полша и поставиха за свой кандидатъ Станислава Понятовскій. Къмъ тѣхното съглашение отпослѣ се присъедини и австрийската императрица — Мария Терезия. Франция се рѣши да противодѣйствува на споразумението имъ и положи кандидатурата на едного отъ своитѣ клиенти*), но, при географическото си положение, тя нѣмаше възможность да даде военна помощъ на Полша: послѣдната бѣше твърдѣ отдалеченна отъ Франция, отъ която я раздѣляха Прусия и Австрия; освѣнъ това, Франция имаше задъ гърбътъ си и враждебната Англия, поради съперничеството имъ въ Левантъ и поради указаната ѝ помощъ на Северо-Американскитѣ Щ.ти въ борбата имъ съ Англия за своята независимостъ. И затова Франция употреби всички усилия да въвлече Турция въ полскитѣ работи, усилия, увѣнчани съ пълнѣнъ успѣхъ, толкось повече че „Портата питаяше отдавна нерасположение къмъ руското правителство, което обвиняваше въ петдесетѣхъ години (1750—1760), че нарушило Кавказкитѣ граници и строяло нови укрѣпления, а въ шейсетѣхъ — че поддържало черногорското въстание и тайни сношения съ Влашко и Молдава; тя взе полскитѣ работи блиско до сърдцето си и, възползувана отъ туй, че, при преслѣдванието на полскитѣ конфедерати, единъ казашки отрядъ завзе Балта и Дубоссаръ, принадлежавши на кримския ханъ, объяви, на 4 октомврий 1768 г., война на Русия подъ прѣдлогъ да

*) По-ша се намираше туй време въ пълно разложение, което прѣдшествува нейното раздѣление. Това печално положение бѣше само продължение на сѣществующата отъ по-рано анархия. Въпроса за нейната раздѣла датира отъ много по-напредъ. Още въ 1667 г. Швеция, Австрия и Прусия проектираха раздѣлянието ѝ; въ 1700 г. се водяха преговори между Швеция и Прусия за сѣщата цѣль; въ 1711 г. между Прусия, Русия и Августа II Саксонски; въ 1732 г. между Августа II Саксонски и Фридриха Великий — пруский крале. (Вижъ подробенъ разборъ на причинитѣ за паданieto и раздѣлата на Полша въ II та часть на настоящия трудъ: „Раздѣлянието на Полша“).

въстанови правата на Полша, нарушени отъ Екатерина^{*)}).

Въ Русия се наченаха обширни приготовления за войната и тамъ си поставиха много по-широка цѣль отъ досегашнитѣ руско-турски войни, а именно цѣлното разрушение на турската империя и изгонването на турцитѣ отъ Европа. Каква поразителна разлика наистина между миналото и настоящето! До като напредъ войнитѣ имаха за единствена цѣль достъпа къмъ Черното море и усмирението на кримскитѣ татари, сега се призна за обходимо съкрушението на цѣлата империя, като най-несигурно сръдство за постигание на тая цѣль. На нейната грандиозность отговаряха и грамаднитѣ приготовления. Слѣдъ назначението на Галицина и Румянцева за главнокомандующи на двѣтѣ дѣйствующи армии, правителството рѣши да тури въ движение всичко противъ турското владичество. Между другитѣ мѣрки, то видѣ за нужно да подигне противъ него въ време на войната не само християнскитѣ народи на Балканския полуостровъ, но и кримскитѣ татари, съ общаніе, щото тѣ да се провъзгласятъ за независимо царство.

Въ Морея, Далмация, Грузия и къмъ всички християнски народи, живущи въ Турция, се испратиха емисари да разгласятъ, че Русия е заставена да води война съ Турция, а до черногорцитѣ — да имъ се яви, че морската експедиция расчита да намѣри безопасно пристанище въ тѣхната земя. Плана за възстанието на тия народи се състави на основание даннитѣ, които бѣха събрали и донесли испратенитѣ емисари. Още въ 1763 г., когато Турция почна да заплашва Русия по поводъ полскитѣ работи, графъ Григорій Орловъ испрати къмъ „спартанския“ народъ двамата гърци: Мануилъ Саро и артилерийския офицеръ Паназули. Въ

*) Жигаревъ, I, стр. 174.

1765 г. Саро се върна отъ своето пътувание и съобщи, че „спартанския“ народъ отъ „християнския законъ“ и „гръцко вѣроисповѣдание“ не се бои, и даже сега воюва съ турцитѣ, макаръ да е подчиненъ на тѣхъ. Щомъ гръцитѣ изслушали прѣдложението на Саро да възстанатъ въ случай на война между Русия и Турция, тѣхнитѣ „старѣйшини“ или „капитани“ свикали голѣмо събрание и обявили, че ще възстанатъ съ голѣма сила противъ турцитѣ, „като неприятелѣ на християнската вѣра.“ Подобно рѣшение било взето и въ другитѣ гръцки области, посѣтени отъ Саро и Паназули, жителитѣ на които имъ казвали, че, ако войната между Русия и Турция, избухне, тѣхнитѣ жители ще възстанатъ като единъ човѣкъ противъ Портата и че въ името на „православния законъ“ ще се борятъ съ не малка сила противъ турцитѣ. Въ своитѣ доносения Саро писа, между другото, да се испратятъ въ Срѣдиземно море десетъ руски военни нараходи съ достатъчно топове за въоръжаване на гръцкитѣ кораби. Въ благодарностъ за извършеното отъ него дѣло, графъ Орловъ му издаде свидѣтелство, съ собственноръчния надписъ: „засвидѣтелствувамъ съ това, че Мануилъ Саробѣше испратенъ въ 1763 г. отъ мене съ миссия въ турската областъ, дѣто изпълни добропорядочно възложеното нему дѣло“. *Съ сжщата мисия и по сжщитѣ работи билъ пратенъ въ Дунавскитѣ области и бѣларина Каразинъ*).*

Тия подробности приведохме като характеристични за отношенията на Русия съ балканскитѣ християни въ тая епоха; за надѣждитѣ, възлагани отъ нея на тѣхъ въ прѣдстоящата война; и за указание на силно развившата се освободителна идея подъ нейното влияние. Виждаме и тукъ, че религиата не престава да играе важна роль и че православие то продължава да

*) Соловьевъ, XXVIII стр. 561—562

бже обединителното знаме въ борбата съ турското владичество. Английския посланикъ, Каткартъ, донася на правителството си за своя разговоръ съ едного отъ емисаритѣ, който му съобщилъ между другото, че „гърцитѣ иматъ голѣми основания да ненавиждатъ турцитѣ, но ги прѣдпочитатъ отъ римо-католическитѣ държави, тъй като тѣ се отличаватъ съ своята голѣма търпимостъ; гърцитѣ никога не биха пожелали да принадлежатъ къмъ Австрия, а колкото до Франция — тѣ я мразятъ*)“. По думитѣ на емисаря, Морея е готова да възстане, а Албания, Епиръ, Занте, Кефалония и съседнитѣ острови ще послѣдватъ примѣра ѝ.

Съ подиганieto на балканскитѣ християни се наговори графъ Алексѣй Орловъ, който, наедно съ братаси Григорий Орловъ, се въодушевяваха дѣйствително отъ идеята за освобождение гърцитѣ и славянитѣ отъ турското иго.

Въ туй врѣме, когато Григорий Орловъ действуваше въ Петербургъ за подиганіе балканскитѣ християни на възстание, Алексѣй поиска да узнае отъ императрицата, дали тя не би благоволила „да го употреби на служба за отечеството, наедно съ „православнитѣ гърцки и славянски народи“, а на братаси Григория писа отъ Венеция, дѣто бѣше отишелъ на лѣчение, че „тукъ намѣрихъ много едновѣрни хора, желаючи да постѣпятъ подъ нашата команда и да служатъ въ сегашната ни война съ Турция; има, освѣнъ това, и много извѣстия, че Чернагора, съ съседнитѣ ней земи, които принадлежатъ на отоманскитѣ владения и сж отъ „нашия законъ“, ще подигнатъ оружїе**). Сжщевременно съ това, той поиска и надлежнитѣ инструкции за онова, което трѣба да прави, като се исказа, че най цѣлѣсообразното е да се расцѣпятъ и раздвоятъ турскитѣ сили. Въ

*) Ibid, стр. 562.

**) Ibid., XXVIII стр. 582.

писмото до брата си, той продължава: „ако ще се върви, то да се върви чакъ до Цариградъ и да се освободятъ всички православни и благочестиви отъ тежкото иго, което тѣ търпятъ . . . Убѣденъ съмъ, че тия народи ще се подигнатъ лесно противъ турцитѣ и че тѣ ще ме слушатъ; тѣ сж храбри, обичатъ ме наедно съ другаритѣ ми много за едновѣрието ни и искатъ да изпълнятъ всичко, което имъ заповѣдамъ. Потягвайте отъ едина край, а азъ отъ другия*). Графъ Алексѣй Орловъ препоръчва при това и по кой начинъ да се постѣпи за подиганieto на балканскитѣ християни; като подражава примѣра на Петра Великий въ врѣме на прутския походъ, той настоя да се испрати при тѣхъ „добръ, надѣжденъ и искусенъ“ човекъ съ грамота отъ императорския дворъ.

На неговитѣ донесения Екатерина отговори: „Ний сами, по прѣдложението на брата ви, мислимъ да произведемъ чувствителна диверсия на неприятеля съ помощта на Гърция било на нейната твърда земя, било на островитѣ отъ Архипелага; а сега, слѣдъ получванието на вашитѣ най-близки извѣстия за дѣйствителната наклонность на тамошнитѣ народи да въстанатъ противъ Портата, се укрѣпваме още повече въ това мнѣние; като сме съвършено надѣждни въ вашата вѣрность къмъ насъ, въ вашата способность и въ горѣщото ви желание да бъдете полезенъ синъ и гражданинъ на отечеството, съизволяваме охотно да ви възложимъ и повѣримъ, по ваше собствено желание, да пригответе, да распоредите и да ръководите цѣлия подвигъ**).“ Едноврѣменно, императрицата съобщи на графъ Орлова лицата, испратени да подигнатъ балканскитѣ християни: полковникъ Ездемировичъ и поручикъ Бѣличъ въ Чернагора; венецианския грѣкъ Петушинъ — въ Албания при тамошнитѣ вождове Пуковалъ и Мавромихали; и под-

*) Ibid... XXVIII, стр. 582—583.

**) Ibid, XXIII, стр. 583.

полковникъ Каразинъ въ Молдава и Влашко, Сърбия и България.

Въ писмото си до графа Ал. Орлова, като организаторъ и ръководителъ на въстанието на балканскитѣ народи, Екатерина настоява изрично за тѣхното единодушие, за тѣхната солидарностъ и за тѣхното общо, масово въстание. „Трѣба да се приеме за неоспорима истина и за неколебимо начало въ цѣлото дѣло — казва тя, — че отдѣлнитѣ въстания трѣбва да сж готови и да се дигнатъ едноврѣменно или поне скоро слѣдъ подиганieto на оръжие, защото инѣкъ не могатъ да ни бѣдатъ полезни, тѣй като ни единъ отъ тия народи не е толкова силенъ, за да може да направи нѣщо повече отъ единъ набѣгъ и, тѣй да се каже, отъ едно мимоходно опустошение на частица земя; слѣдователно, всѣки такъвъ набѣгъ, безъ да наниса чувствителна загуба на неприятеля, а още по-малко да му причини ползна за насъ диверсия, въ което единствено се състои прямата ни цѣль, ще отвори само очитѣ на турцитѣ и ще ги накара да взематъ бързо нужднитѣ мѣрки противъ понататъшнитѣ покушения; за тѣхъ несравнено е полесно да испрѣдятъ разпалванието на искрата, отколкото да се противятъ сетнѣ и да гасятъ пламъка въ разгара му. На това основание, имайте за първа и върховна грижа да поставите всички тамошни народи или повечето отъ тѣхъ въ *тесно едномислие и съгласие*; като имъ вдѣхните ясното убѣждение за *тѣхната взаимна полза и надѣжда за общо освобождение*, а особно еднаквата на всички православни християни обязаностъ да защитаватъ Светата Църква и благочестието — вземете всички мѣрки и направете всички распорѣждания при такава непроницаема тайна, щото диганieto на оръжие да стане едноврѣменно или наскоро — народъ слѣдъ народъ *)“.

*) Ibid., XXVIII, стр. 583—584.

Агитационната дѣятелностъ на Орлова и сподвижниците му има това крупно значение въ дѣлото на освобождение християнскитѣ народи, че, подъ ръководството на Русия, тѣ се организиратъ систематично за общо въстание, а най-важно — че освободителната идея почва да зрѣе мощно и да подготвява бъдащитѣ въстания на *сърби* (1804 г.), *гърци* (1821 г.) и, по-късно, на *българи* за национална и политическа независимостъ. Мощно може да се помисли по-силенъ факторъ за укрѣпване националното съзнание на тия народи отъ това благотворно влияние на Русия и нейнитѣ войни съ Турция, благодарение на които тѣ встъпватъ въ своето *историческо развитие и политическо възраждане*.

Но ако агитационната дѣятелностъ на Орлова будише духоветѣ за борба противъ турското владичество, *въззванието на Екатерина* вдъхваше по-голямъ вѣра за избавлението имъ отъ него. Като се принесемъ мисленно въ оная епоха, въ която царува ненавистта къмъ католицизма, защото „гърцитѣ^{*)}“ иматъ много причини да ненавиждатъ турското правителство, но го прѣдпочитатъ прѣдъ римо-католическитѣ държави, тъй като турцитѣ се отличаватъ съ по-голямъ търпимостъ и гърцитѣ не биха пожелали да принадлежатъ къмъ Австрия, а Франция мразятъ^{**)“}; въ която чувството на солидарностъ между тия народи за общо движение противъ турското владичество се намира още въ своитѣ пелени; въ която „ни единъ отъ тѣхъ не е толкова силенъ, за да направи нѣщо повече на Турция отъ единъ набѣгъ, отъ едно мимоходно опустошение на частица отъ нейната земя, безъ да може да ѝ нанесе чувствителенъ ущърбъ^{***)}“; въ която народнитѣ маси прѣдставляватъ все още инерт-

^{*)} Подъ това име се разбираха дълго време всички православни християни на Балканския полуостровъ.

^{**)} Соловьевъ, XXVIII, стр. 562.

^{***)} Писмото на Екатерина II къмъ графъ А. Орлова. Соловьевъ, XXVIII, стр. 583.

на, безжизненна, аморфна маса ; и въ която, най-сетнѣ, тѣ не прѣдставляватъ абсолютно никакъвъ интересъ за западна Европа, която повече се грижи за неприкосновенността на Турция — ний ще можемъ да си съставимъ по-ясно понятие за животворното влияние върху тия народи на императорския зовъ на царицата за въстание :

„Съ Божата милость ний, Екатерина II и пр., обливваме на всички грѣцки и славянски народи отъ *православно исповедание*, обитающи както на твърда земя, така и на островитѣ на Архипелага, крайното си съжаление за положението на тия достойни отъ древность и знаменити съ благочестието си народи, въ което се намиратъ сега подъ игото на Отоманската Порта. Съ свойствената си лютость и умраза къмъ християнството, съгласно мохамеданския законъ, турцитѣ се стрѣмятъ съвокупно да хвърлятъ въ бездната на злоприключенията душата и тѣлото на християнитѣ, живущи не само въ тѣхно подданство и робство, но и въ съсъдство, защото злочестието отъ агарянитѣ, което не знае друго обуздание, освѣнъ страха, не е намирало до сега такова. Отоманската порта, по обикновенната си злоба къмъ нашата православна църква, като вижда старанията, употребявани за вѣрата и закона нашъ, преимуществата на който, споредъ древнитѣ трактати, ний се трудихме да утвърдимъ въ Полша, дѣто отъ врѣме на врѣме бѣха похищавани — като диша съ мщение, като презира всички права народни и самата истина, като разрушава само поради свойственното ней вѣроломство вѣчний миръ съ нашата империя, е започнала най-несправедлива и безъ всѣка законна причина война противъ насъ и съ това ни убѣди да употребимъ даруванното отъ Бога намъ оръжие. И сега е дошло времето, когато стѣнащитѣ подъ игото християни ще почувствуватъ още повече угнетението. Като съобразяваме горестното състояние на тия благочестиви синове на Църквата Божия, ний го

земаме въ всемилостивѣйше разсѣждение и *желаемъ, до колкото е възможно, да побѣрземе съ тяхното избавление и утѣха*. Остава само и тѣ да се потрудатъ и съдѣйствуватъ при производимитѣ отъ нашата армия военни дѣйствия. Увѣщаваме въобще всички тѣхъ и всѣкого да се воспользуютъ отъ особно полезнитѣ обстоятелства въ настоящата война за *сломване ното и за дожажданието имъ по прѣжньому въ независимостъ*, като се опълчатъ, дѣто и когато бѣде удобно, противъ общия на цѣлото християнство врагъ и като се стараятъ да му причинятъ възможни вреди и съ това да способствуватъ за общото благо и на своето собствено жребие, *трайността на което ще се утвърди свято и ненарушимо и за пребѣджитѣ времена* при сключването на мира съ Отоманската Порта, когато високомѣрния неприятель ще се принуди да го потърси отъ насъ. Нашето удоволствие ще бѣде величайше да *видимъ християнскитѣ области избавени отъ неносното робство и народитѣ, подъ нашето рѣководство, да стѣпятъ въ слѣдитѣ на своитѣ пра-дѣди*, за което ний и въ бѣдѣще нѣма да се отказваме да даваме всички срѣдства, като имъ указваме нашето покровителство и милость за опазване всички облаги, които тѣ, съ своя храбъръ подвигъ въ тая наша война съ вѣроломния неприятель, ще удържатъ“.*)

Всѣки може да си прѣдстави какво дълбоко впечатление е произвело възванието на императрицата на „чающитѣ избавление“ християнски народи. За сѣщата цѣль — подиганито имъ на възстание — въ Петербургъ рѣшиха да се испрати особна експедиция въ Срѣдиземно море; на 26 юлий 1769 год. отъ Кронщадското пристанище отплува руската ескадра подъ флага на адмиралъ Спиридова, като потегли тържественно край

*) Ibid., XXVIII, стр. 584—585.

западна и южна Европа за Архипелага „да направи диверсия на турцитѣ въ чувствителното имъ мѣсто“, като подигне гърцитѣ на въстание. Въ октомврий първата ескадра бѣше послѣдвана отъ друга подъ началството на Елфинстона, а прѣзъ лѣтото на 1770 год. — отплува третя подъ командата на Арфа; ескадрата на Елфинстона бѣше прѣдначувана да блокира Дарданелитѣ и да попрѣчи на сношенията между Турция и Египетъ. Слѣдъ пристиганieto си въ Архипелага, флота застана подъ началството на графъ А. Орлова.*)

Тѣй като съ войната се гонеше цѣльта да се нанесе смъртенъ ударъ на турското владичество, то, освѣнъ тия мѣрки, указа се за нужно да се *подигнатъ и кримскитѣ татари* като имъ се обѣщае и гарантира независимостта; за тая цѣль се натовари главнокомандующия на втората армия, графъ П. Панинъ, на който императрицата, въ особенъ рескриптъ, казваше, че е „заблагоразсѣдила да испита, дали не може да се колебае вѣрността на Кримъ и на татарскитѣ народи къмъ Портата“, като имъ се внуши да образуватъ отдѣлно царство. По тоя въпросъ станаха дълги събѣщания въ Петербургъ, въ които се рѣши какво именно да се прави съ татаритѣ. Правителството намѣри, че кримскитѣ, както и другитѣ татарски народи не могатъ да бѣдатъ полезни като подданници по своитѣ качества и по своето положение; отъ тѣхъ не могатъ да се събиратъ данъци, а за защитата на южнитѣ граници тѣ сж бесполезни, защото никой, освѣнъ тѣхъ, не ги нарушава. Но ако тѣхното подданство не обѣщава никакви ползи за империята, то затова независимостта имъ се налага отъ интереситѣ на Русия. Съ тѣхната независимостъ, мисляха, че Турция ще престане да сжще-

**) Жигаревъ, I, стр. 175.

ствува морално и нѣма да има никакво съсъдство съ нея, при това ще може да се постигне по лесно и главната цѣль на войната — свободното плавание по Черното море, — защото между Русия и Кримъ ще може да се сключи договоръ, който да обезпечи, както сухопътната, така и морската търговия по Азовското и Черно морета. Прѣдъ видъ на важното дѣло, въ правителствения съвѣтъ се рѣши да не се слага оръжието до тогава, до когато Портата не признае тържествено независимостта на Кримъ, а съ татаритѣ — да се заведатъ преговори за отцѣпването имъ отъ Отоманската Порта. Разбира се, тия преговори не можаха да се увѣнчаятъ съ благоприятенъ резултатъ по самото естество на работитѣ. Татаритѣ не мечтаяха, както балканскитѣ християни, за свобода и независимостъ, защото, първо, тѣхната зависимостъ отъ Портата бѣше номинална и, второ — исповѣдаха една и съща религия съ турцитѣ. Зависимостта имъ отъ Портата бѣше напротивъ полезна, тѣй като подъ нейната защита, тѣ можаха да разбойничатъ, да навлизатъ въ южнитѣ руски области, да ги опустошаватъ, да се занимаватъ съ грабежи и пр.; освѣнъ това кримскитѣ ханове се считаха по традиция за наслѣдници на турската династия въ случай че тя се прекрати; и затова на прѣдложението на графъ Панина прѣзъ пролѣтта на 1770 год., когато военнитѣ дѣйствия бѣха вече почнали, кримския ханъ, Капланъ-Гирей, отговори, че тѣ сѣ доволни отъ Портата, че благоденствуватъ подъ нейното покровителство и че преговоритѣ за независимостта на Кримъ би били една безсмислица. По внушително имъ подѣйствуваха блестящитѣ побѣди на Румянцева подъ Ларга и Кагула слѣдующата година, които потресоха татаритѣ и ускориha желанието въ Петербургъ дѣло.

Портата обяви войната на 25 септемврий 1768 г., но понеже не бѣше готова, то военнитѣ дѣйствия се почнаха едва прѣзъ пролѣтта на 1769 г. Екатерина се въз-

ползува отъ пропуснатото време и организира петъ армии: първата на Галицина съ 30.000 души, прѣдзначена да пази прелѣзитѣ на Днѣстръ; втората на Румянцева въ Украйна, също толкова силна — да обуздае кримскитѣ татари; третията на Берга съ 16.000 души — да премине ливията Перекопъ (Кримъ); четвъртата на Медемъ, съ донскитѣ казаки и калмуцигѣ — да отбрънява територията между Донъ и Кавказъ; и, най-сетнѣ, четата армия на Тотлебена — прѣдзначена да завземе Грузия.

Армията на Галицина премина Днѣстра близо до Хотинъ, но се оттегли; тя премина втори пѣтъ, но пакъ безуспѣшно и, най-сетнѣ, трети пѣтъ — когато обсади Хотинъ. Главнокомандующия на турската армия, Молдованджи-Али, деблокира обаче крѣпостта и русситѣ се видѣха принудени, трети пѣтъ, да се оттеглятъ задъ Днѣстра. Султана провъзгласи Молдаванджи великъ везиръ за заслугата му и сега той, съ своята силна армия, се готвяше да премине въ общо настѣпление. Но тоя пѣтъ щастieto измѣни; армията му бѣше разбита, останалата частъ отъ нея се оттегли къмъ Ханъ-тепе и, съ единъ махъ, тритѣ провинции — Бесарабия, Молдава и Влашко — бѣха отворени за нахлуването на русситѣ; тѣ заеха Яшъ, послѣ Галацъ, Браила, Исмаилъ, Букурещъ и Гюргево, насочиха силитѣ си къмъ Русчукъ, а населението отъ Влашко и Молдава поднесе клѣтва за вѣрностъ къмъ императрицата и испрати въ Петербургъ особенъ адресъ, въ който искаха своитѣ вѣрноподданнически чувства. На слѣдующата 1770 г. турцитѣ се опитаха да завладѣятъ отново Влашко, но побѣдитѣ на русситѣ се указаха още по блѣстящи и осуетиха напълно плана имъ; кримския ханъ, Капланъ-Гирей, който идѣше откъмъ северъ на помощъ бѣше разбитъ на Прута; на 7 юлий Румянцевъ, замѣстника на Галицина, нападна турския станъ на р. Ларга при устието ѝ въ Прута и нанесе пълно

поражение на неприятелскитѣ сили; оставкитѣ на разбитата армия се оттеглиха при Кагулъ, окопаха се и главнокомандуюция, Халилъ-бей, чакаше съ превъзходни сили настѣплението на русситѣ; той се надѣеше да повърне побѣдата на турскитѣ знамена, като рассчиташе на своята 150-хилядна армия, противъ която русситѣ настѣпваха съ не повече отъ 17.000 души. На 21-й юлий се даде грозния бой на брѣговетѣ на рѣката Калулъ. Биваха минути, когато многобройнитѣ яничарски пълчища смятаха рускитѣ войници. Положението на Румянцева стана критическо, но той не изгуби ни хладнокрѣвието, ни вдѣхновението си. Артилерията и гренадерския щикъ рѣшиха дѣлото. Турцитѣ се оттеглиха въ бѣгство къмъ Дунава, оставиха топоветѣ си и цѣлия лагеръ въ ржцѣтѣ на побѣдителя, а на полесражението — 20.000 трупа. И Румянцевъ, на който загубитѣ възлизаха на 353 убити и 550 ранени, съ гордостъ се обърна къмъ императрицата да ѝ припомни, че „настоящото дѣло трѣба да се уподоби на дѣлата на древнитѣ римляни, на които ми заповѣдахте да подражавамъ“*). Последствията на блѣскавата кагулска побѣда бѣха завземанието на Исмаилъ, Бендеръ, Килия, Акерманъ и, въобще, пълната окупация на двѣтѣ дунавски княжества — Влашко и Молдава.

Въ туй време, когато побѣдитѣ на сухопѣтния театръ плѣтяха лаврови вѣнци за рускитѣ знамена, на морския събитията бѣха не по малко сѣдбоносни.

Портата бѣше принудена да расчета по море само на собственитѣ си сили, защото съюзнитѣ ней африкански народи бѣха погълнати съ своитѣ дѣла: триполитанцитѣ — съ холандцитѣ, тунисцитѣ — съ френцитѣ, а алжирцитѣ — съ данцитѣ. Руския флотъ бѣше при стигналъ вече въ водитѣ на Морея, дѣто хвърли котва и

*) Соловьевъ, XXVIII, стр. 647.

туй не можаше да не произведе силна тревога въ Цариградъ; турцитѣ не вѣрваха, че балтийския флотъ може да стигне въ Сръдиземното море; тѣхнитѣ сили бѣха съсрѣдоточени на Дунава, и южнитѣ имъ морски провинции останаха отворени и безъ всѣка защита. Прѣди всичко, касаше се *да се подигнатъ гърцитѣ на въстание*, за която цѣль бѣше натоваренъ графъ А. Орловъ, подъ командата на който сега дѣйствуваше цѣлия флотъ.

Единъ отъ най-ревностнитѣ сподвижници въ дѣлото на графъ Орлова бѣше македонския грѣкъ Георги Папазолисъ. Той се зае енергично съ своята миссия, направи обширни приготовления и подготви въстанието въ Албания, Акарнания и Морея съ помощта на калугеритѣ и свещеницитѣ. Когато стигна въ Майна, влиятелния Мавромихали му каза, че майонетитѣ не сж въ положение да воюватъ съ турцитѣ поради раздоритѣ си и че въстанието може да стане само ако се появатъ русситѣ. Каламаскитѣ обаче мореоти свикаии отъ владиката Бенакисъ, се обѣщаха да въстанатъ и да се явятъ подъ знамената съ сто хиляди души, ако имъ се раздаде оружје и ако руския флотъ се появи въ грѣцкитѣ води. Други емиссари, като Тамарасъ, хаджи Муратисъ и пр., кръстосаха сжщо страната съ агитционна цѣль*).

Вмѣсто да зематъ сериозни мѣрки за парализиране въстанието, турцитѣ се предадоха въ своята тревога на грабежи и кланѣта; тѣ арестуваха и обѣсиха Лакедемонския владика, а патриарха, Мелитиосъ II, свалиха отъ първосвященническия му постъ. Огъня пламна въ цѣла Гърция. Цсаросъ организира своитѣ „спартански легиони“ и, подкрѣпенъ съ стотина русси подъ командата на капитанъ Барковъ, потегли за Миситра (Спарта). Въстанието обзе всички кѣтове: начело него въ Егѣонъ

*) Lavissee et Rambeau, VII, стр. 492.

застана владиката Партений; въ Коринтъ — Георги Нотарасъ и синъ му, сжщо владика; въ Мегарида — Метромарасъ; въ Акарнания — Гривасъ, Геродемосъ и Лакурисъ; въ Мисолунга — учителя Палмасъ; въ Парнасъ — Тракасъ; въ Беоция — Колпудзасъ; въ Критъ — Сфакиоти и пр.. Корабитъ въ Йоническото море издигнаха руския флагъ, а 2000 гърци отъ Занта и 3000 отъ Кефалония минаха въ Морей. Встанието обаче не успѣ и цѣлата страна бѣше задавена въ кърви отъ арнаутитѣ, които навлѣзоха съ грамадни сили*).

Между тѣмъ, както Екатерина, тѣй и графъ Орловъ искаха да получатъ реваншъ за неуспѣха на морейското възстание. Тоя реваншъ тѣ можаха да получатъ въ морския бой.

Султана располагаше съ двѣ флоти — едвата въ Архипелага, а другата — въ Босфора, които успѣха да се съединятъ въ пролива на о. Хиосъ срѣщу малоазиатския брѣгъ — въ пристанището на Чешме. Благодарение на това, морскитѣ сили на неприятеля получиха превъзходство и Орловъ, макаръ по слабъ, писа на императрицата, че е рѣшенъ да ги атакува и или да загине, или да ги унищожи. Прѣзъ лунната тиха нощ на 25 срѣщу 26 юний (1770 г.) стана знаменития *Чешменски бой*, въ който цѣлия турски флотъ бѣше унищоженъ. Извѣстието за блѣскавата побѣда се посрѣщна съ неописуемъ въсторгъ въ Петербургъ, особно слѣдъ печалния исходъ на морейската експедиция, за която бѣше заминалъ флота, и при малкитѣ надѣжди, които се възлагаха на него. Русситѣ станаха господари на Архипелага и Елфинстонъ, единъ отъ ескадреннитѣ командири, прѣдложи на Орлова да потеглятъ за Дарданелитѣ, да блокиратъ Цариградъ и прѣдъ стѣнитѣ на сарая да продиктуватъ мирътъ на султана. Смѣлия

*) Ibid., стр. 493.

обаче планъ не се осъществи поради слабостта на флота и поради силнитѣ укрѣпления на турската столица, организирани отъ френския агентъ баронъ Тотъ.

Но до колкото чешменската побѣда прѣдизвика въсторгъ и радостъ въ Петербургъ, до тѣлкова тя произведе тежко впечатление въ европейскитѣ дворове. Чешменския бой порази съ ужасъ прѣди всичко богатата търговия на Смирна и тукъ русситѣ чуха за пръвъ пѣтъ да се говори за *европейски интереси*, съ които трѣбаше послѣ постоянно да се срѣщатъ и да държатъ смѣтка. Европейскитѣ консули испратиха особно писмо на Орлова, съ което му съобщиха, че мѣстното население и войската дошле въ истѣпление слѣдъ вѣстѣта за събитieto при Чешме, че нападали тамошнитѣ гърци и ги избили, а самитѣ европейци били принудени да се затворятъ изъ къщата или да избѣгатъ на параходитѣ, за да търсятъ убѣжище тамъ; наистина, тишината била въдворена отъ послѣ — казваха тѣ, — но страха отъ приближаванието на руския флотъ държалъ въ постоянна тревога европейската колония, тъй като появяванието му прѣдъ Смирна щѣло да бѣде сигналъ за нови кланѣта и грабежъ на европейцитѣ и пълно разрушение на тѣхната търговия; затова, консулитѣ го молиха чѣзъ своята депутация да не обръща побѣдоносното си орѣжие къмъ търговския градъ и да не гледа на него като неприятелско мѣсто, а като колония, основана отъ неутралнитѣ държави. Орловъ имъ отговори, че ще се придържа строго о законитѣ и че е готовъ да указва помощъ на всички, които я поискать — не само на съюзнитѣ, но и на неутралнитѣ народи. Колкото до търговията имъ, той ги увѣри, че тя ще се намира подъ покровителството на руския флагъ, стига да не се върши нѣщо, противно на законитѣ въ време на война*).

Но ни блѣскавитѣ побѣди на Румянцева въ Влаккѣ

*) Ibid., стр. 664—665.

и Молдова, ни унищожението на турския флотъ въ чешменския бой не потикнаха крачка напредъ разрѣшението най-важния въпросъ на войната: излизанието на Русия на Черното море и свободата за плаване по него; кримскитѣ татари останаха като напредъ вѣрни на Портата, а мирнитѣ преговори за отцѣпванието имъ отъ Турция и образуването на отдѣлно, самостоятелно царство не общаваха да се увѣнчаятъ съ благоприятенъ резултатъ. И надѣждитѣ на Русия, щото чрезъ тѣхъ, като независимо царство, да си осигури съ специални договори достъпа на черноморското крайбрѣжие, както и безопасността на южнитѣ граници, оставаха все несбѣждани. Татаритѣ се ссилаваха на алкорана, споредъ който оня „мюсюлмански народъ, който, безъ опасностъ отъ меча и огъня, се осмѣли да наруши клѣвката си, като отстъпи отъ едно-вѣрния господаръ и се прѣдаде на нѣкоя иновѣрна държава, навѣки ще бѣде прокълнатъ; ако ли има неминуема гибелъ, то нуждата закона измѣнява и нарушението на клѣвката се позволява само тогава*)“. По таа причина тѣ отговориха, че нѣма да се отдѣлятъ отъ Портата, додѣто не видятъ крайна опасностъ отъ рускитѣ войски. Слѣдователно, за отцѣпванието на кримскитѣ татари отъ Портата трѣбаше да имъ се покаже „опасността отъ меча и огъня“ или, съ други думи, трѣбаше да се прѣдприеме походъ въ Кримския полуостровъ**). И дѣйствително, прѣзъ пролѣтѣта на 1771 г. армията на кн. Долгорукий потегли за тамъ, непоколебимо рѣшенъ да нанесе тежки удари на татарското царство. Кримския ханъ извади 7.000 турци и 50.000 татари, на които кн. Долгорукий противопостави 30.000 русси и 60.000 ногайци; слѣдъ редъ бойове хана биде разбитъ, рускитѣ войски минаха Перекопската линия и заеха послѣдователно Каффа, Керчь и Ени-кале; катастрофата бѣше толкова голѣма,

*) Ibid., стр. 736.

**) Ibid., стр. 737.

че турския паша въ Каффа падна въ плѣнъ, хана избѣга на параходъ въ Цариградъ, а синоветъ му и поглавнитѣ принцове (мурдзи) отидоха въ Петербургъ да поднесатъ клѣтва на императрицата за вѣрнопопданствъ. Слѣдъ туй се почнаха преговори съ кримскитѣ татари, които зеха благоприятенъ характеръ за Русия. На 27 юлий при кн. Долгорукова дойде отъ Карасу-Пазаръ ширинския мурза Исмаилъ, който обяви, че вѣчната дружба и неразривния съюзъ съ Русия се потвърдяватъ, а въ 1772 г. се сключи окончателенъ договоръ съ кримскитѣ татари, съ които се призна тѣхната свобода и независимостъ отъ Турция*).

Колкото и успѣхитѣ на руското оржие да бѣха блѣскиви, но войната почна да се чувствува тягостна; тя погълна грамадни срѣдства, а военния театръ бѣше далечъ отъ територията на Русия и затрудняваше превоза на всичко необходимо за армията. Екатерина пожела да се възползува отъ кагулската и чешменска побѣди, подъ впечатлението на които се намираше Европа, и затова на императорския съвѣтъ биде рѣшено да се испрати особно лице въ руския лагеръ, което, при пръвъ удобенъ случай, да почне преговоритѣ съ Турция за сключване мирътъ. Въ съвѣта оцѣлиха, че непосредственнитѣ преговори съ Портата сж по-полезни, тъй като съ тѣхъ ще се избѣгне посрѣдничеството на другитѣ държави, което винаги е било пагубно за Русия, и тъй като на турското правителство ще се направи впечатлението, че тя прави това отъ миролюбие и желание да прекрати войната. За тая цѣль се прати специално лице въ руската армия, а на Румянцева се дадохъ нужнитѣ инструкции. Но колкото и да искаха въ Петербургъ да ускорятъ мирнитѣ преговори само съ Портата, *външната намѣна* се указа неминуема и не закѣси да се

*) Жигаревъ, I, стр. 180.

появи: Прусия и Австрия рѣшиха да станатъ посрѣдници между Русия и Турция. „Въ силата на своитѣ политически и икономически съображения, западно-европейскитѣ държави, които се опасяваха отъ бързия успѣхъ на Русия за смѣтка на Турция, не можаха да останатъ равнодушни зрители прѣдъ рускитѣ военни успѣхи и побързаха затова да турятъ, тъй или инѣкъ, край на руско-турската война“*). Въпрѣки взаимната си вражда и недовѣрие слѣдъ седемгодишната война, тѣ се сближиха и поискаха, съ общи усилия, да попрѣчатъ на усиляването на Русия. Първата стѣпка се направи отъ Фридриха II.

Пруския кралъ продължаваше да плаши Русия съ Австрия, като ѝ даваше да разбере чрѣзъ петербургския си посланникъ, че Австрия е рѣшена да ѝ объяви война, ако тя поиска да дойде въ съсѣдство съ нея въ Молдава. Едновременно съ това Фридрихъ съобщи на императрицата и за прѣдложението на Портата да стане посрѣдникъ въ прѣдстоящитѣ преговори и поиска да узнае на какви условия тя е рѣшена да сключи мирътъ, а най вече — какво мисли по въпроса за Молдава. Въ отговоръ Екатерина му съобщи, че войната не е почната за расширение рускитѣ граници, но че честта и дълга я каратъ да се застъпи за ония, които редомъ съ нейната армия сж се борили и, слѣвователно, не може да остави гърцитѣ да станатъ жертва на турската мстителностъ; тя поиска отъ Фридриха да склони Портата да почне преговоритѣ само съ нея, да освободи Обрѣскова, затворенъ въ Цариградъ при избухване на войната, и да обезпечи безопасността на гърцитѣ **). Но понататъшнитѣ дѣйствия на пруския кралъ трѣбаше да се прѣдшествуватъ съ свижданието му въ Найштадъ (Моравия) съ австрийския императоръ Йосифъ II.

*) Ibid, I, стр. 181.

**) Соловьевъ, XXVIII, стр. 671.

Въ Австрия, както младия императоръ Йосифъ II, тѣй и негова канцлеръ Кауницъ, олицетворение на опитността и практическата мъдростъ, мисляха за едно: да се възползуватъ отъ благоприятнитѣ условия и да наваксатъ претърпенитѣ загуби въ послѣднитѣ десетилѣтия; да усилятъ и увеличатъ империята; да подигнатъ нейното значение на прѣдишната висота; да не кажатъ, че времето на Кауница е било нещастно и безславно за Австрия — време на териториални загуби, на изгубване незабвенната Силезия и пр.. Какво да се прави? Най лесно е да се раздѣли Полша, но и Турция не трѣба да се оставя, на която бѣха направени голѣми териториални отстъпки по силата на бѣлградския договоръ. Увлеченията на Австрия се експлоатираха ловко отъ Фридриха II и той искаше да се възползува отъ тѣхъ, за да я притегли въ сферата на своето влияние. „На прошалната ауденция на австрийския посланникъ, Нюгена, Фридрихъ посочи на Бавария, съ която Австрия може отлично да закрѣпи владѣнията си; посочи на Елзасъ и Лотарингия, които, въ двѣ войни, могатъ да се отнематъ отъ Франция; посочи и на удобното закрѣпление на Австрия въ Италия и, между прочемъ, на венецианскитѣ владѣния; завладяването областитѣ на тия остарѣли републики се считаше за най естествено*)“. Мария-Терезия, която преживяваше своитѣ прѣклонни години и за която Фридрихъ бѣше най жестокия неприятель слѣдъ изгубването на Силезия, не искаше да чуе за сближението на Австрия и Пруссия; но какво значение можаха да иматъ нейнитѣ чувства, нейната стара вражда, нейнитѣ горчиви спомени за Силезия, тоя най блѣскавъ брилянтъ на австрийската корона, прѣдъ громкитѣ побѣди на Русия надъ турцитѣ, прѣдъ мисълта да се спратъ нейнитѣ успѣхи, да се поурѣчи

*) Ibid. стр. 679.

на изгодния миръ за нея, да не ѝ се допустне рѣшително преобладание въ источна Европа? Освѣнъ това, дружбата на Русия и Прусия, на Екатерина и Фридриха, можаха да се укажатъ стѣснителни за Австрия. Наистина бѣше време, когато Кауницъ виждаше въ съюза съ Франция единственното сръдство да избави империята отъ всевъзможнитѣ случайности, но опита го убѣди въ бесполезността на тоя съюзъ; Австрия придаваше грамадно значение на Влашко и Молдава; „погледитѣ на виенския кабинетъ бѣха обърнати — покрай Силезия — на Сърбия, Босна, Македония и Албания *)“. Императора и канцлера му считаха, че Русия нѣма да отиде по далечъ отъ Днѣстра и Дунава и че Молдава и Влашко, включително Сърбия и Босна до залива на р. Дринъ, трѣбва да минатъ подъ владѣнията на австрийската корона**). Защо да не стане тогава сближението съ Прусия? Защо да не стане и съ Турция, когато се касае да се противодѣйствува на Русия? Мнѣнието на Австрия за Турция бѣше вече се измѣнило радикално; въ Виена я считаха за безопасна слѣдъ седемгодишната война, когато тя пропусна най-благоприятнитѣ минути да се възползува и когато не излѣзе отъ апатичното си състояние; тамъ даже се убѣдиха, че тя може да бѣде и полезна за австрийскитѣ интереси, както показаха примѣритѣ на Франция и Прусия. Подъ постоянния страхъ да не би войната съ Англия да се поднови, за Франция бѣше важно да неутрализира Прусия чрѣзъ Австрия, а Русия чрѣзъ Турция и съ интригитѣ си въ Полша и Швеция; цѣлата ѝ источна политика въ XVIII-то столѣтие се върти около всевъзможнитѣ проекти за съюзи противъ Русия: ту съ Швеция и Полша, ту съ тия двѣтъ и Турция, но особно около послѣдната като оръдие на нейнитѣ политически и икономически интереси; макаръ да прѣдвиждаше даже, че „войната съ Русия може да бѣде

*) Бутновскій, I, стр. 21.

**) Ibid, стр. 22—23.

пагубна за Турция, но това не ѝ попрѣчи да я прѣдизвика*)“. Прочее, сжщитѣ услуги може да принесе Турция и на Австрия въ борбата ѝ съ Русия — мисляха въ Виена; но прѣди всичко трѣбваше да се осуетятъ успѣхитѣ на Русия и резултатитѣ отъ побѣдоносното ѝ оржжие съ намѣсата на виенския и берлински кабинети. Въ септемврий 1770 г. стана второто свиждане на Иосифа и Кауница съ Фридриха въ Найштадтъ (Моравия), дѣто се рѣши, щото послѣдния да прѣдаде на Екатерина желанието на Портата да влѣзе въ мирни прѣгозори при посрѣдничеството на Австрия и Прусия. Наскоко слѣдъ туй, австрийския посланникъ въ Цариградъ, Туттъ, получи инструкции отъ правителството си да убѣди Портата да не сключва вреденъ за себе си миръ и да я увѣри, че взема присърдце интереситѣ и благосъстоянието на Турция.

На 2 септемврий (1770 г.) Фридрихъ написа на Екатерина, съгласно найштадското рѣшение, за да ѝ прѣдложи да сключи мира при посрѣдничеството му, искано отъ Портата; въ писмото си той ѝ каза, че Франция се старае да възпламени общата война, че интригува противъ Русия въ Виена; че при такива условия желателно е императрицата да сключи миръ; че тя трѣбва да се покаже „умѣренна“ и „милостива“, както подобава на великитѣ владѣтели; и, че слѣдъ толкова побѣди на руското оржжие по сухо и море, да довърши своята слава съ уdobрѣние и довѣрие на всички къмъ нейното бескористие и справедливость**).

Слѣдъ обсъждане въпроса за посрѣдничество въ императорския съѣтъ, Екатерина съобщи на Фридриха условията, при които би могла и желала да сключи мира съ Турция, а именно: 1) Азовъ и Таганровъ да останатъ за Русия и за рускитѣ търговски параходи

*) Уляницкіа, стр. 172.

**) Ibid, стр. 354.

да се обеспечи свободния проходъ отъ Азовското въ Черно море; 2) да се даде амнистия на всички, които сж дигали оружие противъ Портата, а ако руския флотъ завладѣе нѣкой острова въ Архипелага, то и той да ѝ се отстъпи; 3) да се признае пълната независимостъ на кримскитѣ татари, ако тѣ искатъ да се освободятъ отъ подчинението си на турскитѣ султани; и 4) за възнаграждение военнитѣ расходи — Влашко и Молдава да останатъ за толкова години въ рѣцѣтъ на Русия, колкото сж нужни да се покриятъ тия расходи отъ приходитѣ на двѣтъ области; императрицата обаче е готова да пожертвува паричното възнаграждение, ако Портата признае тѣхната независимостъ и ако Дунава се объяви за граница на турскитѣ владѣния. Първитѣ четири пункта на мирнитѣ условия имаха за цѣлъ *да се осигури безопасността на южнитѣ руски граници и свободата на руското тръговско парашодство*, а послѣдния се яви като послѣдствие отъ успѣхитѣ на войната съ Турция, тъй като при организацията на въстанието на источнитѣ християни, Екатерина имъ обѣща, както видѣхме, застъпничеството си въ случай на побѣда отъ страна на руското оружие^{*)}.

На 9-й декемврий (1770 г.) императрицата испрати условията на Фридриха, които, по неговитѣ собствени думи, му произведи неприятно впечатление и отнели всѣка надѣжде за миръ: „Коситѣ ми настрѣхнаха, когато получихъ рускитѣ мирни прѣдложения“ — писа той на брата си, — който бѣше това врѣме въ Петербургъ. „Никога нѣма да се рѣша да ги прѣдложатъ ни на турцитѣ, ни на австрийцитѣ, защото наистина тѣ сж неприемливи. Условието за Влашко не е съвмѣстимо съ австрийската система; прѣди всичко, Австрия никога нѣма да напустне френския съюзъ, а послѣ — никога нѣма да

*) Жигаревъ I, стр. 183.

търпи, щото руситѣ да ѝ бждатъ съсѣди. Вий може да считате тия условия като на обявяване война*)“.

Възмущението на Фридриха бѣше обаче притворно и нѣмаше причини да му „настрѣхватъ коситѣ“, защото, по рано, тия условия бѣха приети отъ него; ако ли сега ги намира за неприемливи и равнотилни на „обявяване война“, то само затуй, защото искаше да да сплши руския дворъ и да го принуди по скоро да уреди въпроса по начинъ, изгоденъ за интереситѣ на Прусия, като сѣщевременно сплши и австрийцитѣ съ могуществото на Русия и нейнитѣ голѣми искания, безъ да каже до колко тия искания трѣбва да се ограничатъ. Причинитѣ за „негодуванието“ на пруския кралъ трѣбва да се търсятъ, впрочемъ, не въ самитѣ мирни условия, а въ желанието на императрицата да се сближи съ Австрия и въ мълчанието ѝ по въпроса за Полша, за раздѣлата на която той се стрѣмеше толкова страстно. Колкото за възгледовѣ на петербургското правителство относительно дунавскитѣ княжества, братъ му, Хенрихъ, прѣдава слѣдующия си разговоръ съ Панина. На бѣлѣжката му, че Австрия счита вредно за своитѣ интереси отстъпванието на Влашко и Молдава, Панинъ отговаря: „тогава тия земи могатъ да се направятъ независими“. — „Но кому ще принадлежатъ въ такъвъ случай?“ запиталъ принца. — „За императрицата туй е все едно“ отговорилъ Панинъ: „стига да не сж на турцитѣ“. — „Но ако Австрия поиска да ги земе*)“ отговорилъ Хенрихъ. — „Защо не?“ отвърналъ Панинъ: „стига Австрия да дѣйствува откровенно и да бжде приятелка на васъ и насъ“. Въ писмото до брата си, Хенрихъ казва между другото: „Ако виенския дворъ не би се държалъ толкова о Франция, той би наредилъ прѣкрасно работитѣ си. Въ Виена иматъ неправилно понятие за тукашнитѣ

*) Салавъевъ, XXVIII, стр. 994.

възгледи. Тукъ биха се съгласили на всичко, стига възнаграждението да бѣде за смѣтка на Турция и ще бѣдатъ доволни даже отъ малко*)^a. Писмото на Хенриха и разговора му съ Папина сѣ интересни въ туй отношение, че показватъ главното стрѣмление на Русия при сключването на мира съ Турция: да обезпечи безопастостта на южнитѣ си граници и свободата на търговията по Черното море, тѣй като, инѣкъ, едва ли тя би имала желание да се отстъпи Влашко и Молдава на Австрия, „щомъ бѣде откровена и приятелка на васъ и насъ“.

Отговора на Фридриха II на мирнитѣ условия, предложени на Екатерина, които го „възмутиха“, само и само да сплани виенския дворъ и да застави Мария Терезия да се съгласи съ берлинския за раздѣлата на Полша**), гласѣше: „Ако зависеше отъ мене, азъ бихъ подписалъ безъ трудъ мирнитѣ условия, които Ваше Императорско Величество иска отъ Турция . . . Ваше императорско величество ме питате, какво ми е мнѣнието за възгледоветѣ на виенския дворъ. Имамъ основание да мисля, че то искрено желае подновяването на мира въ свое съсъдство и, въ случай на посрѣдничество, ще дѣйствува безпристрастно, обаче нѣма да се съгласи на такива мирни условия, които би били прямо противоположни на неговитѣ интереси. Внушенията на Франция не поколебаха до днесъ негова неутралитетъ, но не гарантирамъ за поведението му, ако войната се продължи“. Въ мемуара, приложенъ къмъ писмото, краля

*) Ibid, стр. 996—997.

**) За шастие на Фридриха, Австрия направи първата стѣпка, която трѣбаше да докара развязката, съгласно интереситѣ на Прусия. слѣдъ като окупира полскитѣ земи, дѣто се распореджаше като у дома си. Френския резидентъ въ Дания, Жераръ, писа въ туй време на правителството си: „Увѣрянахъ ме, че Станиславъ Августъ предлага на берлинския дворъ полска Прусия, а на виенския — краковския па拉丁натъ съ условие, щото двата двора не само да го поддържатъ на престола, но и да му обезпечатъ наследствеността Отъ заемаването на полскитѣ земи отъ страна на Австрия сключаватъ, че раздѣлата е дѣло рѣшено“ (Ibid., стр. 697)

заявява, че той не може да се възползува отъ рускитѣ мирни условия нито въ Цариградъ, нито въ Виена, отъ страхъ да не повреди на рускитѣ интереси. Отъ една страна, новата декларация на Портата доказва неизмѣнното ѣ рѣшение да води прѣговори чрѣзъ посредничество, къмъ което се допущатъ само Прусия и Австрия, а отъ друга — краля вижда за невъзможно да застави виенския дворъ да приеме всички руски условия за мирътъ; той се опасява, че съобщението на условията ще подбуди Австрия да се въоръжи противъ Русия. Турцитѣ за нищо нѣма да се съгласятъ да отстъпятъ Влашко и Молдава; нѣма да се съгласятъ, щото и чужда държава да се утвърди въ Архипелага; въпроса за независимостта на кримскитѣ татари, хана на които може да бѣде наследникъ на Отоманския престолъ, ще срѣщне най-голѣми затруднения отъ турска страна и трѣба да се боимъ да не би Портата, доведена до крайностъ, да се хвърли въ обятията на виенския дворъ и да му отстъпи Бѣлградъ и всичкитѣ си завоювания въ послѣдната война (1736—1739), за да добие неговото покровителство и помощъ противъ Русия. Австрия ще се рѣши по-скоро на война, отколкото да позволи какво да е измѣнение на положението въ Влашко и Молдава... Най-много, което руската императрица може да се надѣе, то е да получи двѣтѣ Кабарди, Азовъ съ окръга му и свободно плаване по Черното море *).

Въ цѣлия тоя въпросъ работата се касае: 1) до признаване независимостта на Влашко и Молдова и 2) до отцѣпването на Кримъ отъ Турция и обявяването му за самостоятелно царство. Какво е мнѣнието на Екатерина? Слѣдъ прочитание писмото и мемуара на Фридриха II, тя писа на Панина: „Не мисляхъ, че ще намѣря въ пруския дворъ такъвъ адвокатъ на Турция. За виен-

*) Ibid., XXVIII, стр. 725—726

ския дворъ не говори; не мога да мисля, че за него е по-приятно да има за съсѣди въ Влашко и Молдова турцитѣ, вмѣсто да вижда тия области въ рѣцѣтъ на владѣтель, независимъ отъ третѣ империи... Кримъ е по-далечъ, нежели Влашко и Молдова отъ Виена, а затова и дума не може да става за преговори по него съ Австрия, за която, може би, е по-полезно, щото той да се не връща на турцитѣ и да има независимъ владѣтель*)“.

Въ своя отговоръ на писмото на Фридриха, като не-годува за неговитѣ заплашвания, тя пише: „Азъ не искамъ никакви добивки за империята си. Двѣтъ Кабарди и Азовския окръгъ принадлежатъ, безспорно, на Русия: тѣ усилавъ тѣй малко нейното могущество, както малко го отслабиха, когато отъ тѣхъ направиха граница; съ повръщане на своята собственостъ, Русия печели само туй, че нейнитѣ погранични подданици нѣма да бждатъ излагани на грабежи и разбойничества и че тѣхнитѣ стада ще пасатъ спокойно. Свободното плавание по Черното море е такова условие, което е необходимо когато мира царува между народитѣ. Русия се съгласи къмъ ограничението на тая свобода, като отстъпва, отъ любовъ къмъ мира, прѣдъ варварскитѣ прѣдразсѣдаци на Портата, но мирътъ е нарушенъ съ прѣзрѣние на всички задължения. Азъ бихъ могла да бжда възнаградена съ отстъпването на Влашко и Молдава, но ще се откажа и отъ него, стига тия княжества да се признаятъ за независими. Съ това азъ доказвамъ своята умѣренность и своето бескористие — обявявамъ, че само търся отстранението на всѣка причина за прѣдизвикване война съ Портата. Виенския дворъ не разбира прямитѣ си интереси, като си позволява тѣй живо да изказва своята завистъ по тоя пунетъ. Азъ не разширявамъ границитѣ си ни на педа; оставамъ на прѣдишното разстояние отъ неговитѣ

*) Ibid XXVIII, стр. 727.

владѣния; ако виенския дворъ е доволенъ, че има въ лицето на Турция такъвъ слабъ съсѣдъ, трѣба да бѣде още по доволенъ отъ съсѣдството на по слабата и напълно независима отъ тритѣ империи държава. Ако положението на Турция е таково, че тя може да склучи мирътъ само съ отстъпки, то тя ще постапи твърдѣ стривно, ако отстъпи Бѣлградъ, който спокойно владѣе, а не княжествата, които не сж въ рѣцѣтъ ѝ и повръщанието на които всѣкога ще зависи отъ жребия на войната. Въпросъ е освѣнъ това: кои владѣния тя би искала да увеличи — рускитѣ или австрийскитѣ? Между тѣмъ, провъзгласяване независимостта на княжествата рѣшава въпроса. Зная, че, по сегашната си система, виенското министерство настоява твърдѣ много за равновѣсието на Истокъ, което и до днесъ не се е явявало съ нужния блѣсъкъ за интереситѣ на западнитѣ владѣтели и за измѣждруванието на което ний сме длѣжни, може би, на съюза между Франция и Австрия; азъ съмъ готова, впрочемъ, да отстъпи прѣдъ това политическо равновѣсие, но кой ще опрѣдѣли, че баланса дѣйствително е вѣренъ, когато границитѣ на турскитѣ владѣния се простиратъ до Днѣстръ, и че той ще се наруши, ако тѣ се намиратъ на Дунава (слѣдъ обявяване независимостта на Влашко и Молдава)? Освобождението на татаритѣ е право на човѣчеството, което една цѣла нация иска: азъ немога да ѝ откажа помощта си. Независимостта на татаритѣ не намалява нищо могуществото на Портата и съ нищо не увеличава могуществото на Русия, а само отстранява пограничнитѣ неудобства на послѣдната. Виенския дворъ нѣма за съсѣди татари и нѣма затова причини да се безпокои. Острова, който искамъ въ Архипелага, ще бѣде само стоварище за руската търговия. Азъ не искамъ такъвъ островъ, който самъ по себе си би билъ равенъ на цѣла държава, Кипръ или Кандия, ни даже тѣй значителенъ — като Родосъ. Азъ мисля, че Архипелага, Италия и Ца-

риградъ ще спечелятъ отъ тоя складъ на севѣрнитѣ произведения, които ще могатъ да получаватъ отъ първи ржцѣ и, слѣдователно, по ефтно. Най-сетнѣ, надѣя се, ваше величество, ще се съгласите и вий, че ако Влашко и Молдава бждатъ провъзгласени за независими, тогава само тоя островъ ще ми бжде единичкото възнаграждение и че да се откажа отъ него, би значало да се откажа отъ всичко*)“. Едновременно съ това императрицата събщи, че влиза въ непосредствени сношения съ виенския дворъ по въпроса за мирнитѣ условия, когато, отъ своя страна, Фридрихъ II работяше неуморно да убѣди двата двора — виенския и петербургския — въ необходимостта отъ раздѣлата на Полша. Князь Лобковичъ, австрийския посланикъ въ Петербургъ, писа на своето правителство, че „руския дворъ е готовъ да пожертвува дружбата си съ пруския кралъ за дружбата съ виенския, защото намира поведението на Фридриха II двулично и го подозира въ желание да земе нѣщо отъ Полша, а тукъ считатъ това за неизгодно“. Въ своя въсторгъ, императоръ Йосифъ II писа на брата си Леополда: „Излиза, че пруския кралъ ни е лъгалъ, като прѣдставляше тѣй работитѣ, че ужъ отъ Петербургъ прѣдлагали раздѣлата на Полша“.

Мирнитѣ условия на Русия за сключванието на мира бѣха предадени на виенския дворъ, отъ дѣто очакваха по-голѣмо расположение къмъ руското правителство. Тия ожидания бѣха напрасни. Австрийския канцлеръ отговори, че Портата е съгласна да влезе въ преговори за мира само при посрѣдничеството на Прусия и Австрия, а колкото се касае до условията за независимостта на Влашко, Молдава и татаритѣ, той ги счита за невъзможни и неиспълними. Възраженията на Кауница относително независимостта на та-

*) Ibid, XXVIII, стр. 750—751.

таритѣ се състояха въ туй, че фамилията на кримскитѣ татари била наслѣдница на турския прѣстолъ въ случай ако турската династия угасне и че независимостта на татаритѣ могла да бѣде опасна за австрийскитѣ земи. Панинъ възрази, че единственната цѣль, прѣслѣдвана отъ правителството съ тѣхната независимостъ, е да се тури преграда между Русия и Турция; че много отъ мурдзитѣ (принцове отъ кримската татарска династия) живѣятъ въ Турция и, ако тѣ не сж достатѣчни, Портата може да остави въ Царигразъ цѣлата ханска фамилия, за да осигури прѣстонослѣдието; и че, най-сетнѣ, Австрия нѣма сжщественни причини да се страхува отъ независимостта на Кримъ, тѣй като нейнитѣ граници сж далечъ, а ако татаритѣ сж ги нападали нѣкога — нападали сж ги само по изричната заповѣдъ на Портата. Доводитѣ на петербургското правителство не произведоха въ Виена очакванното впечатление, дѣто продължаваха да се противятъ непоколебимо на условията на мира, вслѣдствие на което се указа за нужно да се наченатъ нови преговори. Въ туй време, въ императорския руски съвѣтъ се подигна единъ въпросъ, който заслужва вниманието ни, защото характеризира ясно възгледоветѣ на руското правителство по въпроса за Влашко и Молдава.

Въ засѣданието на 16 май (1771 год.) Панинъ прочете въ съвѣта направеното прѣдложение на Фридриха, съ което иска да земе частъ отъ полскитѣ владѣния, съсѣдни на кралството, слѣдъ като виенския дворъ завзе пограничитѣ на Унгария полски области, макаръ неговата постѣпка да се дължеше единствено на подстрѣкателствата на берлинския дворъ. Ако се съгласимъ на присвоенитѣ отъ австрийцитѣ земи и на исканитѣ отъ пруския кралъ области — продължава Панинъ, — тогава ний трѣба да се постарайме да отдѣлимъ Русия отъ Полша съ рѣки и да настоямъ за

полска Лифляндия, а въ замѣна на това да ѝ се дадатъ Влашко и Молдова. Съ удовлетворението, по тоя начинъ, на виенския и берлински дворове по-скоро ще може да се сключи мирътъ съ Турция и да се успокоятъ полскитѣ работи.*) Прѣдложението на Панина се прие отъ съвѣта и той се натовари да влѣзе въ преговори съ виенския дворъ. Както виждаме, петербургското правителство се ръководи по въпроса за Влашко и Молдова не отъ мисълта да завземе двѣтѣ дунавски княжества, а главно да ги отдѣли отъ владѣнията на Турция, за да осигури безопасността на южнитѣ сиграници, та ако ще би да прѣминатъ подъ владѣнията на Полша или Австрия.**)

Но когато съвѣта се съгласи за отдаванетоъ Влашко и Молдова на Полша — Австрия и Пруссия крояха други планове. Въ разговора на Лобковича съ Солмса***) първия се изказа: „Разбирамъ, че е неловко да се връщатъ тия земи на Портата, но струва ми се, че е трудно да се рѣши кому да се дадатъ, тъй като съ такива голѣми владѣния не трѣба да се увеличава Полското кралство“. На същото мнѣние е и пруския кралъ. Въ разговора си на 15 априлий съ австрийския посланикъ, фонъ-Свитенъ, той подигна въпроса за раздѣлата на Полша и, като допустна, че между Портата и Русия може да се сключи скоро мира, прибави: „Русия би се удовлетвориলা най-добрѣ на смѣтка на Полша; за възнаграждение на послѣдната, петербургския дворъ предлага да ѝ се даде Влашко и Молдова, които, ще иматъ впрочемъ, особенъ князь, подобно Курляндия, но той не счита това прѣдложение за *удобоиспълнимо*; най-добрѣ е Русия да земе частъ отъ Полша, Австрия да задържи окупиранитѣ области, а Пруссия да земе

*) Ibid., XXVIII, 763.

**) Вижъ по горѣ.

***) Австрийски и пруски посланници при петербургския дворъ.

други.*)“ Бесспорно, ако Фридрихъ II не прѣслѣдваше тѣй неуморно своята цѣль — да наложи на Австрия и Русия раздѣлата на Полша, за да расшири и окръгли источнитѣ владѣния на пруската корона—руско-турския миръ можеше да се склучи твърдѣ лесно и да се отбѣгнатъ понататъшнитѣ военни дѣйствия; но мирнитѣ преговори му послужиха само за мощно сръдство да се доближи къмъ реализиране давнишната си цѣль: да заплашва Австрия съ „прекаленитѣ искания“**) на Русия, а последната съ Австрия чрѣзъ призрака на руско-австрийската война; да подбужда Австрия къмъ окупация на полскитѣ области; да подига, по тоя начинъ, полския въпросъ; да показва, че не може да стои безучастенъ зритель при такива събития; да ускорява раздѣлата на Полското кралство; и да дебне минутата за заграбване земитѣ му, на които той устрѣми погледитѣ си. Такава е „алфата и омегата“ на пруската политика въ тая епоха и такава е сжщинската причина на безконечно провлачанитѣ преговори за руско-турский миръ.

Австрия, недоволна отъ мирнитѣ условия на руския дворъ, отговори, че, отъ една страна, независимостъта на Влашко, Молдава и Кримъ, а отъ друга — свободното плаване на рускитѣ търговски параходи по Черното море сж несъвмѣстими съ нейнитѣ интереси. Портата не може да не чувствува, възрази Кауницъ, че независимостъта на татаритѣ ще се послѣдва съ зависимостъта имъ отъ Русия; че съ придобивание северното крайбрѣжие на Черното море, тя ще стане владѣтелка на устията на голѣми рѣки, по които отъ далечни страни ще идатъ всевъзможни материали,

*) Соловьевъ. XXVIII, стр. 760.

**) Тия прекалени искания, както видѣхме, се състояха: 1) въ обявяването на Влашко, Молдава и Кримъ за независими и 2) въ затвържанието на Азовъ и Таганрогъ отъ Русия, които тя бѣше придобила още при Петръ Велики, а така сжщо — свободната търговия по Черно море.

необходими за постройката на страшенъ флотъ и за продоволствие на армиятъ; че независимостта на татаритѣ противорѣчи на безопасността и спокойствието на австрийскитѣ владѣния; че сжщото значение ще иматъ Влашко и Молдава, ако минатъ подъ друго владичество; че Унгария ще се изложи на татарскитѣ нападения, които, при сжществующитѣ условия, оставатъ ненаказани; че ако Влашко и Молдава попаднатъ подъ властта на силенъ владѣтель, тѣ ще увеличатъ неговата сила и европейското равновѣсие ще бжде нарушено; и че, най сетнѣ, тѣ не могатъ да станатъ опора противъ татарскитѣ нашествия въ австрийската монархия, ако двѣтѣ княжества се оставятъ подъ властта на слабъ владѣтель.*)

Съ каквото право обаче виенския дворъ се грижеше да обезопаси владѣнията си отъ татарскитѣ нашествия, съ сжщото Екатерина искаше да тури преграда на мюсюманскитѣ опустошения въ южнитѣ области на Русия, толкосъ повече че опасността за нея бѣше несравнено по-голѣма отъ колкото за владѣнията на Австрия; до като послѣднитѣ се излагаха на татарскитѣ нападения само въ врѣме на война, само когато Портата заповѣдваше на ордитѣ да нахлуватъ—южнитѣ провинции на Русия службаха, напротивъ, за объектъ на тѣхнитѣ неприривни нашествия и разбойничества. Ето защо въ отговоръ на това Екатерина писа: „Ако за независимостта на татаритѣ сж нужни и други гаранции, освѣнъ гаранциитѣ, които прѣдставляватъ двѣтѣ договаряющи се страни, азъ съмъ готова да ги приема. Свободата на търговията и мореплаването въ Черното море ще поставятъ и двѣтѣ империи въ равно положение относително изгодитѣ отъ него, а Портата ще има преимущества, тѣй като вече тя има флотъ въ Черното море, а Русия, като го създава бавно, може да влѣзе само съ врѣме въ съ-

*) Соловьевъ, XXVIII, стр. 765.

первичество съ нея. Като се разгледа положението на земитѣ, които Русия иска за уреждани: на своето мореплавание и като се сравнятъ съ безчисленитѣ удобства на Портата за военитѣ ѝ флотъ на Черното море, никой не би помислилъ, че Русия ще може да прѣдприеме нѣкога настѣпателно движение. При независимостта си, Влашко и Молдава не могатъ остана безъ нужното число крѣпости и войски“. Но тия възражения не произведоха нуждното впечатление въ Виена; Кауницъ остана непоколебимъ, а прѣзъ нощта на 6 сръщу 7 юлий (1771 г.) австрийския посланикъ при турския дворъ, Тутутъ, подписа *таенъ договоръ между Турция и Австрия*. По силата на договора двѣтѣ страни влѣзоха въ сѣюзъ, и Австрия се задължи да повърне на Портата крѣпоститѣ, провинциитѣ и териториитѣ, изгубени въ войнага, било чрѣзъ дипломатически прѣговори, било съ силата на орѣжието, въ замѣна на което послѣдната се съгласи: 1) да ѝ даде 11 $\frac{1}{4}$ милиона фиорини субсидия; 2) да уреди спорния въпросъ за трансилванската граница по желанието на Австрия; и 3) да ѝ отстъпи частъ отъ Влашко между Трансилванія, Банатъ, Дунава и Алута*). Австрия можаше да се заеме сега съ сключванието сносенъ миръ за Турция; за тая цѣль тя влѣзе въ прѣговори съ пруския кралъ, като се рѣши на слѣдующата тактика: да отказва да земе участие въ раздѣлата на Полша, сир. да разстрои най-пламенното желание на Фридрихъ II, и да се съгласи съ намѣренията му, само ако той обѣщае да принуди Русия, наедно съ нея, на такъвъ миръ, който би билъ изгоденъ за Портата. „Твърдѣ ми е досадно“ казва Фридрихъ на Фонъ-Свитена, „че вашия дворъ се е рѣшилъ да отказва всичко и азъ се боя, че това ще направи тежко впечатление въ Русия“.—Трайността на мира зависи изключително отъ запазване

*) Уляницкій, стр. 377.

равновѣсието на Истокъ“ отговори австрийския посланикъ. — „Но ако Русия се откаже да прѣдложи други условия“ продължи краля. „Петербургския дворъ нѣма да се откаже тъй лесно отъ Влашко и Молдова; за него е безразлично въ кои рѣцѣ ще паднатъ тия кияжества, стига да не ги владѣятъ турцитѣ; цѣльта му е да отнеме едно отъ тѣхнитѣ срѣдства да безпокоятъ руската империя съ помощта на Полша“. Слѣдъ донесенията на Свитена за разговора му съ Фридриха, Кауницъ отговори съ ново упорство, че Австрия не желае за нищо да замѣнва турското съсѣдство и че нейното неизмѣнно рѣшение е по-скоро ще прибѣгне къмъ крайни мѣрки, отъ колкото да отстъпи отъ рѣшението си. Поведението на Кауница отговаряше напълно на австрийскитѣ интереси, защото, благодарение на туй, тѣ можаха да се удовлетворятъ двояко: „1) непосредствено: съ отстъпки отъ страна на Портата за указаната помощ и 2) посредствено: съ отстъпки на австрийскитѣ искания, като принуждава Русия, съвмѣстно съ Прусия*)“; но същеврѣменно, то отговаряше и на интереситѣ на пруския дворъ; Прусия можеше сега да продава по-скѣпо своя съюзъ на Русия, да я плаши съ враждебността на Австрия, да иска по-голямъ дѣлъ отъ Полша и да заставлява руското правителство да се откаже отъ Влашко и Молдава за ускорение на мира. Прѣдъ перспективата на война съ Турция и Австрия и при отказването на Фридриха, подъ прѣдлогъ на разстроеното финансово положение на Прусия, да направи диверсия на севернитѣ австрийски граници, въ Петербургъ отстъпиха прѣдъ настояванията му, рѣшиха да се откажатъ отъ исканията си по въпроса за Влашко и Молдава и съсрѣдоточиха вниманието си, главно, върху Черното море, за да осигурятъ поне тамъ материалнитѣ си интереси, толкосъ.

*) Ibid., стр. 376

повече че австрийскиѣ войски бѣха вече навлѣзли въ Галиция. Австрия тържествуваше и Мария Тереза можеше да каже гордо на сина си, на императора Йосифъ II, че грозния ни тонъ къмъ Русия, нашето тайнствено поведение съ съюзници и неприятели — всичко се дължи на туй, че ний си поставихме за правило да се възползуваме отъ войната между Русия и Портата за расширения нашитѣ граници и да добийме такива блага, за които не мисляхме прѣди нея*)“. На Тугута се заповѣда да съдѣйствува въ Цариградъ за почване мирнитѣ прѣговори и да изложи причинитѣ, по които виенското правителство не може да иде до край въ съпротивлението си спрямо исканията на Русия; като най-важна отъ тия причини то истѣкна опасността отъ намѣсата на Прусия при една война между Австрия и Турция отъ една страна и Русия — отъ друга, която би влошила, вслѣдствие на това, още повече положението на Портата. Султана изслуша съ голѣма скръбъ съвѣтитѣ на Австрия, на които възлагаше всичкитѣ си надѣжди, но, слѣдъ нейното съгласие да се почнатъ прѣговоритѣ, нему не оставаше друго, освѣнъ сѣщо да се съгласи. По тоя начинъ, той се отказа отъ авантажитѣ, които му осигуряваше австро-турската конвенция отъ 6 юлий 1771 г. и двѣтѣ правителства се съгласиха, че, ако на основание мирътъ, дунавскитѣ княжества и татаритѣ се повърнатъ на Портата при съдѣйствието на Австрия, то първата се задължава да изпълни всички условия, съгласно тайната конвенция, сключена въ Цариградъ; ако ли Русия не се съгласи на такъвъ миръ, то конвенцията пада отъ само себе си. Слѣдъ намѣсата на Австрия, между Русия и Турция се сключи примирие въ Гюргево и въ Фокшанъ, въ края на юлия 1772 г., се почнаха прѣговоритѣ за сключиване на мира. Пълномощницитѣ на Русия бѣха

*) „Maria Theresia und Joseph II; I, 362 (цитирано у Соловьеват „Исторія Россіи“).

гр. Орловъ и току-що освободения руски посланикъ въ Цариградъ — Обрѣсковъ, а на Турция — Османъ-Ефенди и Яссинъ Зааде-Ефенди, придружени отъ австрийски посланикъ Тугутъ и пруския — Цегелинъ, които искаха да участвуватъ въ прѣговоритѣ, но отстранени по исканието на рускитѣ пълномощници.

Послѣднитѣ бѣха натоварени отъ правителството си да поставятъ преговоритѣ на *Фокшанския конгресъ* върху слѣдующата почва: 1) да се ограничи възможността на Портата да напада за напредъ Русия; 2) да ѝ се даде справедливо удовлетворение за понесенитѣ загуби въ врѣме на войната, обявена безъ законни причини отъ Турция; и 3) да се осигури свободата на търговията и мореплаването въ черно-морския бассейнъ, а за тая пѣлъ да искатъ: 1) отстъпването на Голѣма и Малка Кабарди на Русия; 2) руско-турската граница да почва отъ двѣтѣ Кабарди, да минава прѣзъ Кубанскитѣ степи и да стига до Азовския окръгъ; 3) отстъпването на Азовъ; 4) признаване независимостта на татарскитѣ орди, обитаючи Кримския полуостровъ и извънъ него; 5) отстъпване на грузинскитѣ владѣтели всички мѣста, взети отъ руското оръжие; и 6) пълна амнистия на грузинцитѣ и всички християнски народи, участвувавши въ войната и по голѣмо покровителство за напредъ на християнскитѣ църкви въ областитѣ на Портата*). Отъ тия условия петербургското правителство напираше главно върху независимостта на татаритѣ и свободното мореплаване, за постиганieto на които то се рѣши да се откаже отъ исканията си по отношение грузинцитѣ и двѣтѣ Кабарди. Но тия именно двѣ условия се виждаха най-тежки за Портата и на 19-ий августъ Обрѣсковъ писа въ Петербургъ, че въпроса за независимостта на татаритѣ срѣща непреодо-

*) Ibid. XXVIII, 832.

лими затруднения и че турскитѣ пълномощници се готвятъ да отпътуватъ“. Благодарение интригитѣ отъ друга страна на австрийския посланикъ, който подбуждаше турскитѣ делегати да не отстъпватъ, фокшанския конгресъ не даде никакви резултати, въпроса за сключването на мира остана висящъ и на 28 августъ делегатитѣ се разотидоха. На 7 септемврий обаче Румянцевъ получи писмо отъ великия везиръ, съ предложение да се подновятъ преговоритѣ въ Букурещъ; въ Петербургъ посрѣщнаха съ задоволство предложението на везира и искаха също готовностъ за тѣхното подновяване, защото, вслѣдствие правителственната промена на Густафъ III, опасността отъ войната съ Швеция ставаше угрожающа.

На 29 октомврий (1772 г.) се откриха засѣданията на *Букурешкия конгресъ*, въ които на Обрѣскова се прѣдписа да почне пакъ съ най-мѣжния въпросъ — независимостта на кримскитѣ татари; за облекчение дѣлото, прѣдписаха му да се съгласи на исканието на турскитѣ делегати, щото избираниитѣ татарски ханове да се утвърждаватъ отъ султана, но, въ замѣна това, Портата да отстъпи Керчь и Еникале и да признае правото на рускитѣ параходи за свободно плаване по Черното море. Отстъпването на двѣтѣ кримски крѣпости се намираше въ тѣсна зависимостъ съ въпроса за свободата на руското пароходство и търговия въ това море, тъй като безъ тѣхъ Русия нито можеше да има пристанища тамъ, нито да строи параходи. Трудно бѣше обаче да се очаква съгласието на Портата. Слѣдъ дълги разискания турскитѣ пълномощници се съгласиха да признаятъ независимостта на Кримъ, съ условие, щото избираниитѣ ханове да се утвърждаватъ отъ султана, но отказаха рѣшително да отстъпятъ Керчь и Еникале въ полза на Русия и да признаятъ свободното плаване на рускитѣ военни параходи въ

Черно море. Въ заседанието на 4 февруарий 1773 г., Обрѣзковъ имъ прѣдстави слѣдующия ултиматумъ, слѣдъ като видѣ безцѣлнотѣта на понататъшнитѣ прѣговори : 1) да се признае независимостѣта на татаритѣ и да се гарантира отъ Русия; 2) да ѝ се отстъпи Керчъ, Еникале и Кинбурнъ; 3) да се признае правото на рускитѣ военни и търговски параходи да плаватъ свободно по Черното море и Архипелага; 4) да се признае императорската титла на руския царъ; 5) да се признае правото на Русия да покровителствува подданниците на Отоманската Порта, исповѣдующи православieto. Отъ своя страна Русия се съгласява: 1) да повърне при известни условия на Турция—Влашко, Молдава, Бесарабия и завзетитѣ острови въ Архипелага; 2) да срие укрѣпленията на Очаковъ и 3) да се откаже отъ възнаграждението за загубитѣ, понесени въ врѣме на войната. Великия съвѣтъ и дивана отхвърлиха тия прѣдложения и настояха, по прѣжнему, за повръщане завоюванитѣ отъ Русия земи, Еникале и Керчъ, като се съгласиха само на свободата на търговското параходство по Черно море, но безъ право да се минава прѣзъ Дарданелитѣ. Обрѣзковъ отказа да приеме тия условия и, въ мартъ 1773 г., преговоритѣ бѣха прѣкъснати*).

Неуспѣха въ букурешкия конгресъ се дължи не толкова на Турция, колкото на околнитѣ внушения и влияния. „Цариградскитѣ агенти на френското правителство подбуждаха Портата да чака по-благоприятно време за сключване мира, като я увѣряваха, че шведския кралъ се готви да испрати войскитѣ си въ Финляндия, а Франция въоръжава дѣятелно силна ескадра, която ще дойде скоро въ помощъ на турския флотъ“**). Освѣнтъ подстрѣгательствата на Франция, не помаловажно влияние за неуспѣха на преговоритѣ указа и двулич-

*) Жигаревъ; I, стр. 191.

**) Бухаровъ, стр. 18.

ното поведение на Австрия, която, съ протачане войната, искаше да земе нѣкои турски области. По тоя въпросъ между Кауница и императоръ Иосифъ II бѣха ставали дълги обяснения; послѣдния настояваше за завземанieto на Босна и Сърбия, а канцлера — областитѣ на югъ отъ Дунава до устието му въ Черно море*). Слѣдъ осуешаване преговоритѣ на букурешкия конгрессъ, военнитѣ дѣйствия между Турция и Русия се подновиха.

Въ юний 1773 г. руската армия потегли подъ командата на Румянцева, мина Дунава при Браила, разби турцитѣ и замина да обсажда Силистра, но скоро се принуди да се оттегли на лѣвия брѣгъ на Дунава поради приближаванieto силния отрядъ на Нуманъ-паша отъ Шуменъ въ помощъ на обсадената крѣпость. Въ октомврий Румянцевъ мина пакъ Дунава и една отъ колонитѣ му потегли за Силистра, а другата за Варна, но и отъ двѣтѣ крѣпости рускитѣ войски бѣха отбити. Недоволството на Екатерина за военнитѣ неуспѣхи на Дунава бѣше голѣмо, а още повече при бързото распространение на *Пулачевския бунтъ* въ Русия и вълненията въ Полша. За Портата се прѣдстави най-благоприятния случай да сключи мирътъ на изгодни условия. Но, отъ една страна, молбитѣ на кримскитѣ принцове да продължи войната до очистването на Кримъ отъ рускитѣ войски, а отъ друга — енергичното настоявание на френския посланникъ да се продължатъ военнитѣ дѣйствия, за да се помогне на Полша, заставиха Портата да се откаже отъ мирътъ.

Тоя пжтъ военното щастие се усмихна на русситѣ.

Румянцевъ получи силни подкрѣпления и остави частъ отъ войскитѣ си да минатъ Дунава. Прѣзъ априлий корпуса на генералъ Каменски се намираше при Кара-суу, наедно съ който дѣйствуваше корпуса на Суворова, който мина

*) Соловьевъ; XXVIII, стр. 846.

Дунава при Хърсово. За обектѣ на военнитѣ операции двамата генерали си поставиха не вече Варна и Силистра, а Шуменъ, дѣто се намираха главнитѣ сили на великия везиръ. На 2 юний генералъ Каменски разби 50-хилядния турски отрядъ и завзе Добричъ, а въ сѣщото време Румянцевъ премина самъ Дунава съ главнитѣ сили и потегли сѣщо за Шуменъ. Везира испрати за Добричъ новъ отрядъ отъ 40 хиляди противъ Каменски, но, на 9-й юний, той претърпѣ пълно поражение отъ Суворова при с. Козлуджа. Каменски потегли сега за Шуменъ, а Заборовский бѣше вече пристигналъ на Балкана. Поражението на главната турска армия и паданието на Шуменъ откриха пътя на Румянцева за Босфора. Везиря прѣдложи примирие, но Румянцевъ отхвърли прѣдложението му; той прѣдложи, послѣ, да се поднови конгресса, но руския главнокомандующъ отхвърли и това; най-сетнѣ, везиря се принуди да испрати въ главния станъ двама делегати, опълномощени да третиратъ условията за мира; щомъ узна това, Румянцевъ премина съ два пѣхотни полка и нѣколко ескадрона въ с. Кючюкъ-Кайнарджикъ, за да покаже, че ужъ отива да се присъедини къмъ корпуса на Каменски при Шуменъ; това застави турскитѣ делегати, пристигнали на 4 юлий въ Кючюкъ-Кайнарджикъ, да молятъ за по-скорошното откриване на преговоритѣ*).

На 10-й юлий 1774 г., въ годишнината на сключване прутския договоръ, се подписа *Кючюкъ-Кайнарджикския договоръ* при много по благоприятни условия за руситѣ, отъ колкото прѣдложенитѣ на фокшанския и букурешки конгресси.

Постановленията на кючюкъ-кайнарджикския договоръ съдържатъ териториални, търговски и политически отстапки за Русия.

*) Ibid., стр. 980 и Добровъ, стр. 541.

Териториалнитъ отстъпки сж: 1) Русия получава въ вѣчно владѣние частъ отъ брѣговетѣ на Азовското и Черно морета, именно: Азовъ съ неговий окрѣгъ и граници, опредѣлени споредъ цариградския договоръ (1700 г.), Керчь и Ени-Кале съ тѣхнитѣ пристанища и околности, начинаая отъ Черното море, прѣзъ старата Керчинска граница, до междата на Бугакъ, а отъ тукъ по права линия до Азовското море, Кинбурнъ, расположенъ при устието на рѣката Днѣпра, съ жгъла, който съставлява степъ между рѣкитѣ Букъ и Днѣпра; 2) освѣнъ това, Отоманската порта отстъпва на Русия Голѣма и Малка Кабарди, ако Кримъ се съгласи, съ който по своето съсъдство, тѣ иматъ голѣма връска*).

Отстъпкитѣ отъ *търговски* характеръ сж: 1) Отоманската Порта признава правото на свобода за руската търговия не само по суша, но и съ търговски параходи по Черното море и отъ тамъ въ Срѣдиземното, както и по Дунава; същевременно, на рускитѣ търговци се признаватъ сжщитѣ права и привилегии, на каквито се радватъ френскитѣ и английски; 2) Русия добива право да има, на равни условия съ другитѣ държави, консули и вице-консули въ всички мѣста на турската империя за обезпечение търговскитѣ си интереси на Истокъ; 3) Отоманската Порта се задължава да ѝ съдѣйствува при сключванието на търговски договори съ тѣй нарѣченитѣ варварийски владѣтели (Триполисъ, Тунисъ и Алжиръ*).

И най-сетнѣ, къмъ *политическитѣ* отстъпки принадлежатъ, слѣдующитѣ постановления на договора: 1) правото на Русия да има постояненъ прѣдставителъ въ Цариградъ и задължението на Портата да се отнася къмъ него съ сжщото внимание и уважение, съ каквото се отнася къмъ прѣдставителитѣ на другитѣ държави; 2) осигуряване ре-

*) Жигаревъ; I, стр. 193.

**) Ibid.

лигиозната свобода на рускитѣ подданници въ прѣдѣлитѣ на Отоманската империя. „Блистателната порта обѣщава твърда защита на християнския законъ и на църквитѣ“ и отстъпва на руската църква разни права, съ които се ползватъ другитѣ християнски исповѣдания, именно: на Русия се разрѣшава да построи, по примѣра на другитѣ държави, публична църква въ Пера, а на рускитѣ поклонници—да посѣщаватъ свободно Свѣнитѣ мѣста, безъ да плащатъ какви и да било такси и берии; 3) тя добива правото да покровителствува православната вѣра въ всички отомански владѣния. Блистателната Порта, като обѣщава „твърда защита на християнския законъ и църква“, позволява на рускитѣ прѣдставители въ Цариградъ да правятъ прѣдставления по всички обстоятелства въ полза на издигнатата тамъ църква и на нейнитѣ служаци; 4) право да ходатайствува прѣдъ Отоманската Порта за Влашко и Молдава; султана се съгласява, щото, по работитѣ отнасящи се до Дунавскитѣ княжества, рускитѣ прѣдставители при Портата „да говорятъ въ полза на тия княжества“ и се обѣщава да се отнася къмъ рускитѣ ходатайства съ онова уважение, съ което се отнася къмъ дружественнитѣ нему държави; 5) признава Отоманската Порта императорската титла за рускитѣ царѣ; 6) правото да строи крѣпости и укрѣпления въ смѣжнитѣ съ турскитѣ граници мѣста, и то както желае; 7) взаимно задължежение на двѣтѣ договарящи се страни да си прѣдаватъ политически прѣстъпници, съ исклучение на ония случаи, когато рускитѣ бѣжанци приематъ ислама, а турскитѣ — християнската вѣра; и 8) унищожението на прѣдшествоващитѣ договори, съ исклучение постановленията на цариградския договоръ отъ 1700 г. касателно Кубанскитѣ граници и Азовскій окръгъ*).

*) Ibid.

Съ кючукъ-кайнарджиския договоръ Русия успѣ, освѣтъ това, да разрѣши и въпроса за *независимостта на Кримъ*, за която цѣль бѣше положила толкова усилия въ прѣдшествующитѣ конгреси и въ прѣговоритѣ съ Австрия и Прусия, да осигури безопастността на южнитѣ си области; татарскитѣ народи (кримски, кубански, буджакски и др. татари) се признаха за независими отъ Турция и Русия и обявиха подъ самодържавната власт на своя ханъ, свободно избранъ отъ Чингизската династия; на султана се остави само религиозния авторитетъ като върховенъ халифъ на мюсюлманския миръ, но безъ ущербъ на политическата и гражданска свобода на татаритѣ; той се задължи и да не поддържа никакви гарнизони или какви и да било отряди въ кримското царство, а Русия — да отгъли войскитѣ си отъ новосъздаденото царство слѣдъ ратификацията на договора*).

По отношение балканскитѣ християни най-важни сж постановленията на кючукъ-кайнарджиския договоръ за Влашко и Молдава. Портата бѣше признала автономията на двѣтѣ провинции още въ XV столѣтие и формалната имъ зависимостъ отъ нея се състоеше само въ туй, че султана утвърдяваше тѣхнитѣ князѣ, избирани свободно отъ народа съгласно капитулациитѣ, и получаваше годишенъ данѣкъ отъ тѣхъ; въ сжщностъ обаче, турското правителство се мѣсеше въ вътрѣшнитѣ имъ работи и, фактически, признатата автономия не сжществуваше. Съ кючукъ-кайнарджиския договоръ Портата се задължи: 1) да даде обща амнистия на всички жители на двѣтѣ княжества; 2) да имъ възстанови правата и да имъ повърне имѣнията, съ които тѣ се ползуваха до войната; 3) да не прави никакви прѣчки на религиозното имъ исповѣдание, на построяване нови църкви

*, Ibid.

и на поправяние стари; 4) да повърне на манастиритѣ и частнитѣ лица земитѣ и владенията, отнети несправедливо около Браила, Хотинъ, Бендеръ и пр.; 5) да се отнася къмъ православно духовенство съ нужното почитание; 6) да позволи на населението да се пресѣлва свободно отъ едно мѣсто на друго; 7) да му опрости недоборитѣ и всички недоимъци; 8) да не ѝска отъ княжествата военна контрибуция и да ги освободи за двѣ години отъ всѣкакви данъци; 9) слѣдъ истичанието на тоя срокъ данъцитѣ да се расхвърлятъ справедливо и Портата да ги получава, прѣзъ всѣки двѣ години, чрѣзъ особни депутати, прашани за тая цѣль въ Влашко и Молдава, а пашитѣ, губернаторитѣ и другитѣ чиновници да нѣматъ право да притѣсняватъ населението, нито да му налагатъ данъци; 10) да се признае правото на влашкия и молдавски князѣ да държатъ свои довѣрени лица при Портата, които да се грижатъ за интереситѣ на своитѣ княжества, ползувайки се отъ нейната милость и благорасположение, както и съ пълна неприкосновенность, като лица находящи се подъ охраната на международното право; и 11) на Русия се признава правото да защитава Дунавскитѣ княжества чрѣзъ своитѣ дипломатически прѣдставители въ Цариградъ¹⁾.

Макаръ и не тѣй значителни, но доста важни бѣха и правата, уговорени съ договора, за жителитѣ отъ островитѣ въ Архипелага: 1) пълна амнистия на всички жители; 2) да не се правятъ никакви притеснения на религиозното имъ исповѣдание, както и на служациитѣ въ черквитѣ; 3) да не се събиратъ до двѣ години данъци отъ населението прѣдъ видъ положението му въ врѣме на войната; и 4) да се позволи на отдѣлнитѣ сѣмейства свободно изселване, ако тѣ пожелаатъ това.

^{*)} Ibid., стр. 197.

Както виждаме, кючук-кайнарджикския договоръ съставлява грамадна стъпка въ источната политика на Русия и знаменува нова фаза въ развитието на руско-турскитѣ отношения. Вѣковната борба за излизане на Черното море се увѣнчава едва сега съ успѣхъ; Русия придобива частъ отъ сѣверното му крайбрѣжие; осигурява си правото за свободно плаване по него и проливитѣ, а отъ тамъ по Срѣдиземното море; добива сѣщитѣ права за търговията си, както западно-европейски държави, на които тѣ се радваха отъ столѣтия на основание капитулациитѣ; поставя кримскитѣ татари извънъ зависимостта на Портата и гарантира съ това спокойствието и икономическото развитие на южнитѣ си области; и, най сѣтнѣ, добива правото да *покровителствува и защищава* интереситѣ на православната църква и християнскитѣ народи въ цѣлата турска империя. Тия блѣскави успѣхи трѣбваше да дадатъ, естествено, мощенъ потикъ на икономическото и политическо развитие на Русия, при всичко че не рѣшаваха окончателно нейнитѣ задачи по источния въпросъ. Тия успѣхи, олицетворени въ кючук-кайнарджикския договоръ, съставляваха само единъ отъ най-важнитѣ етапи къмъ реализиранieto на тия задачи, но, поради грамадното си значение, тѣ се считатъ основателно, като начало на нова епоха въ руско-турскитѣ отношения. Наистина, Портата не изгуби въ териториално отношение много; Русия взе само Азювъ, Керчь, Еникале, Кинбурнъ и осигури свободното плаване на параходитѣ си по Черното море и проливитѣ; но Турция бѣше силно засѣгната съ независимостта на татаритѣ, съ отстъпеното право на Русия да покровителствува интереситѣ на Влашко, Молдова и на всички християни въ империята, тъй като съ осигуряване свободното исповедание на православната религия, съ извоюванитѣ права на гърцитѣ, съ своитѣ консули и пр. за нея се отариваше широко поле да се мѣси въ вжтрѣшнитѣ работи на Турция. Съ вла-

дѣйствието на спомѣнатитѣ пристанища въ сѣверното крайбрежіе на Черното море и съ правото да има тамъ флотъ, Екатерина осъществи една отъ най-любимитѣ мечтитѣ на Петра Великий. *Кючукъ-кайнарджикския договоръ* знаменува, най-сетнѣ, и оная епоха, въ която Русия влиза напълно въ своята роль като покровителка на християнскитѣ народи въ Турция и като защитница на тѣхнитѣ интереси. Тия крупни успѣхи не можаха да не прѣдизвикатъ вътрѣшното незадоволство на западно-европейскитѣ държави, които се отнисаха винаги враждебно къмъ по-голѣмото разширение на правата и влиянието на Русия на Истокъ, но нѣмаха въ 1774 г. възможность да осуетятъ постигнатото отъ нея дѣло. „Испания и Португалия се намираха въ враждебни отношения и не си довѣряваха една друга; Франция бѣше заплашена съ война на границитѣ си; Англия — погълната съ вълненіята въ нейнитѣ американски колонии, които свършиха съ революцията и войната за независимостта на Северо-Американскитѣ Съединени Щати*); а Прусия и Австрия не бѣха солидарни въ источната си политика, „тъй като берлинския дворъ бѣше погълнатъ всецѣло съ полския, а не съ источния въпросъ и гледаше на послѣдния само като удобно сръдство за рѣшението на първия, съобразно своитѣ интереси; виенския пъкъ не се рѣшаваше да отвори самъ война на Русия за Турция, защото се опасяваше отъ нейния съюзъ съ Прусия чрѣзъ който Фридрихъ II заплашваше постоянно Австрия за постигание своекористнитѣ си политически планове**).“

„Слѣдъ Кючукъ-Кайнарджикския миренъ договоръ, Русия стана оракула на всички дипломатически прѣговори, водени около Портата, арбитра на мирътъ или войната — душата на най-важнитѣ работи въ отоманската империя, а на влиянието на Франция се нанесе тежъкъ, смъртенъ ударъ***).

*) Бухаровъ, стр. 22.

**) Жигаревъ I, стр. 202.

***) Jonquiére: Histoire de l'Empire Ottoman, стр. 385.

ГЛАВА VII.

Руско-турскитѣ отношения при Екатерина Велика.

(Продължение).

Гръцкия проектъ за раздѣла на турската империя и присъединението на Кримъ къмъ Русия.

Владичеството на кримскитѣ татари. — Несъстоятелността на тѣхната независимостъ. — Старанията на султана да възстанови загубенитѣ си права надъ Кримъ. — Обяснителния договоръ (10 мартъ 1779 г.) къмъ кючукъ-кайнарджикския. — Руско-австрийския отбранителенъ съюзъ (1781 г.). — *Гръцкия проектъ* на Екатерина за раздѣла на турската империя. — Идеята за възстановяване древната византийска империя и царство Дакія. — Авотрия и гръцкия проектъ. — Присъединението на Кримъ къмъ Русия (8 априлий 1783 г.). — Политическото положение въ Европа. — Стремлението на Франция да подигне западно-европейскитѣ държави въ полза на Турция. — Тѣхната безуспѣшность. — Договора между Русия и Турция (28 декемврий 1783 г.) за окончателното присъединение на Кримъ. — Търговския договоръ между тия двѣ държави.

Съ кючукъ-кайнарджикския миренъ договоръ се прогласи независимостта на кримскитѣ татари и Русия имаше право да мисли, че осигурява напълно спокойствието и мирното развитие на южнитѣ си области. Въ сжщностъ, тая независимостъ послужи само за нови недоразумения между нея и Портата.

Владичеството на татаритѣ въ Кримъ датира отъ XIII-то столѣтие, дѣто, четири вѣка прѣди тѣхъ, бѣха се засѣлили половци и комани. Батий, плѣмника на Чингисъ-Хана и повелителя на Кипчакската орда, която

обитавахе между рѣкитѣ Волга и Яикъ, завладѣ Кримъ и присѣдини къмъ своитѣ владѣнни обширнитѣ земи между Дунава, Днѣстръ, Бугъ и Берда, населени съ ногайци. Благодарение на това, варварското татарско плѣме стана една отъ най-силнитѣ опори на монголитѣ въ Европа. Съсѣднитѣ държави се намираха подъ непреодолимиятъ имъ ужасъ, но на най-голѣми раззорения бѣше изложена Русия; предвождани отъ хановѣтъ на династията на Гирейтѣ, *кримскитѣ татари нахлуваха непрекъснато въ рускитѣ области, а въ 1237 г. подчиниха цяла Русия подъ своето иго.* Макарь Иванъ Грозный да покори казанскитѣ, астрахански и сибирски татари, но до XVI-то столѣтие ни той, ни неговитѣ приемници можаха да усмиратъ гордостта на Златната Орда. Турция извлече, напротивъ, голѣма полза отъ вѣковната борба на руси и татари, като постави Кримъ подъ своето покровителство. Нейното влияние надъ кримскитѣ татари се прояви въ скоро време; отъ начало си служеше съ тѣхнитѣ войнственни пълчища противъ Полша, Унгария и Русия, а послѣ ги подчини, като ги направи вѣрни подданици, вмѣсто вассали. *До 1720 год. Русия бѣше принудена да плаща ежегодно данѣкъ на потомцитѣ на Чингисъ-Хана,* който се отгбни едва по силата на цариградския договоръ, сключенъ между нея и Турция въ тая сѣща година. Най-сетнѣ, дойде време да се приключатъ вѣковнитѣ смѣтки съ татарската орда за страшнитѣ раззорения и бѣдствия, нанисани, въ продължение на цѣли вѣкове, на руския народъ*).

Султана не можа да се помири съ изгубванието на върховната си власть надъ кримскитѣ татари и употребѣ всички усилия да закрѣпи влиянието си между тѣхъ, съ надѣжда да възвърне изгубеното при по-благоприятни обстоятелства. При всичко че войната прѣзъ 1768—1774 г.

*) Бухаровъ, стр. 27—28.

доказа безсилието на Отоманската империя, но Портата не се признаваше за победена и считаше повесенитѣ загуби въ Кримъ за врѣменни. Отъ своя страна и руското правителство не искаше да пожертвува придобититѣ успѣхи съ кючукъ-кайнаджикския договоръ; то се устрѣми да консолидира икономическитѣ интереси на южнитѣ си области, да се утвърди на Черното море и да отнеме възможността на Портата да възобнови старото си положение въ Кримъ. Вслѣдствие на това се почна жива борба между Русия и Турция за влияние между кримскитѣ татари; султана гледаше да запази прѣдишнитѣ си права чрѣзъ преданнитѣ му мурдзи, да подигне татаритѣ противъ Русия и да остави на прѣстола такова лице, което да бѣде привързано къмъ него. При туй положение на работитѣ, руското правителство не можаше да остане равнодушно и то взе всички мѣрки да парализира домогванията на султана и да закрѣпи своето влияние. По своитѣ инстинкти, по ниското си културно развитие и при отсъствието най-елементарнитѣ понятия за гражданствеността, независимостта на татаритѣ бѣше нѣщо странно за тѣхъ; тя не можаше да има друго послѣдствие, освѣнъ да направи отъ Кримъ арена за двѣтѣ влияния, руско и турско, които се намираха въ непрѣстанна борба. Султана мечтаеше да повърне изгубенитѣ си права надъ него, а петербургското правителство—да се укрѣпи на черноморското крайбрѣжие и, слѣдователно, да обезсили влиянието на Портата между татаритѣ. Последната бѣше почнала да нарушава сключения наскоро кючукъ-кайнаджикски договоръ; тя отказваше извоюваното право на свободно плаване по Черното море; поиска отъ руското правителство да очисти Керчь, Еникале и Кинбурнъ; и употреби всички усилия да подигне татаритѣ противъ него. Тия враждебни отношения щѣха да прѣдизвикатъ нова война, ако да не бѣше намѣсата на френския послан-

никъ въ Цариградъ; благодарение на нея, въоръженното стълкновение се отстрани и, на 10 мартъ 1729 год., между Портата и Русия се подписа тѣй нарѣчения *обяснителенъ договоръ* на кючукъ-кайнарджикския, по който :

- 1) послѣдния повторно се потвърди; 2) Портата се задължи официално да признае независимостта на татарскитѣ племена въ Кримъ и на тѣхния ханъ, който трѣба да получава благословението на султана, безъ обаче халифъ да се мѣси въ гражданскитѣ и политически работи на Кримъ, като се ползува отъ своята религиозна прерогатива; 3) императрицата се задължава да бди, щото татаритѣ да прѣдадатъ правилно на Портата мѣстата между рѣкитѣ Бугъ и Днѣстръ и между Полша и Черно море; 4) постановленията на кючукъ-кайнарджикския договоръ относително свободното плавание по това море оставатъ въ сила съ условие, че вмѣстимостта и въоръжението на рускитѣ параходи ще се съобразяватъ съ дѣйствующитѣ правила по тоя прѣдметъ за Англия и Франция; на Русия се позволява, освѣнъ това, да вербува турски матроси, но и то при крайна нужда и съ съгласието на турското правителство; и 5) правата, признати по силата на кючукъ-кайнарджикския договоръ за дунавскитѣ княжества, Влашко и Молдова, се потвърдяватъ чрѣзъ объяснителния договоръ*).

Но тия допълнения не отстраниха враждебнитѣ отношения между Портата и Русия; турското правителство не можеше да се примири съ независимостта на Кримъ, нито съ владѣнието на Керчъ и Еникале отъ Русия, защото виждаше, че съ тѣхъ то си отваря окончателно достъпна къмъ Черното море; великии везиръ заявяваше даже открито на руския посланикъ, че до като татаритѣ сж независими и казанитѣ пристанища не се повърнатъ на Турция, трайно приятелство между двѣтѣ държави

*) Бухаровъ, стр. 25—26.

не може да има. Събитията показваха, че мирътъ ще трае кѣто време и че взаимнитѣ недоразумения ще трѣбва да се рѣшаватъ съ въоръжена сила. Султана не преставаше да се грижи за повръщане правата си надъ Кримъ.

Прѣдъ видъ новата война съ Турция по кримскитѣ работи, въ Петербургъ преоблада течението да се сключи съюзъ съ Австрия. Сключения съюзъ съ Прусия прѣзъ 1764 г. се разстрои поради грѣшкитѣ на Фридрихъ II, който искаше да се образува четворенъ съюзъ между Русия, Австрия, Прусия и Турция за гарантиране владѣнитѣ отъ тѣхъ земи*); цѣльта на пруския кралъ бѣше да отклони вниманието на Русия отъ источнитѣ работи и да си послужи съ нея за окръгление собственитѣ си владѣния; отъ друга страна, поведението му въ последната война и въ прѣговоритѣ за кючукъ-кайнарджикския договоръ показаха ясно на Русия ненадѣжността на съюза съ Прусия, когато, на-противъ, съюза съ Австрия обѣщаваше да отстрани нейното противодѣйствие по источнитѣ работи на Русия. И наистина, въ май 1781 г. се сключи *руско-австрийския отбранителенъ съюзъ*; Австрия се съгласи да гарантира на Русия завладѣнитѣ области и да се намѣси съ помощта си, ако Портата ѝ обяви война, а Русия пое сѣщитѣ задължения спрямо нея. *Гръцкия проектъ* на Екатерина закрѣпи още по силно приятелскитѣ врѣски между двѣтъ държави.

Кючукъ-кайнарджикския договоръ доказа пълната несѣстоятелностъ на Турция и въ Русия се зароди мисълта да се пристѣпи къмъ ликвидацията на Отоманската империя. На тая мисълъ се дължи и „великия планъ за источната система“, извѣстна въ историята подъ името „Гръцкия проектъ“, прѣдставенъ отъ князь Потемкина.

*) Ibid, стр. 28.

Тарический на императрицата. Слѣдъ дълги разисквания по него, Безбородко изложи подробно тоя планъ въ своята знаменита записка прѣзъ 1782 г.:

„Русия нѣма нужда отъ други претенции по отношение турскитѣ владѣния, се казва въ нея, освѣтъ: 1) Очаковъ съ пространството между рѣкитѣ Бугъ и Днѣстръ; 2) Кримския полуостровъ, ако независимостта на татаритѣ, слѣдъ смъртта на сегашния ханъ или по други причини, стане вредна за Русия; и 3) единъ, два или три острова въ Архипелага за нуждитѣ на нейната търговия. Сравнително насъ, виенския дворъ ще получи по-голѣми облаги, ако му се повърне Бѣлградъ съ частъ отъ Сърбия и Босна, а може би и Крайовския банатъ. Но подобно разширение на австрийскитѣ граници може да се допустне само при условие, ако Австрия се съгласи съ насъ за бѣдѣщата сѣдба на турската империя. Тая сѣдба може да се прѣдопредѣли двояко: 1) Ако двѣтѣ държави намѣрятъ за безполезно и рисковано да продължаватъ войната съ султана и намѣрятъ за по-добрѣ да сключатъ миръ, безъ да разрушаватъ турската империя, тогава, освѣтъ разширението на своитѣ граници, да се условятъ и относително Влашко, Молдова и Бесарабия, като постановятъ, щото тия земи да се провъзгласятъ за независима областъ съ своето старо име „Дакия“ и да иматъ за държавенъ глава християнинъ, който, ако не произлиза отъ руския императорски домъ, поне да бѣде такъвъ, на вѣрността на който и двѣтѣ съюзници могатъ да расчитатъ. Новосъздадената държава не може да се присъединява ни къмъ Русия, ни къмъ Австрия; 2) Ако, благодарение успѣха на съюзното орѣжие, турската империя бѣде разрушена, тогава Русия и Австрия трѣба да въстановятъ *древната гръцка империя* въ полза на по-младия князь — внукътъ на императрицата. Границитѣ на тая империя трѣба да се опредѣлятъ сѣщо отъ на-

прѣдъ, като се прѣдполага, че тя ще бѣде възстановена въ границитѣ на европейска Турция само на суша; островитѣ на Архипелага ще останатъ за удовлетворение другитѣ държави, тъй като трѣба да се мисли, че, за съдѣйствието си на нашитѣ интереси, виенския дворъ ще поиска да има опора за търговията си въ Сръдиземното море; че Англия, Франция и Испания ще поискатъ, може би, също дѣлъ; че Венецианската република ще се яви съ претенции за Морея, която, впрочемъ, не трѣба да ѝ се отстапва, а по-добрѣ да се удовлетвори съ островитѣ. Възможно е Франция и Испания да устрѣмятъ погледитѣ си на Портата въ Египетъ или нейдѣ другадѣ по африканския брѣгъ, но никакво препятствие не трѣба да имъ се прави*)“. Въ връзка съ тоя планъ, втория внукъ на Екатерина, роденъ на 27 априлий 1779 г., се нарѣче Константинъ въ паметъ на първия основателъ на Цариградъ на мѣстото на древня Византия, и се обкръжи съ гърци. Едновременно съ това, въ Петербургъ откриха и кадетски корпусъ за малолѣтнитѣ гърци отъ Таврическата област**). Идеята за раздѣла на турската империя бѣше толкова назрѣла въ края на XVIII-то и въ началото на XIX-то столѣтие, че даже такива честолюбци, като австрийския императоръ Иосифъ II и Наполеонъ I, мисляха само какъ да извлекатъ по-голѣми ползи отъ нея съ разни съглашения. Императрица Екатерина II гледаше по друго-яче на работитѣ. „Тя считаше за естествено и законно образуванието върху развалинитѣ на Турция самостоятелни християнски държави, свързани тѣсно съ Русия по единството на вѣрата и общността на политическиятѣ интереси; тя прѣдназначи Дакйиското царство, съставено отъ Влашко, Молдова и Бе-

*) Записката на Безбородко отъ 10 септември 1782 г. (цитирано у Жигарева, I, стр. 209—210).

**) Жигаревъ, I, стр. 208.

сарания, за князь Потемкина, а въстановения въ Цариградъ прѣстолъ на византийскитѣ императори бѣше общанъ на втория ѣ внукъ — Константина Павловичъ. Само по себе се разбира, че тия двѣ държави трѣбаше да влизатъ обязательно, по мислитѣ на великата императрица, въ състава на общата политическа система на руский дворъ, да се ползватъ отъ защитата на Русия, но и да се подчиняватъ на нейното влияние *)“.

Между виенския и петербургски дворове се почнаха прѣговори за реализиранieto на плана. Екатерина се постара да докаже на австрийското правителство, че политическото положение на Европа не прѣдставлява трудности и че Турция се намира въ пълнъ упадѣкъ, който нѣма да ѣ позволи да направи сериозенъ отпоръ. По възглаголетѣ на императрицата, новото Дакийско царство трѣба да послужи като срѣдство да се отстранятъ било недоразумѣнията, било стѣлкновенията между съсѣднитѣ държави. Тя убѣждаваше виенския кабинетъ, че „Дания“ трѣба „да се образува отъ Влашко, Молдава и Бесарабия, да се остави подъ управлението на православенъ владѣтель, да бѣде за винаги независима отъ Австрия и Русия и въ никой случай да не се присѣдинява ни къмъ едната, ни къмъ другата. За граници на новата държава се опрѣдѣлиха Днѣстръ и Черно море отъ къмъ Русия и рѣкитѣ Дунавъ и Алута отъкъмъ Австрия. Относително териториалнитѣ добивки за смѣтка на Турция, императрицата искаше да осигури на Русия само града Очековъ съ ивицата между Бугъ и Днѣстръ и още — единъ или два острова въ Архипелага... При всичко, че положението и богатството на съсѣднитѣ съ Австрия турски области, на които Йосифъ II можаше да разчита, прѣдставляваха много по-големо значение, по мнѣнието на Екатерина, но, въ си-

*) Татищевъ: „Императоръ Александръ I“, стр. 224.

лата на личната дружба къмъ същия си съюзникъ, тя принесе тая жертва, напълно увѣрена, че ако враговетѣ на християнството се изгонятъ отъ Европа, императора нѣма да откаже съдѣйствието си да се възстанови древната гръцка империя върху развалинитѣ на Огоманската империя, подъ категорично условие отъ страна на Русия, щото възобновената монархия да бѣде напълно независима отъ нея и на нейния прѣстолъ да се въскачи помладия внукъ на царицата — великия князь Константинъ; послѣдния ще даде задължение, че нѣма да има никакви претенции на руския прѣстолъ, тъй като тия двѣ корони никога не трѣбва да бѣдатъ поставени на една и съща глава*)“.

Австрийския императоръ отговори на императрицата, че присъединението на Очаковъ съ споменатата ивица между Бугъ и Днѣстръ, не прѣдставлява никакви затруднения, а колкото се касае за „Дакия“, за възстановяването на гръцката империя и за въскачанието на прѣстола ѝ Константина Павловичъ, то тъй ще зависи отъ успѣха на войната. Виенския дворъ се съгласи да поддържа императрицата, но, въ замѣна на това, поиска „да се присъединятъ къмъ австрийската монархия: града Хотинъ, съ една малка областъ, която прикрива Галиция и Буковина; частъ отъ Влахия, която извива около р. Алута, Никополъ и, отъ тамъ на горѣ, двата брѣга на Дунава — слѣдователно градоветѣ Видинъ, Оршово и Бѣлградъ за прикритие на Унгария; отъ Бѣлградъ пограничната линия да върви прямо къмъ Адриатическото море, включително залива на Дринъ; и, най-сетнѣ, всички владѣния на венецианската република по суша, съ всички острови край нея, тъй като само тогава произведенията на нейнитѣ области ще иматъ значение; полуостровъ Морея, който е принадлежалъ

*) Жигаревъ, I, стр. 211.

вѣкога на венецианцитѣ; Кандия, Кипръ и другитѣ архипелажски острови могат да възнаградятъ богато тия републиканци; той, императора, може да има само тогава морски параходи и, слѣдователно, да бѣде много по-полезенъ на Русия; дунавската търговия трѣбва да остане съвършенно свободна за австрийскитѣ подданици било при входа на Черното море, било при исхода му прѣзъ Дарданелитѣ, а двѣтѣ нови държави, Дакийската и Гръцката, да се задължатъ да не облагатъ съ никакви мита австрийскитѣ параходи*)“. Австрийското правителство употреби всичкитѣ си старания да убѣди руското въ приемливостта на тия условия, но, прѣдъ видъ „грѣцкия проект“, послѣдното отказа да се съгласи, щото, въ замѣна на Истрия и Далмация, които Австрия искаше да задържи за себе си, да се даде Морей и архипелажскитѣ острови на венецианцитѣ“. По стечение на събитията, проекта не можа да се осъществи и той остана само като паметникъ въ историята на руско-турскитѣ отношения.

„Гръцкия проект“ на Екатерина за пълната ликвидация на турската империя не издържа критика отъ гледната точка на рускитѣ интереси, но затова служи като ярко доказателство за прѣобладаващата държавна идея въ тая епоха да се помогне на балканскитѣ християни, които отъ никой другъ, освѣнъ нея, не очакваха своето освобождение; наистина, Русия не испущаше изъ видъ и своитѣ материални интереси, но това бѣше необходимо да слѣзе до естественитѣ си граници — до Черното море — и да осигури благосъстоянието на южнитѣ си области; поставянieto на Константина Павловича върху прѣстола на възродената Гръцка империя имаше, както се вижда отъ прѣговоритѣ съ Австрия, за единствена цѣль да се създаде отъ империята дружественна на Русия държава. Освобождението на балканскитѣ христи-

*) Ibid., I, стр. 212.

ани бѣше фатално свързано съ разрушението на турската империя, а въ тая епоха то можаше да се постигне само по три начина: 1) или съ раздѣлата на Турция между Австрия и Русия; 2) или съ пълното присъединение на цѣла Турция къмъ Русия; 3) или, най-сетнѣ, съ тѣй нарѣчения „грѣцки проектъ“. Второто рѣшение едвали е влизало нѣкога сериозно въ намѣренията на руското правителство; даже мисълта за присъединението къмъ Русия на нѣкоя по-голяма частъ отъ Турция, напримѣръ Влашко и Молдава, не е намирала съчувствие въ рускитѣ държавници, поради многото неудобства, съ които, подобно присъединение къмъ империята съ многомилионно инородно население, е свързано. Извѣстно е, че когато Турция прѣдлагаше на Николай I да завземе дунавскитѣ княжества, вмѣсто да плаща тежката за нея военна контрибуция, той не само не прие това прѣдложение, но даже прѣдпочете да опрости голѣма частъ отъ дълга на Турция¹⁾“. „Грѣцкия проектъ“ не отговаряше на националнитѣ интереси на Русия за туй именно, защото никаква гаранция нѣмаше, че новата Византия нѣма да се обърне въ втора Австрия на Балканския полуостровъ и че грѣцкия елементъ нѣма да играе въ нея сѣщата роля, както нѣмския въ първата. Въ туй отношение Византия би напомняла много създаденитѣ по-късно отъ Русия балкански държави: вмѣсто да съдѣйствуватъ за нейното излизание на Сръдиземното море чрѣзъ проливитѣ и да ѝ послужатъ за опора въ политическата акция, тѣ се явиха, напротивъ, оръдие въ рѣцѣтъ на нейнитѣ врагове. Византия можаше да си намѣри лесно покровители или съюзници въ западно-европейскитѣ държави и да играе по опасна роль спрямо славянския елементъ отъ колкото Турция. Най-сетнѣ, вътрѣшното разложение на тая империя би се появило неминуемо, вслѣдствие борбата на

*) Данилевскій: „Россія и Европа“, стр. 351.

малочисления гръцки елементъ съ по-многобройния — славянски. Ако въпрѣки туй, Екатерина се спрѣ на тоя именно проектъ, то причинитѣ трѣбва да се потърсятъ единствено въ господството на тогашнитѣ политически идеи. Прѣди всичко, идеята за *националността* въ Балканския полуостровъ бѣше още слабо развита; руско-турскитѣ войни и всички борби противъ турското владичество се водяха още подъ знамето на религията, подъ знамето на православието; думитѣ Влашко, Молдава, Сърбия; Черна-Гора и пр. бѣха само географически термини, *българитѣ* даже не съществуваха като отдѣлна националностъ за европейския свѣтъ; за тѣхъ никой още не знаеше; руското правителство виждаше въ подвластнитѣ народи на Турция само *християни*, и то *православни*, на които, по силата на историческитѣ събития, Гърция се явяваше прѣдставителка, като най-голѣма дъщеря на източно-православната църква. Твърдѣ естествено, слѣдователно, бѣ за онова врѣме, ако новата държава, която се прѣдполагаше да възникне върху развалинитѣ на турската империя, трѣбваше да бѣде византийската империя*). Въ „гръцкия проектъ“ се изливаше само стрѣмленieto на Русия да се яви, тѣй или инѣкъ, въ помощъ на балканскитѣ християни и, както казахме, той дължи своето происхождение, главно, на пробладанието на религиозния принципъ надъ националния, който се появява на политическата сцена едва въ слѣдующето столѣтие.

Благодарение на съюза съ Австрия, укрѣпенъ значително подъ влиянието на „Гръцкия проектъ“, Русия можеше да разрѣши сега по-лесно *кримския въпросъ*, тѣй като противодѣйствието на най-голѣмия ѝ съперникъ — виенския дворъ — бѣше отстранено. „Извѣстно ви е — писа Екатерина на 14 декемврий 1782 г. на Потемкина — че една отъ най-главнитѣ причини за нашитѣ распри

*) По подробенъ анализъ на „Гръцкия проектъ“ на Екатерина II вижъ въ 2-та часть на настоящия трудъ.

съ турцитѣ служи отдавна Кримския полуостровъ, отъ недрата на който не веднажъ сж били правени нашествия по рускитѣ граници. Преобразуването на Кримъ въ свободна и независима област не донесе спокойствие за Русия; то само ѝ създаде нови грижи съ голѣми расходи. Опита отъ 1774 г. доказа, че независимостта е малко свойственна на татарскитѣ народи и, за да я поддържа, принудени сме да бждемъ постоянно въоръжени — да изнураваме даже войскитѣ си съ трудни движения при сществуването на мира, като правимъ голѣми расходи, както въ врѣме на война, и то безъ надѣжда да направимъ нѣщо. При най-малкото ни отслабване, турцитѣ, ползувайки се отъ едновѣрството си съ татаритѣ, както и отъ други врѣски, се стараятъ да увеличатъ своята сила и значение между тѣхъ, което ни принуждава почти винаги да водимъ война, съ цѣль да закрѣпимъ подобающето положение на работитѣ въ Кримъ. Несигурността въ кримското царство ни е принесла повече отъ 7 милиона расходъ, безъ да смѣтаме неприривното изнурение на войскитѣ и жертвитѣ отъ хора, които надминаватъ всѣка цѣна. Като имаме прѣдъ видъ всички тия обстоятелства, ний взехме непреклонното рѣшение да дадемъ другъ обратъ на кримскитѣ работи и, при по-нататѣшнитѣ интриги на султана противъ насъ, да направимъ за напрѣдъ отъ кримския полуостровъ не гнѣздо на разбойници и метежници, а територия на руската държава: туй би ни възнаградило за осемъ-годишното беспокойство и за разходитѣ, направени за поддържане ненарушимостта на мирнитѣ договори; освѣнъ това, то би отстранило и възможността за стѣлкновения съ турцитѣ, ако тѣ не взематъ постѣпката ни, внушавана отъ самата необходимостъ, за основателна причина къмъ разривъ. Но и въ послѣдния случай намираме за много по-полезно веднажъ за винаги да свѣршимъ работитѣ си съ Отоманската Порта, отъ колкото да търпимъ постоянно ѝ беспокойство и да имаме неисчерпаеми недо-

разумения по поводъ на Кримъ. Прѣдъ видъ на тия съображения, ний ви обявяваме съ пълно довѣрие нашата воля за присвоението на Кримския полуостровъ и за присъединението му къмъ Русия, като вѣрваме, че вий нѣма да пропустнете ни удобното врѣме, ни зависящитѣ отъ васъ срѣдства да изпълните нашето намѣрение*)^a. Въ началото на 1783 г. Екатерина заповѣда на Потемкина да застане твърдо въ Кримъ, а на 8 априль 1783 г. той се присъедини, съ указъ отъ сената, къмъ владѣнията на Русия**). Австрийския императоръ не взе никакво участие въ военнитѣ операции, но остана съ завистъ, като гледаше, че не може да присъедини нѣщо отъ турскитѣ владѣния къмъ владѣнията на австрийската корона. Екатерина му обѣща извѣстно възнаграждение и императора, съгласно изложенитѣ по-горѣ искания, пожела да му се даде Малко-Влашко, двата брѣга на р. Савва до Унна и сривание крѣпоститѣ на Бѣлградъ и Оршово; Кауницъ му забѣлеза, че той нѣма да получи това по миролюбивъ начинъ и че, прѣди да иска, трѣбва да окупира по-напрѣдъ казанитѣ мѣста; но въ такъвъ случай войната между Австрия и Турция би станала неизбежна, а Екатерина — мисляха въ Виена — ще се възползува отъ нея да завземе Очаковъ. Виенския дворъ се опита поне да добие правото на свободно плаване по Дунава и Дарданелитѣ, но Портата отхвърли категорично и това му искание. Иосифъ II каза тогава, че не струва само за това***) да се води война. Въ манифеста на сената се споменаватъ и причинитѣ за присъединението на Кримъ, които се явяватъ префразирания на ония, които сж изложения въ раскрипта на Екатерина до Потемкина: че независимостта на Кримъ не отстранява стълкновенията на Турция съ Русия; че кримскитѣ въстания и тѣхнитѣ потушвания стру-

*) Ibid. I, стр. 215—216.

**) Добровъ, стр. 550.

***) Lavissee et Rambeau; VIII, стр. 312.

ватъ на държавното съкровище 12 милиона рубли; че Кримъ служи за театръ на нескончаеми смутове; че Портата прави всичко да възстанови изгубения си права и пр..

Присъединението на Кримъ, съ което Русия си осигури северното крайбрежие на Черното море, не срѣщна противодѣйствието на западно-европейскитѣ държави поради благоприятното стечение на политическитѣ събития въ Европа. Англия бѣше погълната съ войната въ северо-американскитѣ си колонии, Франция бѣше ангажирана въ нея и дѣйствуваше противъ английското владичество; Прусия — истощена отъ войната за баварското наслѣдство, а Австрия, като съюзница на Русия, не можеше да се обяви противъ нея. При все това, парижкия кабинетъ се опита да подигне Европа въ полза на Турция и нейната неприкосновенностъ, макаръ и безуспѣшно; той испрати циркулярни ноти до европейскитѣ дворове, като ги убѣждаваше въ опасността за Европа, ако Русия откъсне отъ Турция кримския полуостровъ. Френския посланикъ въ Петербургъ — Верженъ — доказваше че „Кримъ е само първата станция на руситѣ по пътя имъ за Босфора и затова трѣба да го защищаватъ, а въ краенъ случай, да не допустнатъ поне руски воененъ флотъ въ Черното море. За тая цѣль той се постара да устрои между Франция и Прусия съюзъ, да въвлече въ него Австрия и, тогава, третѣ държави да осигурятъ владѣнията на Портата отъ северния колосъ. Верженъ отиваше даже до тамъ, че бѣше готовъ да отстъпи на Йосифъ II една или двѣ турски области, съ условие, щото Франция и Прусия да получатъ съотвѣтствующитѣ възнаграждения: първата въ австрийска Холандия, а втората — въ Полша. Ако ли виенския и петербургски дворове сж рѣшили да унищожатъ непременно Портата, то тогава — убѣждаваше Верженъ Фридриха — на Версаль и Берлинъ не остава, освѣнъ да съединятъ оржиято си и да дѣй-

ствуватъ съ своитѣ сили*)“. Старанията на Франция се указаха обаче безуспѣшни; Кауницъ отхвърли нейнитѣ прѣдложения; стария Фридрихъ II се отнесе равнодушно къмъ тѣхъ, а Англия, макаръ да сключи миръ (3 септемврий 1783 г.), съ който се призна независимостта на Северо-Американскитѣ Съединени Щати, искаше малко наклонност да се обяви противъ Русия. Прѣдъ равнодушието на Европа, Франция напусна своята опозиция и, въ края на септемврий, парижкия кабинетъ събщи въ Петербургъ, че нѣма нищо противъ присъединението на Кримъ, а Сенъ-При получи инструкции да съвѣтва Портата на отстъпки**). Макаръ Франция се стараеше да поддържа цѣлостта на турската империя, отъ която извличаше грамадни ползи за левантската си търговия и която, въ сжщностъ, прѣдставляваше цѣла френска колония, тя не бѣше чужда на мисълта да земе участие въ нейния раздѣлъ, въ случай че той се укаже неминуемъ. „Парижкия кабинетъ постави политиката си въ зависимостъ отъ врѣмето и събитията и ако паданието на Турция не може да се избѣгне, той е рѣшенъ да завладѣе островитѣ: Кандия, Хиосъ, Кипръ, а може би и Египетъ. Въ съставения отъ по-рано планъ за раздѣлата, Франция не желае да земе участие за туй именно, защото не иска да ускори разрушението на Портата, а островитѣ, на които е турила око, надѣе се да ги земе безъ прѣдварително съглашение***)“. Отъ своя страна Англия, която споредъ версалския миръ изгуби своитѣ североамерикански колонии, си постави за цѣль да завладѣе Индия; отъ това врѣме нейната търговия на Истокъ става най-главния двигателъ за икономическия ѝ прогресъ); тя добива голѣми привилегии въ водитѣ на Балканския полуостровъ и источния басейнъ на Сръдиземното

*) Жигаревъ; I, стр. 218.

**) Бутковский, стр. 53.

***) Добровъ, стр. 551.

море; истиква влиянието на Франция въ Цариградъ; и замѣства ролята ѝ като охранителка на неприкосновенността на турската империя.

Слѣдъ като Франция не успѣ да подигне западно-европейскитѣ държави въ полза на Турция, на послѣдната, истощена и безъ туй, не оставаше освѣнъ да се подчини прѣдъ свършения фактъ. Присъединението на Кримъ бѣше единъ отъ най-страшнитѣ удари за нея. Турския народъ настояваше громко наистина да се обяви война на Русия, но правителството съзнаваше безсилието си, особно като протеста му прѣдъ силитѣ остана безъ послѣдствие*). Русия осъществяваше, по тоя начинъ, една отъ най-крупнитѣ си исторически задачи; тя стана владѣтелка на северния брѣгъ на Черното море и на плодоноснитѣ, смежни на него, степи; унищожи послѣдния оплотъ на мюсюлманството въ източно-европейската равнина, който се държеше упорно върху почвата на Таврида, и осигури юго-източната си търговия и индустрия, за развитието на които цѣли триста години срѣщаше всевъзможни препятствия отъ хищническата орда на кримскитѣ татари**). Най-сетнѣ, бѣше унищожено и онова гнѣздо, отъ дѣто татаритѣ проникваха въ сърдцето на Русия, поддържаха безпокойството на империята и въспираха икономическото развитие на богатиятъ ѝ юженъ край.

Радостта за присъединението на Кримъ бѣше не-описуема въ Петербургъ. Въ 1787 г. императрицата направи триумфално шествие въ южния край и въ ново-придобититѣ земи; многочисленни депутации се явиха прѣдъ нея: литовски магнати, татарски мурdzi, кубански ханове, кабардински емири, полски депутати — всичко това, събрано отъ различни религии и раси, бързаше да засвидѣтелствува дълбоката си почитъ на великата

*) Бухаровъ, стр. 31.

**) Жигаревъ; I, стр. 220.

владѣтелка. Тамъ бѣха пристигнали и пратенниците на Англия, Франция и Австрия да я поздравятъ; придружаваше я и австрийския императоръ, на който, при гледката на турския флотъ, който угрожаваше устието на Днѣпръ, каза: „виждате, турцитѣ не сж забравили Чешме“. Разговоритѣ на двамата владѣтели се въртѣха главно върху тѣхъ — върху тоя общъ врагъ на двѣтѣ империи, който се вълнуваше отъ силата на Русия, когото прѣдизвикваха триумфалнитѣ арки, които носяха надписа: „Пътя за Цариградъ“ и красяха вратитѣ на Севастополъ. Кримъ, като по-магически жлезлъ, се възроди; колонизацията въ *Новоруссия*, която, до присъединението на полуострова, прѣдставляваше пустинния и безплодна степъ, опустошавана отъ татари и казаци, успѣшно се развиваше; Херсонъ се прѣвърна въ грозна крѣпостъ, Севастополъ — въ мощно пристанище. а военния флотъ захвана, отъ день на день, да расте. Сега на крайбрѣжието на Черното море се манифестираше мощта на империята и Кримъ, това болно мѣсто за нея въ продължение на редъ столѣтия, се превърна въ твърдина за прѣобладанието ѝ въ Черното море*).

На 8 априлъ 1783 г. стана присъединението на Кримъ, а два мѣсеца слѣдъ тая епохална дата въ политическото развитие на Русия, тя сключи търговския си договоръ съ Турция, който съставлява единъ отъ най-грамаднитѣ стѣпки въ пътя на икономическото ѝ благосъстояние. Той ѝ осигури не само сжщитѣ права, на които Англия и Франция се радваха, но и такива привилегии, които тѣ нѣмаха. На руското търговско параходство и на търговията въ всички области на турската империя се даде пълна свобода; Портата се задължи да не принуждава рускитѣ търговци да купуватъ и продаватъ произведенията си на привилигированитѣ компании; на произведенията, вписани

*) Lavissee et Rambeau; VIII, стр. 314.

въ турскитѣ области, се уговори да се зема само по 3% мито; на руския търговски флотъ се призна правото да преминава свободно прѣзъ Босфора и Дарданелитѣ; Портата се задължи да не зема никакви мита отъ товаритѣ на рускитѣ търговски параходи, които минаватъ проливитѣ, ни да заставлява търговцитѣ да ги растоварватъ въ Цариградъ или въ кое да било друго пристанище; на Русия се потвърди още веднажъ правото да назначава консули навредъ въ империята, дѣто намѣри за нужно, като имъ се осигури неприкосновенността и сжщитѣ права, както на английскитѣ и френскитѣ; мѣстнитѣ власти могатъ да влизатъ въ домоветѣ на рускитѣ посланници само съ разрѣшението на руския посланикъ въ Цариградъ или на рускитѣ консули; дѣлата противъ тия подданници могатъ да се разглеждатъ само въ присѣдствието на руския консулъ; и, най-сетнѣ, при война между Русия и Турция, на тѣхнитѣ търговци се дава шестмѣсеченъ срокъ за ликвидация на търговскитѣ имъ работи и безпрепятствено заминаване въ отечеството си*).

Тѣй, прочее, се завърши сждбата на знаменития кримски въпросъ. Свободата за плаване по Черното море, която отъ столѣтия привличаше вниманието на руския народъ, и осигуряването на южнитѣ руски области не можеше да се постигне друго-лче, освѣнъ съ завладяването на Кримъ. Това рѣшение се наложи отъ историческото развитие на събитията. Многовѣковния опитъ доказа, че съ никакви договори, съ никакви мирни сдѣлки съ дивата татарска орда Русия не може да обезпечи икономическитѣ си интереси. Независимостта на Кримъ вмѣсто да поправи положението — повече го влоши. Тя прѣдизвика съперничеството между Русия и Турция и старата живиница ставаше по-опасна за спокойствието на цѣлия юженъ руски край. Въ сжщ-

*) Жигаревъ; I, стр. 222.

ность, независимостта на Кримъ държеше Русия постоянно на военна нога, заставена, при най-малкия поводъ, да води нови войни съ Турция, да прави нови жертви, да истощава финансовитѣ си и икономически сили и да бѣде изложена на нови угрози и сътрясения.

Съ *ключюк-кайнарджикския договоръ*, който осигури правото на Русия да покровителствува едновѣрнитѣ и едноплѣмненни ней народи на Балканский полуостровъ, и съ *присъединението на Кримъ*, благодарение на което тя слѣзе окончателно на брѣговетѣ на Черното море и обезпечи свободата на търговията си по него и Сръдиземното море — на турската империя се нанесе тежакъ ударъ. Тя влѣзе въ XIX-ия вѣкъ истощена отъ външнитѣ поражения и вътрѣшнитѣ смутове. На тая почва се развиха броженията на отдѣлнитѣ националности и, постепенно, отъ разлагающия се трупъ на империята се освободиха отдѣлнитѣ народности — сръбска, грѣцка и румѣнска въ първата, и най-сетѣ, българската въ втората половина на XIX-ия вѣкъ. Но стѣпванието и консолидацията на Русия въ Кримъ, съ присъединението на който се разрѣшаваше една отъ най-крупнитѣ ѣ исторически задачи, прѣдизвика втората екатерининска или *петата русско-турска война* (1787—1791 г.), завършена съ *Яшкия миренъ договоръ* (29 декемврий 1791 г.), който затвърди окончателно положението на Русия на северното крайбрѣжие на Черното море*).

*) Втората екатерининска русско-турска война и Яшкия миренъ договоръ сж разгледани по-подробно въ втората часть на настоящия трудъ.

*PB-43693-SB
5-07
CC
B/T

Stanford University Libraries

3 6105 124 413 340

D
376
R9K4
v.1

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

JAN 21 1977

